

Een lekkende kraan

kritische vragen bij drugpreventie

Eric Nysmans

2009

met de steun van

eindredactie Bernard Bruggeman

oktober 2009

Voorwoord

Over de hobbelige historiek van dit boek getuigt Peter Aertsen, oud-collega van Eric Nysmans.

1989, of hoe het allemaal begon

Het preventiewerk rond alcohol- en andere drugproblemen in Vlaanderen is een jaar geleden gestart. Zelf ben ik, samen met negen andere collega's en twee coördinatoren van de VAD, constant op zoek naar een zo goed mogelijke taakinfilling. Alles is gloednieuw; er is zo goed als geen voorgeschiedenis en dus moeten we wel zelf ons werk "uitvinden"...

In elke regio is er een preventiewerker actief, die steeds verbonden is aan een plaatselijk Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg. Zo ben ik gestart als medewerker van het CGG te Mechelen.

Overall draait men op volle toeren, maar er is één regio die het wat moeilijker heeft: Turnhout. Daar zijn het eerste jaar al twee collega's gestart, maar die zijn allebei om diverse redenen na korte tijd opnieuw vertrokken.

Daarom werft men er opnieuw een preventiewerker aan: dat wordt een zekere Eric Nysmans, een historicus nota bene! Op onze teamvergaderingen reageren we enigszins ongelovig: "die weet misschien wel iets over preventie in de middeleeuwen, maar wat zijn wij daar nu mee...".

De toekomst zal echter uitwijzen dat Eric voor lange tijd een vaste waarde wordt in het Vlaamse drugpreventielandschap. Hij valt daar vooral op door zijn denkkader, dat hij gaandeweg ontwikkelt, door zijn voor velen vernieuwende inzichten, maar vooral door met de regelmaat van de klok eigenzinnige, scherpe uitspraken te ponen.

Eric is voor mij bovendien van in het begin, letterlijk en figuurlijk, een nabije collega. Het klikt snel tussen ons en omdat we in dezelfde provincie werken, besluiten we om regelmatig te overleggen. Dat laatste doen we systematisch samen met Selm Nelissen, onze (ondertussen veel te vroeg overleden) collega uit de regio Antwerpen.

Met z'n drieën trekken we de provincie rond: we vergaderen op elkaars werkplaats maar meer en meer ook bij mekaar thuis. Later stellen we om de beurt een locatie voor en daarbij laat Eric zich weer opmerken door steevast af te spreken in één of andere abdij! Het is voor hem een ideale plaats om afstand te nemen van het dagelijkse werk en zo ruimte te scheppen voor nieuwe inzichten en toepassingen.

Voor mij zijn deze vergaderingen hoogdagen! Ik noem het eerder ont-moet-ingen, omdat er letterlijk niets "moet". We hebben tijd om na te denken en te zoeken naar het waarom en het hoe van drugpreventie, een luxepositie...

Zelf neem ik meestal de rol van "voorzitter" op mij, omdat ik blijkbaar gemakkelijk structuur kan brengen, maar de inhoud wordt hoofdzakelijk aangeleverd door Eric en Selm. Ademloos kan ik als jonge, beginnende preventiewerker zitten luisteren naar de clash van ideeën tussen iemand die toen als "ancien" in het preventiewereldje gold, en iemand die nog nieuwer was dan ik, maar beladen met een heel andere studiecarière. Naast geschiedenis deed Eric nog aanvullende

studies in godsdienstwetenschappen en filosofie, en al deze bagage blijkt tot mijn verbazing zeer dienstbaar te zijn voor ons preventiewerk en voor het drugvraagstuk in het algemeen.

In 1998 bestaat het drugpreventiewerk in Vlaanderen 10 jaar. De VAD wil dit wat in de verf zetten en vraagt aan elke preventiewerker om een artikel te schrijven over zijn of haar ervaringen en inzichten. Voor mij is dat een eerste poging om een "voldragen" artikel te produceren. Onze discussies hebben me ondertussen verder gevormd en ervoor gezorgd dat de filosofie-microbe me te pakken kreeg: "preventie en de kwesties vrijheid en macht" wordt de titel van mijn schrijfsel. Eric heeft echter al een pak meer ervaring op dat vlak en hij komt naar buiten met een doorwrochten essay, getiteld "de veilige grens". Met dit concept wordt Eric in de daaropvolgende jaren "beroemd": op talloze fora wordt hij gevraagd hierover te komen spreken en ook op de dag van vandaag blijven zijn inzichten zonder moeite overeind. Jammer genoeg krijgen niet alle collega's hun artikel tijdig klaar en uiteindelijk zal de vooropgezette bundel tot onze spijt nooit verschijnen...

1999, of tien jaar verder

Ondertussen heeft nog iemand anders zijn opwachting gemaakt: Bernard Bruggeman is gestart als provinciaal coördinator drugpreventie in Antwerpen. Hij smeedt een provinciaal samenwerkingsverband tussen de drie regio's: Antwerpen, Turnhout en Mechelen. Een nieuwe overleggroep die bekend zal worden als "Zeezicht", naar het gelijknamige café op de Dageraadplaats in Borgerhout, is geboren. Naast Bernard, Eric en ikzelf, maakt ook Wim Vanspringel hier deel van uit: hij is Selm Nelissen, ondertussen verkast naar het toenmalige Vitamine W, komen vervangen.

Ook al moeten er nu veel meer praktische zaken uitgevoerd worden, toch is er nog steeds ruimte voor fundamentele discussies; Eric blijft dus "floreren".

Eén van de ideeën die al snel ter tafel komen, betreft onze het jaar daarvoor geschreven artikels. Bernard meldt zich aan om deze vooralsnog uit te geven. Uiteindelijk schrijven zowel Eric als ikzelf elk apart nog enkele bijkomende artikels en het geheel verschijnt begin 2000 als "drugpreventie in helikopterperspectief: een bloemlezing".

Die publicatie wordt door het provinciebestuur op 1500 exemplaren gratis verspreid en krijgt veel bijval: er blijkt toch belangstelling te zijn voor waaromvragen, naast de reeds talrijke documenten die eerder ingaan op "hoe" iets moet uitgevoerd worden.

Eric en ik worden regelmatig gevraagd om "op te treden", waarbij we onze referaten brengen en Eric altijd zorgt voor het nodige "peper en zout".

De groep Zeezicht neemt een hoge vlucht en het ene wilde plan na het andere wordt gelanceerd. Zo vinden we na een goed jaar de tijd rijp voor een tweede "helikopter". Ook Bernard wil daarvoor, naast Eric en ikzelf, één of meerdere artikels schrijven.

Maar natuurlijk is er een verschil tussen droom en daad. Bernard en ik slagen er om allerlei redenen niet in om voldoende nieuwe inzichten bij elkaar te schrijven, en over het materiaal dat we aanbrengen, komt onze groep niet tot een consensus. Ook bij Eric loopt het schrijven stroef, maar hij blijft wel "broeden", naar eigen zeggen. Het duurt nog lang voor hij met iets voor de dag komt, maar plots, ergens in 2003, is er geen houden meer aan: op nauwelijks enkele weken tijd schotelt hij de groep niet minder dan zeven volledig uitgewerkte essays voor! We worstelen ons door zijn teksten om ze nadien samen te kunnen bespreken: talloze vaak nachtelijke discussies zijn daarvan het gevolg.

Ondertussen is iedereen natuurlijk ook bezig met het werk in de eigen regio. Bij momenten raakt het idee van een nieuwe publicatie daardoor wat op de achtergrond. Toch worden er telkens opnieuw goede voornemens gemaakt, maar even vaak zijn er allerlei hindernissen die de realisatie ervan belemmeren. Waarom weet wellicht niemand precies, maar de "tweede helikopter" stijgt nooit op... In 2004 zegt Eric, na 15 jaar, het drugpreventiewerk vaarwel. Na een omweg langs het kabinet van Inge Vervotte, de toenmalige Vlaamse minister van Welzijn en Gezondheid, wordt hij leidend ambtenaar van Welzijnszorg Kempen, een functie die hij tot op vandaag uitoefent.

2009, we zijn zover...

Nog steeds ga ik zo nu en dan bij Eric op bezoek in Laakdal. Heel soms hebben we het dan ook over die artikels die nu ergens in een kast stof liggen te vergaren. Maar ja, gedane zaken nemen geen keer, of toch wel?

Ondertussen werk ik al enkele jaren rond diverse projecten heel nauw samen met Bernard. Ook van hem verneem ik soms zijdelings dat hij het niet publiceren van Erics artikels erg betreurt.

Na mijn werkverblijf in Denemarken in 2008 besluit ik het initiatief te nemen om hen beiden samen te brengen met als doel de publicatie van Erics schrijfsels. Ik bied me daarbij aan als "coördinator" omdat ik zowel het belang van enige planning en structuur als Eric en Bernard ken.

En het klikt. Begin 2009 zitten we voor het eerst weer met drie samen en onmiddellijk is de sfeer van de grote dagen terug. Er wordt gediscussieerd dat het geen naam heeft, en opnieuw zit ik, bijna twintig jaar later en ondertussen zelf een "oude rot in het vak", ademloos te luisteren naar de confrontatie tussen twee protagonisten die soms rotsvast op hun standpunt blijven staan.

Eric mag natuurlijk in eigen naam schrijven wat hij wil, maar Bernard is het regelmatig oneens met Erics standpunten en wil dan ook "zijn punt maken". Met zijn vlijmscherp fileermes legt hij dan bepaalde pijnpunten bloot, wat Eric dwingt tot nieuwe reacties, al dan niet met tekstaanpassingen tot gevolg.

We komen verschillende keren samen, in Eikevliet, Laakdal, Aalst en Hoogstraten, en tussendoor herschrijft Eric zijn artikels. De oorspronkelijke versies dateren uit 2003 en dus moeten er overall actualiseringen gebeuren.

Uiteindelijk besluiten we om zes artikels te weerhouden voor de definitieve publicatie. Het zevende (over het werken met getuigenissen bij drugpreventie) is

vroeger reeds in verschillende vormen gepubliceerd in het werkveld en daarom niet meer echt "nieuw".

De bundel met zes essays vormt een mooi geheel. Elk artikel is op zich te lezen, maar er is een duidelijke rode draad: waarom doen we binnen het (drug)preventiewerk wat we doen en zijn we op deze manier "goed" bezig? Dit boek kan dus een verademing zijn tussen talrijke andere die handelen over: hoe moeten we doen wat we willen doen (vaak zonder zich daarbij af te vragen of dat ook wel "goed" is)?

Eric raakt daarbij pijnpunten aan, waar velen zich niet van bewust zijn. We stellen bepaalde evidenties niet meer in vraag omdat we ze gewoon zijn: het is toch altijd zo geweest... Als historicus hanteert Eric echter een veel ruimere bril waarbij hij ons nieuwe invalshoeken aanbiedt die vaak een onverwacht licht werpen op het actuele preventiedenken.

Eric Nysmans blijft dus in dit boek doen wat hij heel zijn carrière als preventiewerker gedaan heeft: vervelende vragen stellen en eigenzinnige antwoorden geven.

En daarmee blijven doorgaan, soms tegen beter weten in, soms "tot vervelens toe", enfin, als een lekkende kraan... Een betere titel is er niet voor dit boek.

Beste lezer,

Het past dat ik u op het einde van dit voorwoord veel leesplezier wens, maar ik twijfel. Ik weet namelijk niet of u er wel zoveel plezier aan zal beleven...

De teksten zijn soms taaie materie, behandelen regelmatig onderwerpen die helemaal niet "hot" zijn en als u concrete antwoorden op concrete vragen verwacht, wil ik u nu al zeggen dat u op uw honger zal blijven zitten.

Wat ik echter wel weet, is dat doorzetten loont. Professioneel heb ik alle artikels verscheidene malen bestudeerd. Ik durf gerust stellen dat ik geregeld het gevoel had niet alles tot in de finesses te begrijpen en het daarenboven ook niet altijd eens was met de auteur. Maar hoe meer ik rustig de tijd nam om een en ander te herlezen en te laten doordringen, hoe meer ik er van opstak en in mijn werk kon toepassen.

Het lezen in "een lekkende kraan" was voor mij als een herbronning. Ik ben er daarom ook van overtuigd dat iedereen die van ver of dichtbij, al lang of sinds kort, in het veldwerk of op beleidsniveau met (drug)preventie bezig is, er zijn voordeel mee kan doen. Het is namelijk nooit te vroeg en nooit te laat om zichzelf fundamentele vragen te stellen, om daarover na te denken en om er met anderen in gesprek over te gaan.

Ik hoop dat wat dit betreft deze bundel voor u een "reisgezel" mag zijn. Misschien niet altijd een gemakkelijk, maar dan toch wel een boeiend gezelschap!

Goede moed!

Peter Aertsen

Inhoudsopgave

Spreken is zilver, zwijgen is goud. Praten over drugs, over zelfdoding? Wat doen we ermee?	8
Verantwoord (leren) omgaan met drugs. De verdachte onschuld van een missie in het preventiewerk.....	27
Zingeving, de missing link in preventie?.....	38
Het recht op zelfbeschikking. Ook voor het gebruik van drugs?	54
Van misdadiger tot slachtoffer, en wat nu? Na het psychologiseren, een maatschappelijk perspectief voor het druggebruik en de drugpreventie	67
Is drugpreventie een normale wetenschap?	77

Spreken is zilver, zwijgen is goud. Praten over drugs, over zelfdoding? Wat doen we ermee?

Een taboe impliceert een absoluut verbod. Wat taboe verklaard is, kan niet worden gelegitimeerd. Dat is van belang, omdat zelflegitimering een fundamenteel menselijke behoefte is. Ik heb nog nooit iemand ontmoet, die zijn daden niet voor zichzelf wilde legitimeren. Iedereen heeft een of andere verklaring waarom hij wat doet.¹

1. Inleiding

In het begin van de jaren '90 van de vorige eeuw sneuvelde in Vlaanderen het taboe met betrekking tot het gebruik van drugs. Een grootschalige affichecampagne met als centrale boodschap "Drugs? Praat erover", zette de toon. En de media belichtten het druggebruik in al zijn facetten. Druggebruik werd een bespreekbaar en te bespreken thema. Beleidsverantwoordelijken en opvoeders mengden zich in het debat en namen allerlei maatregelen. De preventiegedachte kende sindsdien een hoge vlucht en werd voor steeds meer thema's ingeschakeld, bij zelfdoding, kindermishandeling enz. Allerhande problemen waar tot voorheen een zwaar taboe op rustte, werden bespreekbaar gemaakt.

In dezelfde periode kende het gebruik van legale en in het bijzonder van allerlei illegale psychoactieve middelen echter een felle, continue toename. Berust deze gelijktijdigheid op louter toeval of is er sprake van een oorzakelijk verband? Dit vormt de kernvraag van dit artikel. We willen dit onderzoeken vanuit de betekenis en de functionaliteit van taboes en wat de effecten zijn wanneer taboes doorbroken worden.

Beweren dat onze huidige cultuur taboes beschouwt als relictten uit een verleden tijd is een open deur intrappen. Het doorbreken van taboes geldt als een vanzelfsprekend maatschappelijk ideaal. Het is bevorderlijk voor het ontstaan van een meer harmonische en meer vrije samenleving, waarbij mensen bevrijd worden van onrechtvaardige knechting en discriminatie. Het omverwerpen van taboes geniet de aura bij te dragen aan de emancipatie van de mensen. Deze idee is gebaseerd op de 'common sense'-gedachte dat taboes vooral, zo niet uitsluitend, negatieve gevolgen hebben voor de samenleving en voor de mensen.

In 1967 schreef I. Swelheim een opmerkelijk essay met als titel "Het taboe in onze realiteit". Hierin verdedigt hij taboevoorschriften als regels die fungeren als een preventief systeem.² Taboes zijn dingen waarover niet gesproken mag worden en zijn zaken die niet algemeen gebruikt of gedaan mogen worden. Geldt dit ook voor druggebruik en zelfdoding? Als we willen dat dit niet gebeurt, moeten we er dan logischerwijs ook over zwijgen? De vraag die aan elke discussie over het al dan niet doorbreken van taboes dient vooraf te gaan, is: "Wat willen we absoluut

---

¹ György Konrad, Het perspectief van het slachtoffer, -N.W.T., 1989, p. 4-11.

² I. Swelheim, Het taboe in onze realiteit, p. 2.

voorkomen?" Om vervolgens na te gaan of dit het beste kan worden bereikt door de taboes die over deze fenomenen hangen te doorbreken of te laten voortbestaan.

Dit artikel kan maar gelezen en begrepen worden bij de gratie van een collectief gedeelde bezorgdheid en veroordeling van elke vorm van drugmisbruik en van zelfdoding. Dit willen we niet en de vraag is dan ook hoe we dit het best kunnen verhelpen? Dit artikel heeft de intentie de discussie hierover te stofferen. Na een uitgebreide analyse van de betekenis en de werking van taboes, zullen vanuit het perspectief van de taboeïsering zowel het druggebruik als de zelfdoding besproken worden. Geëindigd wordt met enkele aanbevelingen ter preventie van drugmisbruik en zelfmoord.

2. Taboes: oorsprong, betekenis en functie

Slechts weinig mensen denken vandaag aan het taboe als zijnde in oorsprong een exotisch woord, met een specifieke betekenis en functionaliteit. Het wordt te pas en te onpas gebruikt in dagelijkse gesprekken, in de media, enz. Op het eerste gezicht heeft het ook geen verdere uitleg nodig om begrepen te worden. Voor een goed begrip en om duidelijk te maken waarom zwijgen soms beter is dan spreken, in het bijzonder over zaken die we absoluut willen vermijden, lijkt het mij aangewezen en noodzakelijk om enkele antropologische en psychologische beschouwingen te geven over het gegeven en de betekenis van taboes in vroegere en zogenaamd primitieve culturen en gemeenschappen.

2.1. Taboe, een Polynesisch woord

Het woord taboe werd voor het eerst opgeschreven door kapitein Cook in het reisverslag over zijn derde grote ontdekkingsreis doorheen de Polynesische archipel in 1784. Al snel nadien werd het begrip gemeengoed onder de geleerden, vooral in Engeland waar Cook zeer veel gelezen werd.³

In de verschillende Polynesische talen heeft het woord taboe twee overheersende betekenissen, te weten "verboden" en "heilig". Terwijl heilig en verboden voor westerlingen twee verschillende begrippen zijn, is dit niet zo voor de Polynesiërs. Voor hen vallen ze samen. Het Polynesische woord is zo opmerkelijk omdat het elke polariteit tussen heilig en verboden mist.⁴ Voor ons loopt de betekenis van het taboe uiteen in deze twee tegengestelde richtingen. Een taboe is ofwel sacraal en heilig, ofwel griezellig, gevaarlijk, onrein en verboden. Het tegenovergestelde van taboe heet in het Polynesisch 'noa', wat profaan en algemeen toegankelijk betekent.

Inhoud van het taboe

De taboes richten zich op het uitbannen van alles wat de gemeenschap bedreigt. Volgens Bertrand Russell verschijnt het taboe in primitieve samenlevingen als een

---

³ Franz Steiner, *Taboo*, p. 24-27.

⁴ *Ibidem*, p. 34-35.

techniek waarmee het individu zich tegen onheil kan beveiligen, maar bovendien als een middel waarmee de gemeenschap zichzelf beschermt.⁵

Het respecteren van een taboe betekent voor een individu de wens om welbepaalde betekenisdomeinen te beschermen omdat ze hem dierbaar zijn. Het respect voor een taboe staat dus niet op zichzelf, maar is als het ware afgeleid van een symbolische structuur die men behartigt. Het taboe is evenwel niet afgeleid, maar constitutief voor de betekenisdomeinen in kwestie.⁶ Het taboe op kannibalisme zegt iets over hoe we onze eigen sociale identiteit begrijpen, namelijk als essentieel verwant met alle menselijke wezens. Als men in bepaalde primitieve samenlevingen daarentegen kannibalisme aanvaardt, komt dit doordat men daar de grens tussen zichzelf en de anderen beperkt tot de grenzen van het eigen territorium.

Het taboe wordt door de hele gemeenschap ondersteund. Juist daaraan dankt het veel van zijn geloofwaardigheid.

De verboden hebben betrekking op het vermogen te genieten, op de bewegingsvrijheid en op de vrijheid met bepaalde mensen om te gaan. Taboes beschermen tegen gevaren die verbonden zijn met het aanraken van lijken en het eten van bepaalde spijzen. Zij zorgen ervoor dat handelingen die in het leven een belangrijke rol spelen, zoals geboorte, initiatie, huwelijk en seksuele activiteiten, niet verstoord worden. Er bestaan permanente en tijdelijke taboes. Bepaalde personen zoals priesters en stamhoofden, en doden en alles wat hun heeft toebehoord, zijn permanent taboe. Tijdelijke taboes zijn met bepaalde omstandigheden verbonden, bijvoorbeeld met de menstruatie en het kraambed, met de gemoedstoestand van de krijger voor en na een veldtocht, met activiteiten zoals vissen, jagen.⁷ Een vrouw zal tijdens de zwangerschap vermijden het vlees van bepaalde dieren te eten, zodat geen ongewenste eigenschappen, bijvoorbeeld de lafheid kenmerkend voor dat dier, op haar kind zouden kunnen overgaan.⁸

Wie een taboe heeft overtreden, is daardoor zelf taboe geworden. De mens die het taboe heeft overtreden wordt zelf taboe, omdat hij het gevaarlijke vermogen bezit anderen ertoe te verleiden zijn voorbeeld te volgen. Hij wekt afgunst; waarom zou hem zijn toegestaan wat anderen is verboden? Hij is dus werkelijk besmettelijk, in zoverre dat elk voorbeeld tot navolging aanzet en daarom moet hij zelf worden vermeden.⁹

Bepaalde gevaren die uit de schending van een taboe ontstaan, kunnen door boetedoeningen en reinigingsceremoniën worden bezworen.¹⁰

De werking van het taboe

Gemeenschappelijk aan alle taboes lijkt de idee van besmetting. De verboden zijn noodzakelijk omdat aan bepaalde personen, voorwerpen of handelingen een

---

⁵ Bertrand Russell, Human Society in Ethics and Politics, p. 50.

⁶ Herbert De Vriese, De filosofische relevantie van het taboe, p. 88-89.

⁷ Sigmund Freud, Totem en taboe. Enige parallellen tussen het zieleleven der wilden en der neurotici, p. 46-49.

⁸ Ibidem, p. 115.

⁹ Ibidem, p. 60.

¹⁰ Ibidem, p. 47.

gevaarlijke kracht eigen is, die overgedragen kan worden.¹¹ Freud beschouwt het taboe als een magisch verbod. Taboes zijn in oorsprong vormen van negatieve magie die als het ware zeggen: 'Vermijd of onthoud u van x of y opdat z niet zal gebeuren.' Terwijl positieve magie of toverkunst bedoeld is om een wenselijke gebeurtenis te bewerkstelligen, is het doel van taboes om ongewenste gebeurtenissen te vermijden. Freud wees erop dat primitieve volkeren niet zo primitief zijn als we soms wel durven denken. Ze weten donders goed dat een gewenste gebeurtenis (bv. regen) niet echt door een magische ceremonie wordt veroorzaakt. Evenzo resulteert een ongewenste gebeurtenis ook niet automatisch uit de schending van een taboe. Als het veronderstelde kwaad noodzakelijkerwijs zou volgen op de overtreding van het taboe, dan zou het geen taboe zijn maar een moreel voorschrift of een kwestie van gezond verstand.¹²

De beperkingen van het taboe verschillen van religieuze of morele verboden. Het zijn geen door een godheid opgelegde verboden. Van de morele verboden zijn ze gescheiden omdat ze niet zijn ingepast in een systeem dat onthoudingen als noodzakelijk bestempelt en deze noodzaak ook motiveert. De taboeverboden zijn van elke motivering gespeend en hun herkomst is onbekend. Taboes zijn soms volkomen onbegrijpelijk en missen voor ons gevoel iedere doelmatigheid. Voor wie eraan onderworpen is en erin gelooft, komen ze als vanzelfsprekend voor.¹³ Primitieve volken weten niet waarom zij taboes moeten respecteren, het komt ook niet in hen op ernaar te vragen. De vanzelfsprekendheid van de onderwerping zit in de overtuiging dat op een overtreding vanzelf de strengst mogelijke bestraffing zal volgen.¹⁴ Taboes moeten niet uitgelegd worden, zij dienen zonder vragen gewoon opgevolgd te worden.

Wat telt is niet dat het verbod een goddelijk of verstandelijk fundament heeft, maar gewoon dat het werkt. En taboestelsels nemen het zekere voor het onzekere: tegenover een enorme vloed aan gevaren neemt men een hoop maatregelen in acht. Vanuit ons hedendaagse perspectief zijn hierbij misschien een aantal of zelfs vele volstrekt overbodig. Het voortbestaan van de gemeenschap en de veiligheid van de individuen zouden nog steeds gewaarborgd zijn wanneer deze werden weggelaten. Het is echter niet mogelijk om voor elke regel na te gaan of hij al dan niet een maatschappelijke waarde heeft. Ongefundeerde overtuigingen zijn niet alleen nuttig, maar zelfs essentieel om als mens te kunnen voortbestaan. Ook in onze westerse maatschappij gaat dit op. Zonder de hulp van enige goedgelovigheid, van een rationeel niet te verantwoorden of te rechtvaardigen geloofwaardigheid, zou niemand van ons lang overleven. Een voorbeeld: als we vooraleer een hap te eten, telkens wetenschappelijk willen analyseren of het voedsel wel veilig is, dan zouden we snel van honger omkomen.

Betekenis van het taboe

Het taboe is in zekere zin arbitrair omdat de betekenis van het taboe meer ligt in zijn rigiditeit dan in zijn specifieke inhoud. De onvoorwaardelijkheid die door het taboe wordt geëist, is een absolute grens die we niet vrijwillig of willekeurig voor

---

¹¹ *Ibidem*, p. 46-49.

¹² Hans Van de Braak, *Taboe. Waarover wij niet mogen spreken*, p. 17.

¹³ Sigmund Freud, *o.c.*, p. 45.

¹⁴ *Ibidem*, p. 48-49.

onzelf creëren, maar een grens die door de cultuur wordt gegeven. Het taboe biedt met andere woorden een striktheid die het individu niet voor zichzelf formuleert, maar die door de cultuur wordt aangereikt. Het taboe onderscheidt zich essentieel van elke vorm van dwanghandeling of privé-bijgeloof omdat het een culturele betekenis heeft. Het taboe is gegeven.¹⁵

We respecteren het taboe niet om welbepaalde rationele redenen, maar omdat we als mens, als individu, niet sterk genoeg zijn om over alles zelfstandig te beslissen. De eerbied voor het taboe berust op de overtuiging dat de houding die we aannemen ten aanzien van bepaalde domeinen de juiste is.¹⁶ Russell stelt dat het taboe ooit iets rationeels was – het werd gerespecteerd op grond van bepaalde redenen - maar die rationaliteit is gaandeweg verloren gegaan.¹⁷ Door verstarring heeft de affiniteit met de symbolische, intrinsieke betekenis van het taboe aan kracht ingeboet. De sterkte van taboes is tegelijkertijd hun zwakte.

Taboes, een tijdloos verschijnsel

Taboes bestaan overal en altijd en hun werking is belangrijk geweest in alle fasen van iedere cultuur, ook in die van de meest ontwikkelde.¹⁸ Het taboe speelt een wezenlijke rol in het menselijke leven. Er zal altijd iets zijn dat taboe is, iets dat absoluut niet mag. Wat in de ene samenleving niet past, niet opgelost kan worden en een kans loopt taboe te worden, kan uiteraard in een ander type samenleving uitstekend aanvaardbaar zijn.¹⁹

In het voorwoord bij "Totem en Taboe" stelde Freud dat het taboe eigenlijk nog in onze maatschappij voortleeft.²⁰ Weliswaar zijn er in onze westerse wereld heel wat oude taboes gesneuveld, andere hebben hun opwachting gemaakt. Na Auschwitz rustte er in de academische wereld lange tijd een taboe op het biologisme. Het was decennialang na WO II uit den boze om sociaal gedrag te verklaren vanuit erfelijke eigenschappen. Op dit ogenblik is de afwijzende houding enigszins getemperd, toch rust er op de eugenetica nog steeds een dubbelzinnige aura. In Vlaanderen aanvaarden de journalisten de ongeschreven regel (taboe) om niet uit te weiden over het privé-leven van politici. Sommige politici doorbreken deze regel eigenhandig om waarschijnlijk louter electorale redenen. Beseffen zij wel terdege welke tempeesten zij hiermee in het leven roepen? Voorlopig gaan onze media nog voorzichtig om met deze uitgestoken hand. Ik vrees dat ook hier weldra buitenlandse, in het bijzonder Angelsaksische toestanden zullen opdoemen, waar het privé-leven van beleidsmensen open en bloot te grabbel wordt gegoid.

Modernisering lijkt niet te leiden tot het verdwijnen van taboes, wel van bepaalde taboes.²¹ Taboes hebben trouwens een naamsverandering ondergaan. Men spreekt nu over het 'politiek correcte denken'.

---

¹⁵ Herbert De Vriese, o.c., p. 109-111.

¹⁶ Ibidem, p. 111.

¹⁷ Bertrand Russell, o.c., p. 50.

¹⁸ I. Swelheim, o.c., p.1.

¹⁹ Hans Van de Braak, o.c., p. 60.

²⁰ Sigmund Freud, o.c., p. 22.

²¹ Hans van de Braak, o.c., p. 60.

3. Het taboe verklaard. De paradox van het verlangen naar het verbodene

Jung verklaart het ontstaan van taboes bij primitieve volkeren vanuit de zorg die hen dwong om voortdurend te moeten letten op alle mogelijke psychische gevaren die altijd op de loer liggen. Hun leven is daar vol van en zij kennen dan ook talloze pogingen en procedures om deze risico's te bezweren. Uiterlijk beantwoordt het scheppen van taboes hieraan. De ontelbare taboes zijn begrensde psychische gebieden, waarmee men ter bescherming van zichzelf met pijnlijke nauwkeurigheid rekening moest houden.²²

De taboes betreffen zaken waartoe een krachtige neiging aanwezig is. Aan elk taboe ligt een verlangen ten grondslag. Want wat niemand verlangt te doen, moet men toch niet verbieden.²³ In het verlangen ontstaat de nood van het taboe. Maar de oorspronkelijke lust om het verbodene te doen, blijft ondanks het taboe bestaan. Dit zorgt voor de nodige ambivalentie: vanuit zijn onbewuste wil men niets liever dan het verbodene te doen, maar men is er ook voor bevreesd. Men is juist bevreesd omdat men het graag wil. En die vrees is doorgaans sterker dan de lust. Vandaar dat men ook niet zo gemakkelijk taboevoorschriften overtreedt. De grondslag van het taboe is in alle gevallen een verboden daad, waartoe een sterke neiging in het onbewuste bestaat.²⁴

In het oedipoescomplex openbaart zich de structuur die volgens Freud de achtergrond is van alle taboes: een ambivalente gevoelsinstelling. Het gaat hier om een strijd tussen een verlangen om het verbodene te doen en het gevoel dat zoiets absoluut niet mag. De tegenstelling tussen deze twee tendensen is niet tot harmonie te brengen omdat ze niet samen kunnen voorkomen. Het verbod is geheel bewust, terwijl het verlangen geheel onbewust is. Juist door deze structuur is het verbod zo sterk: men heeft er zo'n verschrikkelijke afschuw van om een taboe te overtreden, juist omdat men het zo graag zou willen doen.²⁵

Georges Bataille is in zijn benadering van het taboe sterk geïnspireerd door de psychoanalytische inzichten. Aan verboden ligt een positieve, begerende stroming ten grondslag. Het betreft een abstract verlangen, namelijk het verlangen naar overtreding. Dit is Batailles befaamde theorie van de transgressie: het verbod is er om overtreden te worden, omdat de mens te ver wil gaan. 'L'interdit est là pour être violé.'²⁶ Het gaat hier niet om een specifieke zonde die de mens wil begaan, maar om het feit van de overtreding. De mens verlangt naar een grens aangezien hij naar een grensoverschrijdende ervaring verlangt. Dit verlangen zou, in tegenstelling tot bij Freud, niet te maken hebben met een wreedaardigheid diep in hem, maar met een religieus verlangen naar het oneindige. Een verlangen naar eeuwigheid, dat tegelijk een verzet is tegen het bestaan zoals het is: een verzet tegen de eindigheid van het bestaan. Omdat de mens beseft dat hij eindig is, wil hij te ver gaan. De mens wil de beperktheid van zijn bestaan kunnen overstijgen en in de transgressie wordt hem die kans geboden. De schending van een taboe is niet het stellen van een gruwelijke, beestachtige daad, maar het stellen van een

---

²² Carl Gustav Jung, Mensbeeld en godsbeeld. -Verzamelde werken, dl. 4, p. 23.

²³ Sigmund Freud, o.c., p. 101.

²⁴ Ibidem, p. 35.

²⁵ Herbert De Vriese, o.c., p. 98.

²⁶ Ibidem, p. 99.

verboden handeling. De transgressie heeft een dialectische structuur: ze heft het verbod op zonder het af te schaffen. Het verbod wordt door de overtreding niet vernietigd, maar blijft doorwerken. Op die manier krijgt de transgressie het karakter van een extase, van een kortstondige verheffing uit de eindigheid van het bestaan. Het is de mens niet gegeven om rechtstreeks in aanraking te komen met het onbegrensde, maar onrechtstreeks – in het overschrijden van een absolute grens – kan de mens wel een ervaring hebben van het onbegrensde, het oneindige.

De gevoelsambivalente ontstaansgeschiedenis van de taboes wordt door elke primitieve samenleving erkend omdat zij aan het onderliggende verlangen ruimte tot expressie geven. In bijna alle primitieve culturen vinden we het eigenaardige en fascinerende verschijnsel, dat de overtreding van het taboe wezenlijk deel uitmaakt van de religieuze beleving. Meer bepaald gaat het hier om een collectieve overtreding van de verboden. Deze ritueel gesanctioneerde overtredingen vinden niet in het alledaagse leven plaats, maar op duidelijk afgebakende tijdstippen, waar de hele gemeenschap naar toeleeft en aan deelneemt, namelijk tijdens de periodes waarop gefeest wordt. Volgens Bataille toont het verschijnsel van het feest aan dat er in elke mens een positief verlangen bestaat om de verboden te overtreden.

Het taboe slaagt er niet in de drift of het verlangen op te heffen, de drift wordt gekanaliseerd, gesublimeerd en/of onderdrukt. Verbod en drift blijven beide aanwezig.

4. Het verdwijnen van taboes: een emancipatorische noodzaak?

De historische ontwikkeling van onze westerse maatschappij leidde ertoe dat de traditionele taboes van hun voetstuk werden en worden gestoten. Slechts weinig mensen betwisten vandaag nog het recht op echtscheiding of andersoortige samenlevingsvormen. Of we ermee gelukkig moeten zijn dat naast deze ook andere taboes aan het verdwijnen zijn, is een andere vraag, die ik in wat volgt nog uitgebreid zal behandelen. Het feit dat sommige taboes vroeger dan andere zijn gesneuveld, kan echter al een indicatie zijn met betrekking tot de zinvolheid van hun doorbreking. Maar opnieuw, hierover later. In dit deel wil ik het hebben over de factoren die aan deze ontwikkeling van de-taboeïsering hun steentje hebben bijgedragen. Ik beperk mij hier tot slechts een viertal elementen. Ik meen dat zij de voornaamste bijdragen geleverd hebben in het slechten van de barrières.

4.1. Een proces van individualisatie

In de middeleeuwen heerste een taboe op de maatschappelijke orde. Deze mocht niet in vraag gesteld worden. De sociale ongelijkheid werd gerechtvaardigd als een door God gewilde functionele hiërarchie in drie standen. De verbeterde wijze waarop men andersdenkenden uitroeide, wijst op het onbespreekbare karakter van de enige juiste leer en van hun machtspositie. Afwijkingen van deze leer en machtsordening waren taboe. Vanaf de 16de eeuw slaagden de machthebbers er niet meer in om ketterijen en afwijkende politieke meningen uit te bannen. Het unitaire wereldbeeld wordt in religieus én politiek opzicht doorbroken. Van taboeïsering van andere opvattingen kan geleidelijk minder sprake zijn. De sfeer van het taboe verschuift dan ook van de openbare sfeer – de rechtvaardiging van

de maatschappelijke orde - naar die van het privé-leven. Dit betekende een eerste inperking van de domeinen waarop de taboes van kracht waren. De taboes richtten zich sindsdien voornamelijk op persoonsgebonden, individuele aangelegenheden. Deze evolutie is steeds verder voortgeschreden. Wij eisen nu openbaarheid van alle zaken die te maken hebben met het publieke leven. De prijs die we ervoor moeten betalen, is wellicht die van een grotere maatschappelijke onzekerheid, vertaald in wat men nu 'onveiligheidsgevoelens' noemt. De toegenomen onzekerheid van het individu als gevolg van concurrerende, tegenstrijdige verklaringen van de werkelijkheid werd gecompenseerd met verhoogde zelfdwang. De middeleeuwse tolerantie betreffende individuele tekorten, de lichamelijke behoeften en de ontspanning werd teruggeschroefd. Het taboe dat in de middeleeuwen dogma en gezagssituaties had omgeven, verschoof sinds de moderne tijd naar individuele beheersing van attitudes, affecten en gedragingen.²⁷ In de plaats van het absolute verbod van het taboe ligt het accent nu niet meer zozeer op het verbod maar op de individuele zelfbeheersing. Het betreft dus niet langer de externe beperking van het taboe, maar de opgelegde interne zelfcontrole.²⁸

4.2. De toename van de wetenschappelijke kennis en het ontstaan van een rationalistisch-wetenschappelijke benadering van de werkelijkheid

Als het eigene van taboes ligt in de beheersing van en de bescherming tegen gevaren, dan kan men stellen dat taboes nu geen zin meer hebben omdat er nu andere, meer efficiënte technieken bestaan om dit te verwezenlijken. Deze worden ons door de wetenschap en de technologische kennis aangereikt.

Een enorme toename aan wetenschappelijke kennis heeft ertoe geleid dat de natuurlijke taboevoorschriften van hun geheimzinnigheid werden beroofd.²⁹ In 1543 verschijnt 'De humani corporis fabrica' (over het bouwwerk van het menselijke lichaam), geschreven door de eerste grote anatoom Andreas Vesalius. Met deze publicatie wordt de eerste, goed gedocumenteerde aanzet gegeven tot de moderne westerse anatomie en daarmee de basis gelegd voor de huidige westerse natuurwetenschappelijke geneeskunde.³⁰ Vesalius doorbrak hiermee een taboe. In de late middeleeuwen werd de anatomie in de zin van wetenschappelijke lijkopening niet bedreven. Men deed het niet omdat het gewoon niet hoorde.³¹

Op vele levensgebieden heeft de wetenschap via haar experimentele methode de geldigheid van eeuwenoude waarheden en vanzelfsprekendheden doorbroken. De wetenschap pretendeert waarde vrij onderzoek te doen en claimt dus het recht alles te mogen onderzoeken. Principieel staat de wetenschap dus al lijnrecht tegenover het onvoorwaardelijke karakter van taboes. Alles moet bespreekbaar, onderzoekbaar en toonbaar zijn.

---

²⁷ Hans van der Braak, o.c., p. 49-52.

²⁸ Eric Nysmans, Verantwoord (leren) omgaan met drugs. De verdachte onschuld van een missie in het preventiewerk. deze bundel p. 27

²⁹ I. Swelheim, o.c., p. 14.

³⁰ Jaap Van der Wal. De verloren dood. Metabletische actualiteit op de snijzaal. - W. Vandereycken en J. De Visscher (red.). Metabletische perspectieven. Beschouwingen rond het werk van J.H. van den Berg., p. 167.

³¹ Ibidem, p. 183.

4.3. Het recht op zelfbeschikking

In onze postmoderne, pluralistische samenleving kiest ieder individu op basis van eigen normen en waarden. Meer nog, hij kiest zijn eigen normen en waarden. Het individu kan zelf beslissen hoe hij zijn leven inricht op voorwaarde dat hij op de hoogte is van alle mogelijke opties en dat anderen geen schade of nadeel van zijn beslissing ondervinden. Of we bijvoorbeeld ons leven wensen op te vatten als een uitbundig avontuur dan wel als een volgehouden ascese, hangt volledig af van onze persoonlijke smaak of voorkeur.³² In principe houdt het absolute recht op zelfbeschikking ook in dat de mens over zichzelf kan beslissen op een wijze die in de samenleving als negatief wordt bestempeld. Dit negatieve aspect van zelfbeschikkingsrecht kan variëren van bijvoorbeeld allerlei lichaamsverminderingen (meest recent is het tongsplitten als persoonlijk onderscheidingsteken opgedoken) tot het gebruik van anabole steroïden, met als meest extreme variant de vrije keuze tot zelfdoding. Dit betekent dat zelfbeschikking niet alleen een mogelijkheid tot ontplooiing inhoudt, maar ook een mogelijkheid tot het afzien daarvan.

Taboes staan lijnrecht tegenover de notie van het recht op zelfbeschikking. Taboes sluiten bij voorbaat enkele opties tot zelfontplooiing uit. Om de autonomie van de mensen volledige ruimte te geven, moeten taboes verdwijnen. Datgene wat voorheen taboe was, moet minstens ter sprake gebracht en eventueel ook gedaan kunnen worden.

4.4. Het perspectief van het slachtoffer

Luc Huyse beschrijft, in een essay gewijd aan de politieke verantwoordelijkheid, de perspectiefverandering ten aanzien van maatschappelijke probleemvelden. In de jaren negentig van de voorbije eeuw zijn velen zich als slachtoffer gaan voelen en gedragen. Daarbij heeft dit begrip een sluipende verruiming ondergaan. Aanvankelijk ging het om het slachtofferschap in strikte zin: mensen die het doelwit waren geweest van kleine of grote criminaliteit en die deze ervaring nu met anderen wilden delen. Dan, als bleek dat het gerechtelijke apparaat de oorlog met de criminaliteit aan het verliezen was, verspreidde het beangstigende besef zich dat misdadigheid eigenlijk iedereen bedreigt. Vandaag was een buur aan de beurt, morgen kan ik het slachtoffer zijn. Nu zijn we zover dat iedereen die enige vorm van onrecht heeft ondergaan, zich slachtoffer kan en vooral mag noemen.³³ In de media weerspiegelde deze tendens zich in consumentenprogramma's zoals het vroegere Ombudsjan of Recht van antwoord, en in de aandacht voor nieuwe bevindingen van Test Aankoop. De affiche-campagne: "Drugs? Praat erover." staat symbool voor het moment dat dit gewijzigde perspectief zich voor het eerst manifesteerde ten aanzien van het gebruik van drugs. Nadat decennialang druggebruik voorgesteld werd als compleet onaanvaardbaar en als een crimineel feit, vraagt men sinds begin jaren negentig van de 20ste eeuw positieve aandacht en begrip voor de slachtoffers van het druggebruik.

---

³² Arnold Burms, Humanisme en ervaring van zin. – G.A. Van der Wal en F.C.L.M. Jacobs (red.) Vragen naar zin. Beschouwingen over zingevingproblematiek, p. 41-43.

³³ Luc Huyse, De opmars van de Calimero's. Over verantwoordelijkheid in de politiek, p. 72-73.

5. De waarde van taboes voor onze tijd

Hierboven werd al gesteld dat taboes alleen maar de kop opsteken met betrekking tot gedragingen waar ook een zeker verlangen naar uitgaat. De fundamentele vragen die aan elke discussie over taboes voorafgaan, luiden dan ook: "Willen we datgene wat taboe verklaard werd, ook in de nabije toekomst voorkomen?", "Moeten taboes verdwijnen om aan het individuele verlangen maximale ontplooiingskansen te bieden en om aan slachtoffers van deze tot taboe verheven gedragingen de beste hulpverlening te kunnen geven?"

Met betrekking tot de (on)waarde van taboes worden we geconfronteerd met volgende paradox: "Een taboe zorgt ervoor dat een bepaald als negatief of onwenselijk voorgesteld gegeven slechts in beperkte mate gebeurt. Omwille van het intrinsiek menselijke verlangen om het verbodene te doen, slaagt geen enkel taboe erin om dit tot taboe verheven gedrag absoluut te voorkomen. Er zullen dus steeds mensen zijn die het verbodene doen. Door het taboe echter blijven overtreders in de kou staan. Zij worden niet geholpen. De maatschappelijke ontwikkeling vraagt echter dat we de actieradius (ontplooiingsmogelijkheden) van de mensen helpen vergroten. Dan moeten de taboes zo snel mogelijk verdwijnen. Gevolg is dat meerder mensen dit gedrag zullen stellen. Een grotere openbaarheid heeft echter als positief effect dat probleemgevallen van betreffend nieuw toegelaten gedrag beter en sneller geholpen kunnen worden. Mensen die door deze gedragingen in de problemen geraken, zijn door de grotere openbaarheid sneller detecteerbaar en te helpen. Een vroegtijdig ingrijpen kan ook een escalatie van problemen voorkomen."

Deze paradox vraagt om een keuze. Wat willen we? De keuze lijkt simpel. Of weinig slachtoffers die niet zo goed geholpen kunnen worden, of meer slachtoffers die beter geholpen kunnen worden?" Laten we met andere woorden het taboe voortleven of trachten we het te herstellen, of niet?

Een probleem is dat we niet experimenteel kunnen onderzoeken wat een opheffing van een taboe als resultaat heeft. Als we nadien moeten vaststellen dat het toch niet zo'n goed idee was om een bepaald feit van zijn taboekarakter te ontdoen, is het te laat. Het proces van de-taboeïsering is onomkeerbaar. Eenmaal de geest uit de fles, is er geen terugkeer mogelijk.

De positieve kracht van taboes kan samengevat worden in enkele retorische vragen. Was de mensheid vroeger zo dom en primitief dat zij taboes nodig had om zichzelf en de gemeenschap te beschermen? Is de mens en de maatschappij zodanig geëvolueerd dat wat vroeger goed was, nu niet meer het geval is? Is voorzichtigheid geboden omdat de mensen ondanks alle maatschappelijke en culturele veranderingen in wezen toch niet zo veranderd zijn? Kunnen we dat wat onze voorouders als beschermende maatregelen in het leven hebben geroepen, ongestraft over boord gooien? Als de psychische processen niet van de ene op de andere generatie overgingen, als iedere generatie opnieuw een houding moest zien te vinden tegenover het leven, dan zou er op dit terrein geen vooruitgang en zo goed als geen ontwikkeling zijn? Moeten er telkens opnieuw andere mechanismen

in het leven geroepen worden waarop de ene generatie haar psychische gesteldheid op de volgende overdraagt?³⁴

Ik denk nu al voldoende argumenten aangehaald te hebben om te besluiten dat niet alle vormen van taboe als maatschappelijk ongewenst moeten worden beoordeeld. Taboevoorschriften zijn intrinsiek regels die werken als een preventief systeem. De kracht van taboes schuilt in hun evidentie. Men heeft hen na te komen, er is geen ontkomen aan. Het gaat er niet om al dan niet akkoord te gaan met de taboevoorschriften.

6. Drugs? Praat erover

Het illegaal druggebruik was tot begin jaren '90 van de vorige eeuw eerder een randverschijnsel in België. Sinds oktober-november 1992 kent het illegale druggebruik een opmerkelijke toename. Wat heeft ertoe geleid dat het aantal mensen dat sindsdien ervaring heeft met het gebruik van illegale drugs vertienvoudigde? We moeten deze toename niet zoeken in een of andere dramatische gebeurtenis. Het omslagpunt in de prevalentie van gebruik volgt op het plotse wegvallen van het taboe met betrekking tot het gebruik van drugs. Waarom deze ommekeer precies in 1992 te situeren is, geven de hierboven aangegeven 4 algemene factoren van maatschappelijke ontwikkeling die oorzaak zijn voor de deconstructie van vele taboes niet. Zonder een toenemende individualisering, een relativering van de risico's verbonden aan druggebruik, een groeiend recht op zelfbeschikking en een toenemende zorg voor slachtoffers zou een vrijere en meer open benadering van druggebruik niet mogelijk zijn geworden. Wat is er in 1992 dan wel gebeurd dat deze omslag verklaart?

Om de plotselinge toename in het gebruik van illegale drugs in Vlaanderen te verklaren, biedt de analyse van epidemieën door Malcolm Gladwell in "Het Omslagpunt" een zinvol perspectief.³⁵ Zijn betoog illustreert hij met een grote verscheidenheid van opmerkelijke veranderingen in het aanwezig zijn van bepaalde fenomenen, gaande van de enorme daling in de misdaadcijfers van New York halverwege de jaren negentig van de voorbije eeuw tot de mobiele telefoon, die na jaren een sluimerend bestaan geleid te hebben, sinds 1998 plots bij nagenoeg iedereen op zak te vinden was. Ik besteed meer aandacht aan zijn voorbeeld over het omslagpunt in het voorkomen van syfilis in Baltimore omdat het mij de gelegenheid biedt zijn theorie te verklaren. Halverwege de jaren negentig van de 20ste eeuw werd de stad Baltimore (V.S.) getroffen door een syfilisepidemie. Binnen het tijdsbestek van een jaar, tussen 1995 en 1996, nam het aantal kinderen dat bij de geboorte met de ziekte besmet was, toe met 500 procent. Als je een statistiek van syfilis in Baltimore bekijkt, dan zie je dat het aantal gevallen jarenlang stabiel blijft om in 1995 bijna loodrecht omhoog te schieten. Gladwell stelt dat er verschillende elementen een rol kunnen spelen in de ontstaansgeschiedenis van een epidemie. Epidemieën zijn afhankelijk van 1) mensen die ziektekiemen overdragen, 2) de ziektekiemen zelf en 3) de omgeving waarin de ziektekiemen voorkomen. En wanneer een epidemie ontstaat, is dit het resultaat van een

---

³⁴ Sigmund Freud, *o.c.*, p. 200.

³⁵ Malcolm Gladwell. Het omslagpunt. Hoe kleine dingen een groot verschil uitmaken. Amsterdam-Antwerpen, 2001, 240p.

verandering in een of meerdere aspecten. Deze drie soorten aspecten noemt Gladwell de Wet van de Enkelingen, de Beklijvende Factor en de Kracht van de Context.

De Wet van de Enkelingen houdt bijvoorbeeld in dat sociale epidemieën op gang gebracht worden door een handvol uitzonderlijke mensen.

De Beklijvende Factor duidt op het feit dat kleine veranderingen grote gevolgen kunnen hebben. De eerste afleveringen van Sesamstraat bleken geen succes te hebben totdat de makers Pino introduceerden in het programma. Een kleine wijziging in het programma zorgde voor het omslagpunt.

De Kracht van de Context betekent dat epidemieën ontvankelijk zijn voor de omstandigheden (tijdstip en plaats) waarin het fenomeen zich voordoet. In deze context verwijst Gladwell onder meer naar de theorie van de kapotte ramen. Deze theorie werd gecreëerd door de criminologen Wilson en Kelling. Zij stelden dat misdaad het onvermijdelijke resultaat is van wanorde. Als een kapot raam niet wordt gerepareerd, concluderen de voorbijgangers dat het niemand wat kan schelen en dat niemand er verantwoordelijk voor is. Al gauw gaan er meer ramen kapot en de sfeer van anarchie zal zich vanuit het gebouw uitbreiden naar de straat waar het staat; er gaat een signaal van uit dat alles mag. In een stad hebben betrekkelijk kleine problemen als graffiti, openbare wanorde en agressieve bedelarij dezelfde betekenis als kapotte ramen en lokken ze ergere misdaden uit.

De spectaculaire toename van het gebruik van illegale drugs kan in de lijn van Gladwell beschouwd worden als een nieuwe sociale epidemie. Welke aspecten hebben een verandering ondergaan om deze epidemie ingang te doen vinden? Ten eerste kunnen we bij de wet van de enkeling verwijzen naar ministers en andere bekende Vlamingen die in de media verklaren (ooit) wel eens een joint te hebben gerookt. Ten tweede veranderde het beeld van een druggebruiker grondig. In de plaats van een gemarginaliseerde en verloederde heroïnejunk werden doodgewone jonge meisjes en jongens geportretteerd als (potentiële) druggebruikers. Dit is de beklijvende factor. Het kan evengoed uw eigen zoon of dochter zijn die drugs gebruikt, iemand die ondanks een voortreffelijke opvoeding en toekomstkansen niet aan de verleiding van de drugs kan weerstaan. Iedereen die jong is, is een potentieel slachtoffer. Ten derde veranderde de context van het druggebruik. Het druggebruik verloor zijn bevoorrechte associatie met de anonieme en gevaarlijke grootsteden om aanwezig te zijn in alle kleine steden en dorpen, met zijn door vele jongeren bezochte dansgelegenheden. De veranderingen in de identiteit van de druggebruikers en de context van gebruik leidden tot een omslagpunt in het gebruik van illegale drugs.

Een verklaring voor het optreden van deze veranderingen moet mijns inziens gezocht worden in het doorbreken van het taboekarakter van drugs. Ineens kon en moest er over drugs gepraat worden en kon het gebruik ervan op meer begrip rekenen. Allerlei bekende Vlamingen (tot en met een minister) gaven publiekelijk toe ook wel eens een joint gerookt te hebben. Druggebruik was niet langer een ver-van-mijn-bed-gebeuren, iets exotisch of vreemds. Waarom juist op dat ogenblik het taboe met betrekking tot drugs werd doorbroken, is niet te doorgronden. Is het omdat het druggebruik van karakter veranderde, dat het taboe verdween? Als we dit denkspoor volgen is het wegvallen van het taboe niet de oorzaak, maar wel het gevolg van het toegenomen druggebruik. We belanden op deze wijze in een "Wat is er eerst: de kip of het ei?" -redenering. Alleszins staat vast dat de aandacht voor het stijgende druggebruik optrad na de affichecampagne

“Drugs? Praat erover.” en enkele opmerkelijke tv-programma’s (onder meer een uitzending van Panorama op TV-1 in oktober 1992) die een banaliserende visie gaven op druggebruik.

7. Zelfmoordpreventie. Van zelfmoord tot zelfmoorddrama's

Op 26 april 2002 schiet een 19-jarige Duitse jongen uit Erfurt zichzelf dood, na eerst 12 leerkrachten, 2 medeleerlingen, een schoolsecretaresse en een politieagent doodgeschoten te hebben.³⁶

Wat dreef een jongen van 19 om deze dramatische daad te stellen? Steeds opnieuw wordt ter verklaring gegraven in het psychische, familiale en schoolse verleden van deze jongeman. Hoe terecht al deze duidingen ook zijn, het verklaart niet waarom die jongen als eerste een stap verder ging en zijn zelfdoding liet voorafgaan door het doden van anderen. Deze jongen zal niet de eerste of enige geweest zijn die om dezelfde redenen even ongelukkig en ontevreden was, maar stelde wel als eerste (?) deze opmerkelijke en onomkeerbare daad.

Deze dramatische gebeurtenis is het logische gevolg van een proces dat ingezet werd door het wegvallen van het taboe over zelfmoord.

Hierna volgt een bespreking van zowel enkele positieve als van negatieve aspecten bij de taboeïsering van zelfdoding.

7.1. Positieve uitkomsten bij een open houding

Twee positieve redenen hebben ertoe bijgedragen dat men doelbewust het doorbreken van het taboe over zelfmoord nagestreefd heeft. Het publiekelijk bespreekbaar maken van zelfdoding vergroot zowel de kans om tijdig het verlangen naar zelfdoding te onderkennen als de mogelijkheden om hulp en ondersteuning te bieden aan de persoon in kwestie en aan de nabestaanden van een zelfmoordenaar.

Zelfdoding is een van de voornaamste doodsoorzaken in de westerse wereld. België bekleedt wereldwijd de 12de plaats in het aantal zelfmoorden per hoofd van de bevolking. Veel meer mannen dan vrouwen plegen zelfmoord. De laatste jaren is het suïciderisico bij jongeren nog toegenomen. Zelfdoding is een relatief belangrijke doodsoorzaak. In de leeftijdsgroep van 25 tot 44 jaar sterven meer mannen door zelfmoord dan in verkeersongevallen. Dit geldt ook voor de vrouwen in de leeftijdscategorie tussen 15 en 44 jaar.³⁷ Wetenschappelijk onderzoek heeft risicofactoren op verschillende domeinen aangetoond. Het geslacht, de leeftijd, de socio-economische status, leefsituatie, seksuele oriëntatie, vroegere levenservaringen, de aanwezigheid van lichamelijke ziekten, zijn factoren die een invloed hebben. Bovendien spelen culturele factoren als normen en tradities en attitudes ten aanzien van zelfmoord en mogelijk ook de religieuze opvattingen in een samenleving een rol. De beschikbaarheid van middelen als vuurwapens, dodelijke medicatie en giftige stoffen heeft onmiskenbaar een invloed. Suïcidale

---

³⁶ Vicky Willems. Waarom hij dat deed? Tja.-De Morgen, zaterdag 26 april 2003, p. 21.

³⁷ Suïcidepreventie in de huisartsenpraktijk. Project zelfmoordpreventie, p. 9-11.

modellen in de media of ook in de directe omgeving (familie, vrienden) kunnen de drempel verlagen. Suïcidaal gedrag kan via leren opgenomen worden in het gedragsrepertorium van een persoon.³⁸

Minstens de helft van de mensen die zelfmoord plegen, brengen een bezoek aan hun huisarts of een specialist in de maand voor de suïcide. Ook personen die een zelfmoordpoging doen, consulteren vaak in de voorafgaande periode een arts. In 40 tot 60% van de gevallen van zelfmoord is er sprake van een depressie. Volgens een studie van de Gentse Universiteit (Eenheid voor zelfmoordonderzoek) blijkt zelfmoord zelfs in 95% van de gevallen te gebeuren door een persoon die zich in een depressieve toestand bevindt, gekenmerkt door een hoge graad van uitzichtloosheid en hopeloosheid.³⁹ Het vroegtijdig herkennen en behandelen van depressies is daarom cruciaal in de preventie van zelfmoord. De Gotlandstudie in Zweden heeft onder meer aangetoond dat suïcidaal gedrag verminderd kan worden door een goede training van huisartsen op het vlak van vroegdetectie en behandeling van depressies. Deskundigen ter zake zijn het erover eens dat de communicatie over het suïcidaal proces de belangrijkste manier is om er invloed op te krijgen en preventie mogelijk te maken.⁴⁰

Zelfdoding is een van de meest ingrijpende gebeurtenissen waarmee mensen kunnen geconfronteerd worden. Het rouwproces na een zelfmoord verloopt vaak moeizaam. De 'waarom'-vraag is vaak de eerste, soms zelfs blijvende vraag waar nabestaanden mee geconfronteerd worden. Zij worstelen met de vraag naar motieven. Als zij de oorzaak onder meer bij zichzelf leggen, dan treden doorgaans schuldgevoelens op. Men voelt zich schuldig omdat men naar eigen aanvoelen de persoon niet voldoende heeft geholpen. Sommigen verwijten zich dat zij signalen niet opgemerkt hebben. Soms voelt men zich ook schuldig omdat men opgelucht is. Zelfdoding is immers vaak het eindpunt van een erg belastende weg. Daarnaast kan men zich ook zeer kwaad voelen. Sommige mensen worden dan weer overspoeld door een gevoel van machteloosheid.⁴¹

7.2. Banalisering van zelfdoding

In juli 2002 meldt de Nederlandse stichting "De Einder" dat zij haar activiteiten naar Vlaanderen wenst uit te breiden. De Einder is een initiatief voor hulp bij zelfdoding. Deze stichting beschikte in Nederland al over een vijftiental suïcide counselors die informatie geven over verschillende methodes van zelfdoding en die mensen begeleiden in hun stappen naar de dood. De Einder kon maar ontstaan tegen de achtergrond van een doorgedreven autonomiedenken. De Einder formuleert zijn bestaansrecht zelf in termen van de individuele zelfbeschikking, wat in hun opinie ook het recht op zelfdoding inhoudt. Een mens heeft dan het recht om over het eigen leven te beschikken en kan dan ook voor de dood kiezen wanneer hij daar een goede reden voor heeft.⁴² Het programma van een stichting zoals De Einder keert het taboe ten aanzien van zelfdoding extreem om. Van een

---

³⁸ *Ibidem*, p. 17.

³⁹ Tom Meulenbergs en Linus Vanlaere. *Zelfdoding een recht? – De Standaard*, maandag 15 juli 2002, p. 13.

⁴⁰ *Suïcidepreventie in de huisartsenpraktijk. Project zelfmoordpreventie*, p. 6-7.

⁴¹ *Ibidem*, p. 48.

⁴² Tom Meulenbergs en Linus Vanlaere, *o.c.*, p. 13.

gegeven dat op geen enkel begrip of verschoning kan rekenen, krijgt zelfdoding een positief cachet.

Een zachtere vorm van doorbreking van dit taboe vinden we in de houding van de rooms-katholieke kerk. Zij legde zware theologische en sociale sancties tegen zelfmoord op. Voor katholieken was zelfmoord een doodzonde die verlossing van de ziel onmogelijk maakte. Zelfmoordenaars konden niet rekenen op een kerkelijke begrafenis en werden niet begraven in heilige grond. Om zelfmoord te plegen diende een katholiek dan ook te beslissen dat het aardse leven ondraaglijker was dan de eeuwige verdoemenis.⁴³ De houding van de rooms-katholieke kerk ten aanzien van zelfdoding is door toedoen van de psychiatrie sterk veranderd. De katholieke leer heeft steeds gesteld dat om te zondigen men ook mentaal evenwichtig moest zijn. Als gevolg van de toegenomen invloed van het psychiatrische denken op de katholieke leer kwam men bijgevolg tot de conclusie dat een persoon die zelfmoord pleegt tijdens een geestelijke ziekte, geen doodzonde heeft gepleegd en dus ook de kerkelijke sacramenten kon ontvangen. Ook de daad van zelfmoord op zichzelf wordt als minder theologisch gewichtig beschouwd.⁴⁴

7.3. Betekenisverlies

Zelfmoordgedrag is net zoals elk ander menselijk gedrag betekenisvol gedrag. Door dit gedrag drukken mensen iets uit, ze willen aan de omgeving iets kenbaar maken. Mensen die tot zelfdoding overgaan, kunnen verschillende dingen bedoelen. Niet elke suicidale patiënt is op de dood gericht. Er kunnen andere intenties achter zitten: hulp vragen, manipulatie, laten zien hoe men lijdt, ...⁴⁵

De grotere maatschappelijke openbaarheid heeft als keerzijde dat het betekenis karakter van zelfmoord zowel versterkt als afgezwakt wordt. In het eerste geval wordt zelfmoord als een positieve keuze voorgesteld. In het tweede geval verliest de zelfmoord zijn ultieme betekenisgeving. Als men door zijn zelfdoding een statement van aanklacht en onbegrip wenst te maken, volstaat de eigen dood niet langer, maar moet men anderen betrekken in zijn daad om gehoord en gezien te worden. Hierin ligt volgens mij de verklaring voor het optreden van gezinsdrama's en gebeurtenissen zoals in Erfurt. Door een te grote openheid en een te groot begrip voor zelfmoordenaars is de betekenis van zelfdoding onderhevig aan een proces van deflatie of betekenisverlies. Om de eigen zelfdoding als een op te merken daad voor te stellen, volstaat de eigen dood niet langer. Iets dat te vaak gebeurt en niet meer als compleet ondoenbaar voorgesteld wordt, verliest zijn nieuws waarde.

Het taboe op zelfmoord heeft nooit kunnen beletten dat mensen die zich in een uitzichtloze toestand bevinden, er toch voor kiezen bewust uit het leven te stappen. Het krachtige verbod op zelfdoding heeft er steeds voor gezorgd dat zelfmoord niet als een legitieme, positieve daad werd voorgesteld. De aandacht en de begrijpende, ontschuldigende reacties op zelfdoding in onze maatschappij hebben dit beeld veranderd. Niet dat zelfmoord nu als een gelukkige en

---

⁴³ Rodney Stark en William Sims Bainbridge, *Religion, Deviance & Social Control*, p. 16.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 23.

⁴⁵ *Suicidepreventie in de huisartsenpraktijk. Project zelfmoordpreventie*, p. 9-11.

aanbevelenswaardige daad wordt voorgesteld, maar het wordt wel als een van de mogelijke reacties op het persoonlijke lijden weergegeven. De drempel tot deze daad wordt erdoor verlaagd. Als een ander die zich in een vergelijkbare situatie bevindt tot zelfdoding overgaat, waarom zou ik dit dan niet doen? Is dit het enige dat mij rest, mij ook van het eigen leven te beroven?

8. Waarover moeten we dan wel spreken?

Er zijn ongetwijfeld positieve argumenten aanwezig die pleiten voor een doorbreking van het taboe op druggebruik en zelfdoding. Beide fenomenen hebben een dergelijke impact dat slachtoffers niet adequaat geholpen kunnen worden zolang het taboe overeind staat. Keerzijde is echter dat bij een grotere openbaarheid beide fenomenen in omvang toenemen en dus nog meer slachtoffers maken, die dus op hun beurt opnieuw moeten kunnen rekenen op onze hulp en ondersteuning.

Hoe kunnen we dit dilemma oplossen? Het problematische karakter van taboes in onze samenleving rust op een verkeerde analyse van de werking van taboes. Algemeen stelt men dat het feit dat een taboe bestaat, de oorzaak is van allerlei problemen. Terwijl taboes zich niet bezighouden met de oorzaak van bepaalde fenomenen maar alleen trachten om het optreden van de gevolgen ervan te beperken. Het voorbeeld van zelfmoord maakt dit duidelijk. Het taboe op zelfmoord heft de redenen tot zelfdoding niet op, wel wijst het deze weg tot probleemoplossing af. Het is een verkeerde redenering de gevolgen centraal te stellen in het voorkomen van een bepaald probleem. Niet de gevolgen moeten onze eerste zorg wegdragen, wel de oorzaken die leiden tot dit gegeven. Wat we absoluut willen voorkomen, mag niet het voorwerp van gesprek zijn. We moeten daarentegen juist wel spreken over datgene wat aanleiding geeft tot het ontstaan van deze fenomenen.

Zelfdoding voorstellen als een recht dat voortvloeit uit het recht op zelfbeschikking, is een miskennis van de grote hopeloosheid en uitzichtloosheid waarin mensen met zelfmoordideeën zich bevinden. Slechts bij een kleine minderheid is zelfdoding een bewuste en weloverwogen keuze. Bij mensen met zelfdodingplannen is autonomie en zelfbeschikking eerder een opgave dan een verworvenheid. Zelfdoding is dan het ultieme signaal dat deze opgave hen te zwaar weegt. Niet zelfdoding maar veeleer goede zorgverlening voor mensen met zelfdodingplannen moet worden geformuleerd als een recht. Mensen die gevangenen zitten in een uitzichtloze situatie hebben het recht op uitzicht. Hen alleen maar de dood als einder aanreiken, getuigt van weinig respect voor de autonomie van deze mensen. Hen helpen zich van het leven te ontnemen, is hen ook de mogelijkheden van verdere verhelderende ervaring en zelfontplooiing ontzeggen. Het is hen bevestigen in de uitzichtloosheid van hun levenssituatie. Concreet moet aan mensen daarom de gelegenheid worden gegeven om hun uitzichtloosheid ter sprake te brengen. Dit vereist de uitbouw van een goede zorgverlening.⁴⁶

Wat nodig is, is aandacht voor de probleemsituaties van mensen. Het is bijgevolg een verkeerde voorstelling van zaken over drugs te moeten praten. Over het

---

⁴⁶ Tom Meulenbergs en Linus Vanlaere, *o.c.*, p. 13.

druggebruik moeten we veeleer het zwijgen laten primeren. Belangrijker is te spreken over de redenen waarom mensen ertoe overgaan om drugs te gebruiken en te misbruiken, of in een ander geval een einde willen stellen aan hun leven.

9. Besluit. Spreken is zilver, zwijgen is goud

Taboes betreffen veelal zaken waarvoor, vanuit een bestaande maatschappelijke ordening, geen sluitende argumentatie is op te bouwen. Zij zijn gewoonweg aanwezig. Taboes zijn steeds contextueel gesitueerd. Elke samenleving kent zijn eigen taboes. In het proces van maatschappelijke verandering verdwijnen voortdurend taboes, maar duiken er ook steeds nieuwe op. Sommige taboes hebben een positieve, preventieve functie voor het maatschappelijke leven. Het omverwerpen of het behoud van taboes is daarom geen absolute waarde. Afhankelijk van enerzijds het thema en anderzijds van de concrete situatie en de context zijn zowel het streven naar de-taboeïsering als het vasthouden of restitueren van taboes al dan niet goed of slecht te noemen. Omdat een doorbreking van een taboe niet ongedaan gemaakt kan worden, is het zinvol ons eerst te bezinnen of nog bestaande taboes niet beter met rust gelaten worden, dat we er het zwijgen toe doen.

Het werkingsmechanisme van taboes leert ons dat wanneer we een bepaald fenomeen absoluut in omvang wensen te beperken, het raadzaam is hierover niet te veel te communiceren. De aandacht die aan een bepaald als onwenselijk beschouwd gegeven besteed wordt, heeft als negatief effect dat het probleem groter wordt. De taboes met betrekking tot het gebruik van drugs en zelfdoding zijn al (grotendeels?) verbroken. Het is bijgevolg onmogelijk hen opnieuw dit statuut van iets waarover niet gesproken mag worden, in absolute en onvoorwaardelijke zin te verlenen. Het is daarom echter nog niet onzinnig na te denken hoeveel, wanneer en hoe we over deze thema's zullen spreken. Zonder discussie moeten we wanneer iemand ons een concrete vraag stelt over drugs of over zelfdoding, hem ook een antwoord aanreiken of op zijn minst met hem erover in gesprek gaan. Dit is iets anders dan ongevraagd informatie of advies over de hoofden van de mensen te strooien, wat bij vele goedbedoelde preventie-initiatieven toch gebeurt. In het bijzonder moet sensationele berichtgeving met de nodige argwaan benaderd worden. Zowel gebeurtenissen in Wenen als Australisch en Amerikaans onderzoek bevestigen deze stelling. Eind jaren '80 van de vorige eeuw voltrokken zich in de Weense metro talrijke zelfdodingen. Nadat de media de eerdere dramatische berichtgeving inruilden voor een meer voorzichtige verslaggeving, daalde het aantal zelfmoorden niet alleen in de ondergrondse met 80%, maar ook in heel Wenen zakte het zelfmoordcijfer. In Australië en Amerika stelde men vast dat er een verband bestaat tussen de omvang van de verslaggeving en het aantal zelfmoorden. Telkens als er artikels of zendtijd aan zelfdoding gewijd werden, steeg het aantal zelfdodingen. En deze stijging was significanter als de verslaggeving voorpaginanieuws was of aan het begin van een tv-programma werd uitgezonden.⁴⁷

Niemand twijfelt eraan dat de slachtoffers van een zelfdoding of van drugmisbruik moeten worden geholpen, de vraag is alleen hoe we dit het best bereiken.

---

⁴⁷ Walter De Keyser. Zelfmoordpreventie tussen media en beleid. - Alert. Jaargang 29, 2003, nr. 4, p. 51.

Probleem is echter dat als we de hulpverlening willen optimaliseren, het blijkbaar nodig is om gebruik te maken van de mobiliserende kracht die het uitvergroten van de gevolgen van het probleem genereert. Pas door het concreet en tastbaar maken van een bepaald feit, wordt er ook de nodige zorg aan besteed. Het preventiewerk richt zich in het bijzonder (terecht overigens) op de deskundigheidsbevordering van intermediairen (artsen, agenten, leerkrachten, hulpverleners, enzovoort). De ervaring zegt mij dat ook deze sleutelfiguren pas in groten getale geïnteresseerd zijn in het thema en bereid zijn om hierover vormingen en dergelijke te volgen als er een zekere maatschappelijke hype over het onderwerp bestaat.

Drug- en zelfmoordpreventiewerkers staan met andere woorden voor een paradoxale keuze. Of zij opteren voor een beperking van het aantal problemen en dan streven zij ernaar dat er zo weinig mogelijk gesproken wordt over het gebruik van drugs of over suïcide. Over de oorzaken van drugmisbruik en zelfdoding kan er niet genoeg gesproken worden. Of zij wensen dat de slachtoffers beter geholpen (kunnen) worden en dan moeten zij via het erover spreken het probleembesef vergroten, met als risico een toename van het aantal slachtoffers. Een catch 22?

Bibliografie

- Georges Bataille. De erotiek. Amsterdam, 1993, 206p.
- Arnold Burms. Humanisme en ervaring van zin. – G.A. Van der Wal en F.C.L.M. Jacobs (red.) Vragen naar zin. Beschouwingen over zingevingproblematiek. Baarn, 1992, 240p.
- Jean Cazeneuve. Sociologie du rite (Tabou, magie, sacré). Parijs, 1971, 334p.
- Walter De Keyzer. Zelfmoordpreventie tussen media en beleid. – Alert. Jaargang 29, 2003, nr. 4, p. 49-59.
- Herbert De Vriese. De filosofische relevantie van het taboe. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1999, V + 121p.
- Sigmund Freud. Totem en taboe. Enige parallellen tussen het zieleleven der wilden en der neurotici. Amsterdam-Antwerpen, 1961, 157p.
- Malcolm Gladwell. Het omslagpunt. Hoe kleine dingen een groot verschil uitmaken. Amsterdam-Antwerpen, 2001, 240p.
- Luc Huyse. De opmars van de Calimero's. Over verantwoordelijkheid in de politiek. Leuven, 1999, 132p.
- Carl Gustav Jung. Mensbeeld en godsbeeld. -Verzamelde werken, dl. 4. Rotterdam, 1995, 3de druk, 374p.
- György Konrad. Het perspectief van het slachtoffer. – Nieuw Wereldtijdschrift (N.W.T.), 1989, p. 4-11.
- Tom Meulenbergs en Linus Vanlaere. Zelfdoding een recht? – De Standaard, maandag 15 juli 2002, p. 13.
- Bertrand Russell. Human Society in Ethics and Politics. Londen, 1954.
- Rodney Stark en William Sims Bainbridge. Religion, Deviance & Social Control. New York-Londen, 1996, 213p.
- Franz Steiner. Taboo. Londen, 1967, 154p.
- I. Swelheim. Het taboe in onze realiteit. 's-Gravenhage, 1968, 94p.
- Hans Van de Braak. Taboe. Waarover wij niet mogen spreken. Rotterdam, 1989, 94p.
- Suïcidepreventie in de huisartsenpraktijk. Project zelfmoordpreventie. Gent, (z.d.), 56p.
- Jaap Van der Wal. De verloren dood. Metabletische actualiteit op de snijzaal. - W. Vandereycken en J. De Visscher (red.). Metabletische perspectieven. Beschouwingen rond het werk van J.H. van den Berg. Leuven-Amersfoort, 1995, p. 167-198.
- Vicky Willems. Waarom hij dat deed? Tja. – De Morgen, zaterdag 26 april 2003, p. 21.

Verantwoord (leren) omgaan met drugs. De verdachte onschuld van een missie in het preventiewerk.

De missie van het georganiseerde preventiewerk in Vlaanderen, en meer specifiek in de provincie Antwerpen, luidt: het verantwoord (leren) omgaan met drugs.¹ Deze missie won aan belang sinds de federale drugwet het gebruik van cannabis door plus-18-jarigen onder bepaalde voorwaarden niet langer strafbaar stelde. Voorstanders van de nieuwe regelgeving stellen dat deze beleids optie past in een normaliseringsbeleid, gericht op rationele risicobeheersing.

Voor mij blijven bij de bepaling en de verkondiging van deze missie alleszins een aantal vragen onbeantwoord. Het is – althans voor mij en misschien ook wel voor u? – nu eenmaal onduidelijk wat ‘verantwoord omgaan met drugs’ betekent. Welke criteria zijn voorradig om te bepalen of iemand al dan niet verantwoord omgaat met drugs? Wie bepaalt wat verantwoord omgaan betekent? Wanneer weet een mens dat hij verantwoord omgaat met drugs? Als er geen problemen zijn? Maar wie bepaalt wat problemen zijn en voor wie?

De opzet van dit artikel is niet om op deze inderdaad pertinente vragen – hier en nu – een definitief en sluitend antwoord te formuleren. Is dit überhaupt wel mogelijk? Mijn uitstel van beantwoording van deze zowel dringende als dwingende vragen vindt niet zijn oorsprong in het niet weten of het niet willen geven van mogelijke antwoorden (wat misschien wel waar is) maar berust op een andere grond. Ik acht het aangewezen om voorafgaandelijk een bevraging te doen naar de oorsprong, de fundamenteën en de intrinsieke finaliteit van deze missie. Waarom vind ik dit noodzakelijk? Deze missie is geen ethisch neutrale stellingname. Zij sluit nauwgezet aan bij een brede cultuurhistorische ontwikkeling, die een steeds verder toenemende en maatschappelijk gesanctioneerde zelfbeheersing van de westerse mens vereist(e). Deze collectief gedragen tendens tot zelfbeperking en zelfdiscipline – waarvan deze missie een duidelijke modificatie is –, en wat de consequenties zijn van deze eis tot zelfbeheersing en dit zowel op het vlak van het druggebruik als op het gebied van de drugpreventie, vormen de kern van mijn betoog.

1. Een nadruk op de eigen verantwoordelijkheid

Niet alleen de politieke, de medische wereld en de welzijnswereld voeren drugpreventie hoog in hun vaandel, ook de politionele en juridische diensten

---

¹ De missie van het preventieteam VAD-CGG luidt voluit: “Bevorderen van het kwaliteitsvol omgaan met alcohol- en andere drugproblemen door intermediairen op basis van een contextanalyse, gedragen door de beschikbare CGG-expertise en door middel van en gericht op een gedeeld empowerment.” - Vereniging voor Alcohol- en/of andere Drugproblemen (VAD). Missie preventiewerk A&D CGG. Onuitgegeven document, Brussel, 2000, p. 5.

De missie van de drugpreventie van de provincie Antwerpen is : “We willen alle mensen, organisaties en beleid ondersteunen in het verantwoord omgaan met het drugthema.” - Peter Aertsen en Bernard Bruggeman. Vingerafdrukken. Een zoektocht naar de identiteit van het drugpreventiewerk in de provincie Antwerpen. Antwerpen, 2001, p. 8-10.

hebben de waarde en het belang van het preventief werken ontdekt. Wat de politionele diensten betreft is het MEGA-project (gericht op lagereschoolkinderen) het bekendste en meest toegepaste voorbeeld. MEGA is het letterwoord voor "Mijn Eigen Goede Antwoord." Er is echter slechts één goed antwoord: "Ik zal geen drugs gebruiken!" Maar deze invulling wordt niet (nergens?) expliciet gemaakt. Men hoopt dat de kinderen hier uitsluitend vanuit – en omwille van – zichzelf voor kiezen.

Het MEGA-project biedt een uitgesproken en in die zin interessante illustratie van de recente ontwikkeling in het denken over preventie waarbij een appèl wordt gedaan op de individuele verantwoordelijkheid van elke (potentiële) gebruiker. Het preventieverhaal vertrekt niet langer vanuit voorschriften of vanuit de noodzaak van een externe dwang tot het goede, maar doet een beroep op ieders persoonlijke, geïnternaliseerde keuze voor datgene wat (onuitgesproken) gewenst wordt. Het is veelzeggend als zelfs de politie niet langer spreekt in termen van verboden en geboden.

Het georganiseerde, professionele preventiewerk heeft al langer het discours van de strikte en dwingende voorschriften verlaten en bezigt nu het motto: "verantwoord (leren) omgaan met drugs". Waarbij meestal in één adem vermeld wordt dat het ook kan inhouden dat sommige producten (beter) niet gebruikt (mogen) worden. De eigen verantwoordelijkheid van de potentiële gebruiker staat centraal en dient als uitgangspunt bij elk preventief ingrijpen. Ten aanzien van de legale psychoactieve middelen vindt deze missie een vertaling in bijvoorbeeld volgende slagzinnen: "Drink wijs" of "Drink met mate".

Het appèl op de eigen verantwoordelijkheid is mijns inziens niets anders dan een positieve herstructurering van een bedoelde zelfbeheersing. In het overigens boeiende artikel 'De toekomst van drugpreventie gericht op jongeren – de noodzaak van modernisering', is de Nederlandse verslavingsdeskundige Jaap van der Stel zeer duidelijk in deze zin. Ik citeer: "Het leren jezelf te beheersen en het zodanig beïnvloeden van je sociale omgeving dat deze de zelfbeheersing niet nodeloos tart, is mijns inziens dé werkzame factor bij alle inspanningen die erop gericht zijn jongeren te leren met gevaarlijke situaties om te gaan."²

De eigen verantwoordelijkheid waarover sprake in de drugpreventie is – of vereist – een zekere vorm van zelfbeheersing.

2. Zelfbeheersing als resultante van een beschavingsproces

Verantwoord (leren) omgaan met drugs, begrepen als een vorm van zelfbeheersing, past in een eeuwenlange culturele ontwikkeling, die zich op allerlei levensdomeinen gemanifesteerd heeft. De Duitse historisch socioloog Norbert Elias (1897-1990) heeft met zijn in 1939 verschenen studie "Über den Prozess der Zivilisation"³ deze zelfbeheersingstendens indringend geanalyseerd. Aan de hand van een minutieuze ontleding van etiquetteboekjes schetst Elias de toegenomen zelfcontrole die mensen vanaf de 13de eeuw aan de dag zijn gaan leggen. Deze

---

² Jaap C. van der Stel. Handboek verslaving. Hulpverlening, preventie en beleid. Houtem-Diegem, 2001, p. 7.

³ Norbert Elias. Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen. Aula paperback, 3de druk, 1995, 325 + 430p.

gestegen zelfbeheersing blijkt uit het feit dat het gedrag van mensen minder extreem, meer verfijnd en genuanceerder is geworden. Zo werd het eten met de hand in de hogere milieus vanaf een bepaald moment niet langer getolereerd: het eten diende eerst met duim, wijs- en middenvinger en later zelfs met een vork naar de mond gebracht te worden. Ook werd het vanaf de late middeleeuwen niet langer passend geacht om in het openbaar te boeren of winden te laten.⁴

Oorzaak van deze geleidelijk steeds dominanter wordende zelfcontrole situeert Elias in het ontstaan van zowel de monopoliepositie betreffende fysiek geweld als van de toenemende stabiliteit van de centrale overheidsorganen sinds de middeleeuwen. Dit leidde enerzijds tot een stelselmatige afname van de machtsverschillen tussen de mensen, maar anderzijds ook tot een grotere differentiatie in de maatschappelijke en economische rollen en functies die men in de samenleving vervulde. Hierdoor werd men steeds meer afhankelijk van elkaar en diende men om sociaal succesvol te kunnen functioneren steeds meer rekening te houden met anderen. Deze ingrijpende veranderingen in de structuur van de menselijke relaties maakte het steeds minder mogelijk en gewenst dat men aan een directe behoeftebevrediging of aan onmiddellijke lustuitingen toegaf.⁵ Samenvattend kunnen we stellen dat zelfbeheersing de prijs is die men dient te betalen om in een veiligere wereld te leven.

Het opmerkelijke van de door Elias geschetste veranderingen is dat de nieuwe gedragscodes aanvankelijk door maatschappelijke instituties werden opgelegd, maar dat zij na verloop van tijd steeds meer werden geïnternaliseerd: als gevolg hiervan hebben mensen de sociale controle op hun doen en laten steeds minder nodig en leren zij om zichzelf op een meer vanzelfsprekende en automatische wijze in het gareel te houden. Mensen leren hun gedrag op langere termijn te plannen: onmiddellijke lusten worden geleidelijk, met het oog op de eventuele onlusten die erop volgen als men eraan toegeeft, bedwongen. Elias spreekt in dit verband van een omzetting van 'Fremdzwang' in 'Selbstzwang'. Hij kent de maatschappelijke dwang tot zelfdwang een eerste plaats toe in het proces van civilisatie.⁶

In de loop van het civilisatieproces leren mensen hun emoties steeds beter in bedwang houden.⁷ De affectuïtingen van de mensen bewegen zich langzaam in de richting van de middenweg. De omslagen in het gedrag en in de affectuïtingen verdwijnen niet, maar worden wel gematigd. De pieken (extreme lustgevoelens) en dalen (extreme angst) worden kleiner en de overgangen minder abrupt.⁸

De moderne mens is zich door deze verinnerlijkte dwang als resultaat van een gelukte opvoeding en socialisatie ook niet scherp bewust van het feit dat het hem niet langer toegestaan is om tot een directe bevrediging te komen van zijn driften en neigingen.⁹ Deze verinnerlijkte beperkingen hebben deels de gedaante van bewuste zelfbeheersing en deels de vorm van automatisch functionerende

---

⁴ Hans Van Der Loo en Willem Van Reijen. Paradoxen van modernisering. Een sociaal-wetenschappelijke benadering. Muiderberg, 1990, p. 65.

⁵ Norbert Elias. O.c., p. 245-248.

⁶ Hans Van Der Loo en Willem Van Reijen. O.c., p. 64-66.

⁷ Ibidem, p. 67.

⁸ Norbert Elias. O.c., p. 248.

⁹ Ibidem, p. 249.

gewoontes.¹⁰ Zonder training in zelfbeheersing en zonder externe dwang kan echter ook nu nog geen enkele 'gelukke' opvoeding. Verwenning kan omschreven worden als het streven naar zelfbeheersing zonder enige vorm van training of externe motiverende en corrigerende dwang.

De overgang van Fremdzwang naar Selbstzwang is vanaf de late middeleeuwen begonnen bij de toenmalige maatschappelijk elite, de adel. De steeds toenemende zelfbeheersingstrategieën beginnen steeds bij een kleine toplaag en daarna volgen steeds bredere lagen van de bevolking. Wanneer we de eeuwenlange evolutie in de westerse wereld bekijken, valt het op dat de scherpe contrasten tussen het gedrag van de verschillende sociale groepen steeds kleiner geworden zijn. Het is een proces waarbij steeds weer gedragswijzen van de functionele bovenlagen worden overgenomen door opklimmende lagere groeperingen. De contrasten in gedrag en omgangsvormen zijn in de loop van de modernisering onmiskenbaar verminderd.¹¹

3. De vanzelfsprekendheid van een missie

In de 19de eeuw ervoer men het overmatige alcoholgebruik van het stedelijke arbeidersproletariaat als problematisch. Allerlei sociale en wettelijke maatregelen werden in het leven geroepen om dit probleem in te dijken. Op deze uitzondering na is het druggebruik in onze maatschappij steeds beperkt en beheersbaar gebleven. Dit veranderde in het begin van de jaren '90 van de vorige eeuw. Het gebruik van illegale drugs nam toe en werd gedemocratiseerd. Niet langer alleen alternatieve, marginale of gemarginaliseerde subgroepen gebruikten allerlei door de wet verboden psychoactieve middelen, maar het gebruik kende een verspreiding over alle lagen van de vooral jonge bevolking. Paniek en bezorgdheid beheersten de geesten van de beleidsverantwoordelijken. De publieke opinie vroeg om actie. De drugpreventie werd als de deus ex machina van stal gehaald. Vele goedbedoel(en)de initiatieven rezen als paddenstoelen uit de grond. Intussen is de storm wat gaan liggen en werd er door het professionele preventiewerk tijd gevonden om zijn missie uit te klaren en neer te schrijven. Tegen de achtergrond van de door Elias beschreven historisch-maatschappelijke ontwikkelingen lijkt de missie van het verantwoord omgaan met drugs daarom ook een logische en vanzelfsprekende keuze. Deze missie toont (gelukkig!) overduidelijk aan dat het professionele preventiewerk stevig verankerd en ingebed is in het dominante cultuurpatroon.

4. Zelfbeheersing en het recht op zelfbeschikking

Elias schreef zijn werk in 1939, 70 jaar geleden. Zijn analyse van de moderne samenleving heeft nog niets aan actualiteit ingeboet, integendeel. Intussen is onze samenleving nog verder geëvolueerd en kunnen we als gevolg van de steeds verder toegenomen en meer indringende interdependentie van de mensen, een nog grotere nood aan zelfbeheersing constateren. Recente aanhangers van de theorie van Elias zijn van mening dat het civilisatieproces dusdanig geslaagd is – de "Selbstzwang" is dermate verankerd – waardoor wij momenteel in staat zijn om allerlei vroegere beperkingen te doorbreken. Er kunnen bijvoorbeeld weer meer

---

¹⁰ *Ibidem*, p. 252-253.

¹¹ Hans Van Der Loo en Willem Van Reijen. *O.c.*, p. 64-66.

emoties in het openbaar tot uitdrukking worden gebracht. Juist omdat de moderne mens zo goed weet hoe zich te gedragen, kan hij of zij de teugels wat laten vieren. Cas Wouters spreekt in dit verband van een proces van informalisering: de regels die bij het handelen worden gehanteerd en de manieren waarop mensen met elkaar omgaan, zijn opnieuw minder vast en rigide en meer genuanceerd geworden. In de toepassing van regels en moraal zijn wij de afgelopen decennia elastischer geworden: er mag meer en wij zijn toleranter. In navolging van Elias spreekt Wouters in dit verband van een 'controlled decontrolling of emotions'. Als voorbeeld hiervan wijst Wouters op het feit dat men zich op feestjes tegenwoordig wat meer mag 'laten gaan'. Het verloop van het feest wordt niet meer precies van tevoren geregeld. De leiding van het feest berust veel minder bij de gastheer en veel meer bij alle individuele feestgangers. Toch betekent het niet dat alles nu zomaar geoorloofd is. Integendeel, om te voorkomen dat het feest uitloopt op een al te ongeremd gevrij en gezuip, wordt van alle gasten verwacht dat zij de nodige zelfbeheersing kunnen opbrengen en zich niet zullen misdragen. We zijn in de fase beland waarin de voorheen nog vereiste uitwendige dwang nu volledige inwendige dwang is geworden.¹² (13)

Het proces van zelfbeheersing is zo ver voortgeschreden, dat het paradoxalerwijs kan verzoend en gecombineerd worden met een ander dominant ethisch principe, namelijk de idee van keuzevrijheid en het recht op zelfbeschikking.

5. Schaduwzijden van deze zelfbeheersingstendens

De beheersing van de driften en de emoties resulteert bij de meeste mensen in een individueel en maatschappelijk bevredigend en vruchtbaar leven. Diegene die zijn affecten kan beheersen, is duidelijk maatschappelijk in het voordeel. Daartegenover wordt diegene die toegeeft aan spontane (ongepaste) hartstochten en handelingen, meer bedreigd in zijn sociale bestaan. Het is dus een noodzaak dat elke mens van jongs af gedwongen wordt zich te realiseren welke verregaande effecten zijn handelen heeft.¹³

De opgelegde en vereiste zelfbeheersing creëert veiligheid en zekerheid. Op die manier biedt zij ruimte voor persoonlijke ontplooiing en maatschappelijke ontwikkeling. Voor bepaalde personen kan een te hoge mate van nagevolgde zelfbeperking echter verlamvend werken en omslaan in het tegendeel. In plaats van bescherming en ontplooiingsmogelijkheden leidt de zelfbeheersing tot zelfdestructie. Ook op maatschappelijk vlak kan een te groot beroep op de zelfbeheersing van mensen bepaalde problemen in het leven roepen. Een metafoor zegt soms meer dan de beste theorieën: "Je kunt een elastiekje uitrekken, heel ver, maar op een gegeven moment heb je dit zover uitgerekt, dat elk elastiekje, hoe sterk ook, 'doormidden' breekt".

Het is Elias zelf die in zijn magistrale studie al een aantal schaduwzijden van deze maatschappelijke ontwikkelingen tot een steeds groter wordende dwang tot zelfbeheersing heeft blootgelegd. Ik geef drie voorbeelden.

---

¹² Hans Van Der Loo en Willem Van Reijen. O.c., p. 111.

¹³ Norbert Elias. O.c., p. 264.

1. Het leven wordt in zekere zin minder gevaarlijk, maar ook affectlozer, lustlozer, althans wat betreft de onmiddellijke lustuitingen; en men verschaft zich voor dat wat in het gewone leven ontbreekt, een vervanging in dromen, boeken en beelden: zo begon de adel ridderromans te lezen tijdens de verhoofsing, zo ziet de moderne burger geweld en hartstocht in de film.¹⁴
2. Lijfelijke conflicten, oorlogen en vetes worden minder. Maar het slagveld wordt tegelijkertijd in zekere zin naar binnen verlegd. Een deel van de spanningen en hartstochten die ooit direct in de strijd tussen mensen tot uiting kwamen, moet de mens nu in zichzelf de baas worden. Maar de driften die nu niet meer direct in de relaties tussen mensen te voorschijn mogen komen, vechten nu vaak niet minder heftig in het individu zelf. En niet altijd komt deze halfautomatische strijd van de mens met zichzelf tot een gelukkige oplossing; niet altijd leidt de zelftransformatie, die het leven in deze maatschappij vereist, tot een nieuw evenwicht van de drifthuishouding. Vaak komt het daarbij tot stoornissen, tot revoltes van het ene deel van de mens tegen het andere of tot blijvende verminkingen, waardoor het vervullen van maatschappelijke functies nog moeilijker of zelfs onmogelijk wordt.¹⁵
3. De zelfdwang leidt soms tot eigenaardige spanningen in het gedrag en het driftleven van het individu, soms veroorzaken zij permanente onrust en onvoldaanheid.¹⁶

Bovenstaande bedenkingen brengen mij tot de vraag of de dwang tot grotere zelfbeheersing niet mee verantwoordelijk is voor het toegenomen aantal depressies, druggebruik en zelfdodingen. Deze zelfdwang maakt het immers moeilijker en minder passend om op een spontane, directe en onmiddellijke manier onze emoties te uiten en te beleven.

6. Een voorgeprogrammeerde zelfbeheersing

Elias beschrijft de geleidelijke vervanging van de externe sociale controle door de eis tot zelfcontrole. De balans helt nu duidelijk over in de richting van de zelfbeheersing. Deze verandering staat niet op zichzelf. Tegelijkertijd veranderde met de wijziging in controle ook het doel. Zelfbeheersing (net zomin als de sociale controle) is immers geen ethisch neutraal begrip. De vereiste zelfbeheersing dient om een bepaald ideaalbeeld of verwachtingspatroon te realiseren. Zelfbeheersing staat nooit op zichzelf. Hiernaast zijn ook de mate waarin en het aantal levensterreinen waarop men van mensen zelfbeheersing vereist, sterk uitgebreid.

Tot aan de vooravond van de Franse Revolutie stond het openbare leven in het teken van een juridisch gesanctioneerd en religieus gelegitimeerd standsbewustzijn. De persoonlijke identiteit viel samen met de sociale identiteit,

---

¹⁴ Ibidem, p. 252.

¹⁵ Idem.

¹⁶ Ibidem, p. 253.

die kenbaar werd gemaakt aan de hand van nauwkeurig vastgelegde en gedetailleerde kleding- en gedragsvoorschriften.¹⁷

Het wegvallen van deze duidelijke en dwingende voorschriften betekent evenwel niet dat de mensen niet langer aan allerlei verwachtingspatronen en ideaalbeelden zijn onderworpen. Nadat eerst allerlei mensdeskundigen (artsen, psychologen, seksuologen, pedagogen en sociologen) hun zogenaamd wetenschappelijk gestaafde meningen gaven over de wijze waarop men zich diende te gedragen, heeft meer recent ook een nieuwe en totaal andere categorie van gedragsspecialisten zijn opwachting gemaakt. Reclamemakers, kleding- en haarstylisten, designers enzovoort ontwerpen en verkopen lifestyles, die men dient na te volgen om in te zijn. Het is waar dat de consument vrijelijk kan kiezen uit een breed gamma van lifestyles. Een gebruinde huid, een slank lichaam, op de hoogte en drager zijn van de nieuwste trendy kledij, enzovoort, behoren tot de standaarduitrustingen van elke lifestyle en dus ook van een succesvol en geapprecieerd iemand. Rudi Laermans, hoofddocent aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de K.U.Leuven, betwijfelt of deze ontwikkeling een bevrijding betekent. Het succes van deze nieuwe vorm van conformisme schuilt in het gegeven dat zij hiermee aan de mensen een 'gemakkelijke' maar vooral een zekere manier aan de hand doen om erkenning en waardering van de ander(en) te verkrijgen. Op deze manier houden zij de mensen een spiegel voor waaraan zij zich (voor zijn eigen bestwil en geluk) dienen te conformeren. Dit alles gebeurt op een zeer subtiële, doch niet minder indringende en dwingende wijze.¹⁸

Bij elke handeling moet men zichzelf in acht nemen om zowel een goede ouder te zijn, om mooi en aantrekkelijk te verschijnen voor de ander, om gezond te leven, om verantwoord te kunnen omgaan met drugs. Vergis ik mij als ik zeg dat alcohol drinken nog steeds trendy is, zelfs meer dan ooit, maar dat het op een beschaafde, gecontroleerde manier moet? En wordt daartegenover aangeschoten zijn, laat staan dronkenschap, steeds meer beschouwd als not done? Tegelijk wordt door goedbedoelende gezondheidsvoorlichters en preventiewerkers aan jongeren verteld dat ze eventueel "neen" moeten zeggen tegen drugs en aan ouders, opvoeders en de jongeren wordt verteld dat over drugs gepraat moet worden, enzovoort. Dat ze hierbij gebruikmaken van het beeld van goedogende, vlotte en zelfbewuste jongeren en volwassenen, lijkt op het eerste gezicht bijkomstig. In wezen echter installeren zij hiermee een volgende, eigen variant van hoe een jongere of volwassene hoort te zijn: jeugdig, attractief, levendig, intelligent en assertief.¹⁹

Produceren wij hiermee niet een zoveelste variant van de wijze waarop de ideale jongere en volwassene dient te zijn? Een vroegere campagne van 'Kom op tegen Kanker' is minder onschuldig dan dat ze op het eerste zicht is. 'Iedereen op de weegschaal' is het pad effenen voor het zoveelste anorexia-slachtoffer.

---

¹⁷ Rudi Laermans. De mannequinmaatschappij. Over 'look', lijfstijl en lichamelijkeheid. – F. De Wachter (red.) Over nut en nadeel van het postmodernisme voor het leven. Kapellen, 1993, p. 69.

¹⁸ Ibidem, p. 65-79.

¹⁹ Eric Nysmans. I can get (no) satisfaction. Een proeve ter verklaring van het toenemende druggebruik. – Peter Aertsen en Eric Nysmans. Drugpreventie in helikopterperspectief. Een bloemlezing. Antwerpen, 2000, p. 7-11.

7. Een tegenbeweging

Elias en zijn aanhangers richten zich vooral op 'normale', dat wil zeggen gesanctioneerde, manieren om zich wat minder uitbundig en emotioneel te gedragen. Deze ontwikkeling lijkt inderdaad verklaard te kunnen worden in termen van een stijgend niveau van zelfbeheersing. Anderzijds zijn in de moderne samenleving ook wel degelijk vormen van gedrag zichtbaar waarbij sommige mensen periodiek 'alle remmen losgooien' en blijf geven van verminderde zelfbeheersing.²⁰ Sommige gedragingen zijn bewust 'ongeciviliseerd', onbeschaafd en grof. Het onbehagen in moderne leefvormen mondt dan uit in gedrag dat direct, lichamelijk en primitief is. Eerst als protest en later ook als meer vanzelfsprekende leefwijze, al dan niet georganiseerd.²¹

Naarmate het besef gestegen is dat emoties en gevoelens steeds meer beheerst worden, is het verlangen naar 'authenticiteit' toegenomen. Nadat zij gedurende een eeuwigdurend proces geleerd hebben om beter hun 'hoofd' te gebruiken, wensen moderne mensen ook steeds meer met hun 'hart' te leren spreken. Of, zoals Hochschild (1983) het formuleerde: "The more the heart is managed, the more we value the unmanaged heart". Het spreekt voor zich dat de in de moderne samenleving vereiste beheersing van emoties, gekoppeld aan de wens tot authenticiteit, veel energie vergt en soms ook problemen oplevert. De wijzigingen in het alcoholgebruik en het gebruik van xtc en aanverwante producten, waardoor de werking van het 'beheersingsapparaat' vermindert en het makkelijker is om 'spontaan' over te komen en sneller contacten te leggen, moet in dit verband gezien worden. Ook de grote toeloop naar allerlei psychologische trainingen, waarin mensen leren meer toegang te krijgen tot hun eigen emoties en deze leren te uiten, moet mede in dit licht worden begrepen.²²

8. Preventie als opvoeding tot verantwoord omgaan

Geen enkele moderne maatschappij kan bestaan zonder kanalisering van de individuele driften en affecten, zonder een heel bepaalde regulering van het individuele gedrag.²³ Onze samenleving is dusdanig geëvolueerd dat dit niet alleen meer kan via externe dwangmechanismen. Steeds meer rekenen wij op de zelfbeheersing van de mensen en hiervoor doen wij een beroep op hun individuele verantwoordelijkheid.

Zelfbeheersing is een leerproces. De hele opvoeding van kinderen en jongeren staat in het teken van deze zelfbeheersinggedachte. Socialisatie is het geheel van leerprocessen die ertoe leiden dat kinderen tot volwassen leden van de samenleving opgroeien. Socialisatie van kinderen verloopt deels onbedoeld. Veel onbedoelde socialisatie neemt de vorm aan van imitatie: kinderen bootsen het gedrag of het taalgebruik van volwassenen of andere kinderen in hun omgeving na. Socialisatie gaat echter ook gepaard met dwang: het kind leert zich als een 'normale' volwassene te gedragen die kan spreken, schrijven, rekenen, klokkijken,

---

²⁰ Hans Van Der Loo en Willem Van Reijen. *O.c.*, p. 112.

²¹ *Ibidem*, p. 109-112.

²² *Ibidem*, p. 113.

²³ Norbert Elias. *O.c.*, p. 340.

met mes en vork eten of autorijden. Socialisatie wordt door moderne opvoeders dikwijls pas geslaagd geacht, wanneer het kind de opgelegde regels 'uit zichzelf' navolgt. Men noemt deze regels dan 'geïnternaliseerd', onderdeel geworden van iemands persoonlijkheid.²⁴

Het preventiewerk voor alcohol- en/of andere drugproblemen heeft zich doelbewust aangesloten bij deze maatschappelijke ontwikkeling. Het preventiewerk onderging hierdoor een interne ontwikkeling van een eerder repressieve of medisch-moraliserende aanpak naar een meer op opvoedkundige principes gebaseerd strategisch handelen.

9. Preventie is meer dan alleen maar 'verantwoord omgaan met ...'

Op alle terreinen wordt er van mensen meer zelfbeheersing gevraagd, ook en misschien wel vooral op het gebied van amusement en het beleven van gevoelens. Elke uitwas, op welk gebied dan ook, moet bestreden worden. De voorbije jaren zijn er op deze terreinen weliswaar enige versoepelingen opgetreden. We organiseren zelfs kick-ervaringen voor mensen. Benji-springen is daar het typevoorbeeld van. Ook deze vormen van amusement verlopen zo beheerst en planmatig mogelijk opdat er geen ongelukken zouden gebeuren. Preventie in de zin van 'verantwoord leren omgaan met' dreigt evenzeer alles te willen beheersen of beheersbaar te maken. Alcohol drinken mag, maar alleen met mate. Dronkenschap echter is taboe verklaard. In essentie druist dit in tegen een van de traditionele functies van het alcohol- of ander druggebruik. De roeservaring door overmatig alcohol- of ander druggebruik helpt mensen tijdelijk afstand te nemen van het gewone, alledaagse leven. Traditionele samenlevingen erkennen de heilzame, catharsische werking van de roeservaring. Rituelen begeleiden het gebruik van de psychotrope stoffen. De momenten waarop de roes opgezocht mag worden, zijn wel beperkt in aantal. De roeservaring staat haaks op de idee van zelfbeheersing, omdat de roes op zichzelf een onbeheerst en onbeheersbaar gebeuren is.

We moeten ruimten voorzien waarin mensen zich op een gestructureerde en legitieme manier kunnen amuseren en hun emoties kunnen beleven. Zo niet ontstaat het risico dat in het bijzonder jonge mensen op een compleet oncontroleerbare manier komen tot extreme lustontladingen. Is dit niet wat we gezien hebben bij de houserage, met het xtc-gebruik? Daarom vind ik dat de gemeentelijke verordeningen die stellen dat jongeren na de eindexamens geen alcohol meer mogen en kunnen drinken, heel wat vragen oproepen. Deze reglementen zijn prototypen van een verkeerd begrepen (zelf)beheersingstrategie: eerst een wettelijke verordening in de hoop dat men het nadien uit zichzelf zal (na)laten. Vele jongeren sluiten de stresserende examenperiode af met een feestelijk moment. Onze cultuur erkent het drinken van alcohol als behorende bij het feestvieren. Zonder evenwaardige alternatieven lijkt het verbannen van alcohol op het onderdrukken van het verlangen naar plezier. Ik weet ook wel dat je geen alcohol nodig hebt om je te amuseren. Daar gaat het ook niet over. Belangrijk is dat men – in dit geval jongeren – kansen krijgt om de opgebouwde spanning te ontladen. Hoe kunnen we dit op een veilige manier organiseren? Is het niet nodig vrijplaatsen te creëren opdat mensen – eventueel ook met behulp van (legale) drugs – hun emoties kunnen uitleven? Ook dit is preventie, maar moeilijk te

---

²⁴ Hans Van Der Loo en Willem Van Reijen. *O.c.*, p. 235.

plaatsen onder de noemer van verantwoord omgaan met. Preventie is niet louter middelenspecifiek, maar dient zich in de eerste plaats te richten op het welbevinden van de mensen.

10. Besluit: de paradoxale uitkomsten van gelukt preventiewerk: preventie leidt tot meer preventie

Het uiteindelijke doel van preventiewerk is dat alle mensen vanuit zichzelf op een verantwoorde manier leren omgaan met alcohol- en/of andere drugs.

Zelfbeheersing bij het gebruik van alcohol en andere drugs heeft een sterke preventieve waarde. Er lijkt op het eerste gezicht dan ook niets mis met deze missie. Toch schuilen er ook risico's in deze oproep tot verantwoorde omgang.

Ten eerste is de notie "verantwoord leren omgaan" niet waardevrij. Het is essentieel te weten waartoe deze zelfbeheersing moet leiden. Zelfbeheersing is nooit een doel op zichzelf, maar vormt slechts een weg tot het bereiken van een achterliggende intentie, een ideaalbeeld of verwachtingspatroon. Onze hedendaagse, westerse samenleving verwacht zeer veel van mensen, op alle terreinen, ook ten aanzien van het gebruik van alcohol en andere drugs. Dit leidt tot de merkwaardige paradox: hoe hoger de verwachtingspatronen, hoe meer ook de nood om op zijn minst tijdelijk te kunnen ontsnappen aan deze stressgenererende toestand. Het gebruik van psychotrope stoffen helpt in het reduceren of sublimeren van stress. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat het gebruik van allerlei middelen toeneemt.

Ten tweede is de roep om zelfbeheersing geïnspireerd door de maatschappelijke elite, die of haar eigen ontsnappingsmogelijkheden creëert, of er minder nood aan heeft. Ik hoop niet misverstaan te worden. Een zekere mate van zelfbeheersing is zonder meer nuttig. Het is zelfs wenselijk dat bepaalde groepen in onze samenleving een grotere aansluiting zouden nastreven bij deze cultuurhistorische evolutie. Een te ver doorgedreven zelfbeheersing kan echter ook leiden tot allerlei psychische moeilijkheden. Sommige mensen zouden baat hebben bij minder zelfbeheersing.

Ten derde, het is niet doenbaar alleen maar een beroep te doen op de interne zelfbeheersingstrategieën van mensen. Deze moeten aangevuld worden met externe of sociale controle. Het is nodig en zinvol mensen deels vrij te stellen van de eigen verantwoordelijkheid. Steeds en altijd opnieuw zelf moeten kiezen en verantwoordelijkheid dragen voor het eigen functioneren zijn een zware belasting voor mensen, in het bijzonder voor kinderen en jonge mensen.

Ten vierde, de zelfbeheersinggedachte ontkennt de intrinsiek menselijke behoefte om op geregelde tijden de extreme zowel positieve als negatieve emoties te kunnen en te mogen uiten. De opgelegde ontkenning en verdringing van dergelijke helende ervaringen kunnen bij sommige mensen meer schade aanrichten dan deze die we wensen te voorkomen. Zijn wij bereid om mensen zo sterk te dwingen tot zelfbeheersing dat er onvermijdelijk ofwel slachtoffers vallen door deze zelfbeheersing in de zin van meer ongelukkige, depressieve en suïcidale mensen, ofwel dat er ontsparingen komen die compleet oncontroleerbaar zijn? Het lijkt

erop. Maar dan vraagt preventie steeds meer en sterkere probleemvoorkomende beheersingsstrategieën.

Een exclusieve en doorgedreven benadering van drugpreventie als 'verantwoord leren omgaan met' verliest haar spreekwoordelijke onschuld. Als deze missie niet met de nodige voorzichtigheid en relativiteit wordt ingevuld, dreigt zij medeverantwoordelijk gesteld te kunnen worden voor datgene wat zij pretendeert te voorkomen.

Bibliografie

Peter Aertsen en Bernard Bruggeman. Vingerafdrukken. Een zoektocht naar de identiteit van het drugpreventiewerk in de provincie Antwerpen. Antwerpen, 2001, 28p.

Norbert Elias. Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken. Aula paperback, 3de druk, 1995, 325 + 430p.

Rudi Laermans. De mannequinmaatschappij. Over 'look', lijfstijl en lichamelijkeheid. F. De Wachter (red.) Over nut en nadeel van het postmodernisme voor het leven. Kapellen, 1993, p. 65-79.

Eric Nysmans. I can get (no) satisfaction. Een proeve ter verklaring van het toenemende druggebruik. – Peter Aertsen en Eric Nysmans. Drugpreventie in helikopterperspectief. Een bloemlezing. Antwerpen, 2000, p. p. 7-11.

Vereniging voor Alcohol- en/of andere Drugproblemen (VAD). Missie preventiewerk A&D CGG. Onuitgegeven document, Brussel, 2000, 18p.

Hans Van Der Loo en Willem Van Reijen. Paradoxen van modernisering. Een sociaal-wetenschappelijke benadering. Muiderberg, 1990, 293p.

Jaap C. van der Stel. Handboek verslaving. Hulpverlening, preventie en beleid. Houtem-Diegem, 2001.

Zingeving, de missing link in preventie?

Inleiding

Over zingeving zijn al heel wat boeken en artikels geschreven. Kenmerkend is de steeds terugkerende, overwegend negatieve en pessimistische toonzetting. Telkens vertrekt men vanuit de idee van een teloorgang aan levenszin, in het bijzonder van de religieuze zingevingkaders. Deze verduistering van levenszin koppelt men aan en stelt men verantwoordelijk voor een aantal actuele problemen, zoals vandalisme, zinloos geweld, depressies, verslaving en zelfmoord. Als preventie ten aanzien van deze fenomenen werkelijk effect wil hebben, dan zullen we ook aan de zingevingproblematiek een centrale rol moeten toebedelen.

Met toenemende verbazing stel ik vast dat het spreken over zingeving zich beperkt tot twee aspecten. Ten eerste komen de redenen en oorzaken, die geleid hebben tot de verschraling van de zingevingdimensie, uitgebreid aan bod. Ten tweede is het eenvoudig om een hele bibliotheek samen te stellen met mogelijke invullingen van zingeving. Een stroom aan publicaties over (alternatieve) zingevingssystemen overspoelt ons als het ware. De enorme populariteit van 'De Celestijnse Belofte' van James Redfield is in die zin meer dan symptomatisch.

In het denken over zingeving vind ik echter weinig terug over de wijzen waarop iemand tot persoonlijke zingeving kan komen. De processen die aan de zingeving ten grondslag liggen, worden nauwelijks aangeroerd. De op dit ogenblik wat in de vergetelheid geraakte Weense psychiater Viktor Frankl heeft hierover nochtans boeiende gedachten gelanceerd. Zijn ideeën bieden een referentiekader om over het ontstaan en de ontwikkeling van zingeving na te denken. In dit artikel zal ik hem meermaals als gids gebruiken.¹

Vooraleer de proceselementen van zingeving te bespreken, wil ik stilstaan bij het concept zingeving. Is zingeving een antropologische noodzaak? Wat houdt zingeving in? Wanneer ontstaat de zingevingvraag? Is de zingevingvraag een constante in de menselijke geschiedenis of is zij eerder van recente datum? Vervolgens passeren drie perspectieven op zingeving de revue. Hierna besteed ik aandacht aan de verschillende aspecten van persoonlijke zingeving en aan de rol die opvoeders en andere begeleiders kunnen spelen in dit proces van zingeving. Ik eindig met enkele beschouwingen over de plaats van zingeving in preventie.

1. Zingeving als antropologische noodzaak

De handelingsmogelijkheden en de levensoriëntaties van de mens zijn van nature niet vastgelegd. Mensen zijn arm aan instincten (van nature meegegeven gedragspatronen) en zijn zelf verplicht richting en betekenis te geven aan hun eigen leven. Dat mensen zin (moeten) verlenen aan hun leven is een antropologische noodzaak. Deze gedachte heeft voor de Weense psychiater Viktor

---

¹ Hans Van Munster. Meer uitdaging dan belofte. De waarde van De Celestijnse Belofte voor een christelijke spiritualiteit. – Benedictijns tijdschrift. Egmond-Binnen, 1996/4, p. 146.

Frankl de kracht van een axioma. Hij stelt dat de wil van de mens om betekenis te geven aan het eigen leven geen kwestie is van geloof, maar een feit.²

2. Dé zin van het leven bestaat niet

Over wat de zin van het leven is, lopen de meningen ver uiteen. Voor sommigen schuilt de zin van het leven in hun kinderen, anderen verwijzen naar een succesvolle carrière, weer anderen vernoemen de strijd voor een eerbare zaak, enzovoort. Uiteindelijk blijken dit niets anders te zijn dan verwijzingen naar de zin van het eigen particuliere leven. Op fundamenteel niveau moeten we het antwoord op de vraag naar de uiteindelijke zin van het leven schuldig blijven. De antwoorden uit de 5000 jaar geschreven geschiedenis bieden weinig houvast en zijn onveranderd gebleven. De enige antwoorden die we hebben, werden al door Job (dat we het niet weten) en door Socrates (dat alles wat we weten is dat we niets weten) aangereikt.³ De gedachte door de joodse Ety Hillesum opgetekend in haar 'Nagelaten Geschriften', vat de kern: "Het leven heeft geen zin, maar ieder moet aan zijn eigen leven een zin geven."⁴ Er zijn geen algemeen geldende antwoorden op de vraag naar de zin van het bestaan.

3. Wanneer ontstaat de zinvraag?

De zoektocht naar de uiteindelijke zin van het leven mondt uit in een doodlopende straat. Het betekent dat de zin van het leven niet ergens als een objectief feit, voor iedereen gelijkkluidend, voorhanden is. Zingeving is een reflectie op het eigen bestaan. In essentie is dit een persoonlijk gebeuren. Het gaat hierbij om vragen als: waarvoor leef ik, wie ben ik, wat kan ik, waarvoor en waarom werk ik, hoe zie ik mijn verleden en toekomst, hoe sta ik tegenover anderen, hoe dien ik om te gaan met zaken zoals dood, lijden en schuld, ...? Doorgaans komen mensen ertoe zingevingvragen te stellen op het moment dat zij geconfronteerd worden met ofwel traumatische ervaringen, zoals het verlies van een geliefde, een ziekte, een echtscheiding, ofwel andere voor het leven bepalende ervaringen, zoals een geboorte, een liefde, een studie- of beroepskeuze. Zingevingvragen ontstaan op het ogenblik dat men tot het besef komt dat de antwoorden die men tot dusver dacht te hebben, plotseling hun relevantie verliezen.⁵ Een schrijnend voorbeeld: de prevalentie van zelfdoding neemt toe met een factor drie na de bewustwording van homoseksualiteit.

4. Een zinvol leven is een leven in verbondenheid

Robert Nozick, hoogleraar politieke filosofie aan de Harvard Universiteit (VS), stelt in zijn *Philosophical Explanations* dat een leven zinvol is als het verbonden is met

---

² Eric Nysmans. De veilige grens. - Peter Aertsen en Eric Nysmans. Drugpreventie in helikopterperspectief. Een bloemlezing. Antwerpen, 2000, p. 47-48.

³ Joseph B. Fabry. Geef zin aan je leven. Werken met Frankl's logotherapie. Rotterdam, 1980, p. 75.

⁴ Klaas A. D. Smelik (red.) Ety. De nagelaten geschriften van Ety Hillesum, 1941-1943. Amsterdam, 1986, p. 109.

⁵ Koen Raas. Jongeren en (hun) zingeving. - H. De Witte, M. Elchardus, C. Gruwez, K. Raes, B. Roebben, J. Siongers, J. Vandoorne. Openheid of leegte? Over zingeving bij jongeren. Diroo-cahier, nr. 7. Leuven-Leusen, 2001, p. 113-120.

bepaalde zaken en waarden die het eigen bestaan overstijgen. (For a life to have meaning, it must connect with other things, with some things or values beyond itself.) Een leven is met andere woorden zinvol wanneer het zichzelf overstijgt, wanneer het zich inpast in een kader dat het in zich opneemt.⁶ Op dezelfde pagina vinden we nog een dergelijke definitie van wat een zinvol leven is: "Attempts to find meaning in life seek to transcend the limits of an individual life. The narrower the limits of a life, the less meaningful it is."⁷ Ook hier wordt zingeving begrepen als het overschrijden van de grenzen van het IK. Eenzelfde gedachte is te vinden bij de Leuvense hoogleraar Herman De Dijn. Hij definieert zingeving als 'het gelukke contact met waarden die transcendent zijn'.⁸

5. Tussen gave en opgave.

Een van de kenmerken van onze postmoderne cultuur is dat iedereen het recht heeft te leven in overeenstemming met zijn eigen ideeën over wat het leven de moeite waard maakt. Onze maatschappij laat het aan ieder individu over welke betekenis en welk perspectief hij aan zijn eigen leven geeft. Dat is ook wat mensen klaarblijkelijk zelf willen. Mensen willen zelf zin geven aan hun bestaan. Zij willen hun referentiekaders zelf ontwerpen en uittesten. Volgens het liberale principe van zelfbeschikking kan (en MOET) iedereen zelf de zin van het eigen leven bepalen. Deze positie ten aanzien van de zinproblematiek kunnen we aanduiden met de notie zinconstructie of zin-making. De zingeving-definitie van de Gentse hoogleraar Kruithof past perfect in dit denkkader: 'Zingeving is *de activiteit* van de mens waarbij deze zichzelf met behulp van beginselen als totaliteit situeert en structureert in zijn omgeving en zich tegenover de ontwikkeling van deze omgeving oriënteert.' (mijn cursivering)⁹

Terwijl bovenstaand - op zijn zachtst uitgedrukt modieus - denkkader de mens verheft tot een autonome en actieve zingeveer, huldigen onder meer De Dijn en Burms een totaal ander perspectief op de zingevingproblematiek. Zij benadrukken het overwicht van de zingevende kaders, waardoor de zogenaamde zingeveer zich eerder in de rol van (passieve) ontvanger van zin geplaatst weet. Eerder werd al verwezen naar hun definitie van zingeving als het gelukke contact met waarden die transcendent zijn. Hun betoog kan in deze zin als volgt samengevat worden. Onze gerichtheid op waarden is wezenlijk gekenmerkt door het risico op zinverlies. Het geluk, wat het succes in de zinbeleving inhoudt, kan ons altijd ontsnappen. Het geluk is nooit verzekerd. Er kan geen geluk bestaan tenzij in een lukken dat het lopen van een echt risico wezenlijk insluit.¹⁰ Onze fundamentele waarden scheppen we niet zelf. Ze krijgen hun betekenis en hun impact niet vanuit eigen inzicht of aanvoelen.¹¹ In 'De rationaliteit en haar grenzen' geven De Dijn en Burms een voorbeeld van een concrete context waarin de zin die wordt nagestreefd steeds

---

⁶ Robert Nozick. Philosophical Explanations. Cambridge/Massachusetts, 1981, p. 594.

⁷ Ibidem.

⁸ Herman De Dijn. Hoe overleven we de vrijheid? Modernisme, postmodernisme en het mystiek lichaam. Kapellen-Kampen, 1993, p. 40.

⁹ J. Kruithof. De zingeveer. Een inleiding tot de studie van de mens als betekend, waarderend en agerend wezen. Hilversum, 1968

¹⁰ Herman De Dijn, o.c., p. 41.

¹¹ Ibidem, p. 40.

verbonden blijft met mogelijk zinverlies.¹² Het betreft het verlangen naar erkenning. Door een ander erkend of bewonderd worden, betekent voor ons alleen echt iets als deze andere op enigerlei wijze onafhankelijk is van ons. Als wij deze bewondering of erkenning afgedwongen of afgesmeekt zouden hebben, verliest zij haar betekenis en geeft ze geen wezenlijke voldoening. Waarde hechten aan erkenning houdt dus een reëel risico in: de andere kan ons ook afwijzen, niet erkennen. Dit verklaart tegelijk het gave-karakter van zin: zin wordt niet eigenmachtig geproduceerd. Het houdt in dat bij de zinervaring niet het verwerven van aangename ervaringen van belang is. Het subjectieve effect is ondergeschikt aan een reële ervaring van erkenning. Zij vragen zich af of wij ons niet bekocht zullen voelen wanneer we ontdekken dat iemand ons alleen maar een compliment geeft of om ons een genoegen te doen, of als truc om iets anders te bereiken.

Beide diametraal tegenovergestelde posities bezitten overtuigingskracht en kunnen rekenen op fervente aanhangers. Zoals Odysseus op zijn zwerftochten tussen twee gevaren, de draaikolk Charybdis en de rots van het monster Scylla, moest laveren¹³, zijn beide stellingnamen aanlokkelijk, maar toch onvruchtbaar. De liberale zelfbeschikkingsnotie van zingeving is te activistisch en geeft minstens de indruk dat zingeving rechtstreeks na te streven is. Wie verbeteren op zoek gaat naar de zin van het bestaan, maakt het zichzelf bij voorbaat moeilijk, zo niet onmogelijk. Zin is essentieel een nevenproduct, zoals ook De Dijn en Burms argumenteren. Toch is de zinzoeker meer dan een passieve toeschouwer bij het gebeuren. De zinzoeker is niet machteloos overgeleverd aan al bestaande zingevingskaders. Er wordt ook van hem een inspanning gevraagd, ook al zal hij nooit zijn persoonlijke levenszin op een doelbewuste en rechtstreekse manier zelf kunnen construeren.

6. Zingeving, een nieuw probleem

Ondanks enkele schaarse verwijzingen naar vroegere getuigen van de vraag naar de zin van het leven kunnen we niet om de vaststelling heen dat deze vraag in het verleden nauwelijks leefde. De vraag naar de zin van het bestaan hoefde ook niet gesteld te worden, omdat deze met de ordening der dingen meegegeven was. Zin is nu niet langer probleemloos. Onze verhouding tot de zin van het leven is een verbroken relatie geworden. In 1973 schreef de Duitse filosoof Jürgen Habermas dat zin een schaarse en steeds schaarser wordende hulpbron is.¹⁴ Zinverlies wordt op vele terreinen waargenomen. Hij uit zich in knagende twijfel, opstandigheid, verslagenheid of zelfs wanhoop en vindt zijn uitdrukking in toegenomen extremisme, fundamentalisme, agressiviteit, zelfdestructie, drugmisbruik en zelfdoding.

De toenemende schaarste aan zin, aan een oriënterende en normatieve ordening, hangt samen met diepgaande maatschappelijke veranderingen die zich in de

---

¹² Arnold Burms en Herman De Dijn. De rationaliteit en haar grenzen. Kritiek en deconstructie. Leuven-Assen/Maastricht, 1986, p. 1-4.

¹³ Gustav Schwab. Griekse mythen en sagen. Utrecht, dertigste herziene druk, 1994, p. 322-323.

¹⁴ L. Laeyendecker. Een maatschappelijk tekort? Over de vraag naar zin. - G.A. Van Der Wal en F.C.L.M. Jacobs (red.) Vragen naar zin. Beschouwingen over zingevingsproblematiek. Baarn, 1992, p. 11.

afgelopen eeuwen eerst in Europa en vervolgens in de rest van de wereld hebben voltrokken.

In de middeleeuwen had alles en iedereen een herkenbare en stabiele plaats in het geheel. Daardoor waren de relaties van de individuen tot de maatschappij over het algemeen evenwichtig en was het ook mogelijk dat er een vaste persoonlijke identiteit tot stand kwam. Crisiservaringen van allerlei aard kregen in dit zinvolle geheel een beleefbare interpretatie. Daarom is zinloosheid geen middeleeuws probleem. Zin was immers overvloedig aanwezig. Zij werd bovendien door de gehele maatschappijordening en de bijbehorende levenswijze steeds opnieuw geproduceerd.¹⁵

Vanaf de 13de eeuw zien we geleidelijk de overgang van een hiërarchisch gelaagde naar een functioneel gedifferentieerde maatschappij verschijnen. Met deze ontwikkeling is het ontstaan van het zinprobleem nauw verbonden. Het overkoepelende zingevingsysteem boette in aan kracht. De mensen beschikten niet langer over een gemeenschappelijke symboliek waarmee alle aspecten van het bestaan kunnen worden geduid.¹⁶

Positief aan deze evolutie is dat mensen bevrijd werden en de mondigheid en de keuzemogelijkheden vergrootten. Mensen ervaren nu dat vele kansen geboden worden aan persoonlijke ontplooiing en verantwoordelijkheid.

De doodssteek voor deze overkoepelende zingevingsystemen is van recente datum en wordt meestal aangeduid met het begrip 'postmoderniteit'. Veel cultuurfilosofen spreken van de postmoderniteit als zijnde een mentale en culturele identiteitscrisis van de westerse samenleving. De term postmodernisme is ontstaan in de architectuur en ingeburgerd in de sociale en politieke wetenschappen door het boek 'Het postmoderne weten' van de Franse filosoof Lyotard. Daarin stelt hij dat het tijdperk van de Grote Verhalen voorgoed voorbij is. Het einde van de Grote Verhalen is karakteristiek voor de westerse cultuur. Het zijn allesomvattende verhalen met een vast begin en een vastgesteld einddoel, die voor een grote groep van mensen lange tijd geldig zijn geweest. Binnen een Groot Verhaal zijn de verhoudingen tussen mens en maatschappij, tussen mensen onderling en tussen mens en natuur vastgelegd.

Bekende voorbeelden van Grote Verhalen zijn het christendom, het liberalisme en het socialisme. Deze verhalen geloven allemaal in vooruitgang, in de rede en in een einddoel. Los van de inhoudelijke verschillen gaan deze stromingen ervan uit dat de geschiedenis doelmatig verloopt en dat de maatschappij afstevent op een betere toekomst: een hemels of een aards paradijs.

Het nut van Grote Verhalen is dat zij grenzen vastleggen en binnen die grenzen aan mensen zekerheid en geborgenheid bieden. Iedereen weet waar hij aan toe is, wat goed is en wat niet, wat normaal is en wat niet. Het Grote Verhaal - en de daarmee verbonden levensbeschouwing - biedt een richtsnoer voor de individuele mens om zijn leven in te richten. Het scheidt daarnaast maatschappelijke en

---

¹⁵ Ibidem, p. 17.

¹⁶ Ibidem.

politieke kaders die een leidraad vormen voor de inrichting van de samenleving. De keerzijde van Grote Verhalen is dat zij andere, niet welgezinde verhalen wegdrücken. In die zin zijn Grote Verhalen ook werkelijk gewelddadig en onderdrukkend.

Het verdwijnen van de Grote Verhalen heeft een veelheid aan met elkaar concurrerende waarden en normen doen ontstaan. Er bestaan niet langer één overheersende wereldbeschouwing en een door iedereen gedeelde moraal. Bijna alle levensterreinen kenmerken zich door een gebrek aan eenduidigheid, zekerheid en samenhang. Het gevolg is dat iedereen (individueel en collectief) voortdurend zelf dient te bepalen wat de richting van het leven en de samenleving is. De idee van de autonome zinmaker sluit aan bij dit beeld van de postmoderniteit. Een onmogelijke opgave, zoals al eerder gesteld.

7. Zingeving en religie

De vroegere zingevende kaders waren tot in de 18de eeuw uitsluitend van religieuze aard. Tijdens de Verlichting zagen concurrerende seculiere Grote Verhalen het levenslicht. Maar ook nadien behielden de religies voor grote delen van de bevolking hun integrerende en zingevende kracht. Het maakt dat velen nog steeds aan zingeving een strakker en louter religieuze invulling koppelen. Geloofsafval en ontkerkelijking worden daarom als de directe en onvermijdelijke oorzaken voor het ontstaan van de zingevingproblemen beschouwd. Dit klopt slechts ten dele. De traditionele religieuze kaders hebben inderdaad aan levenskracht ingeboet. De secularisatie heeft zijn werk gedaan. Vele jongeren en (jong)volwassenen komen niet meer in de kerk, zij weten niet waarover christelijk geloven gaat en ontberen een religieus socialisatieverleden waarop zij kunnen terugvallen om hun levensvragen te duiden.¹⁷ De tanende belangstelling voor traditionele geloofsovertuigingen is echter slechts gedeeltelijk gecompenseerd door seculiere of alternatieve zingevingssystemen. De mens is hierdoor op het vlak van de overkoepelende Grote Verhalen verweesd achtergebleven. De individuele zingeving ent zich steeds minder op religies of andere zinstichtende verhalen. Grote Verhalen hebben ook alleen maar hun zingevende kracht wanneer zij het concrete leven in het hier en nu zin geven. Zo niet zijn het versteende relictten zonder enige impact. Betekent dit dat de religies en andere Grote Verhalen volledig hebben afgedaan? Vele mensen vinden bij hen nog steeds inspiratie en kracht in hun zoeken naar persoonlijke levenszin. Zij hebben wel hun vanzelfsprekendheid en algemeenheid verloren.

8. De ervaringsdimensie van zingeving staat centraal

Het vinden van een zin in het leven kan zich op twee niveaus voltrekken.¹⁸

De eerste dimensie situeert zich op het vlak van de fundamentele zin. Het betreft het verklarende, cognitieve element dat een zinvolle duiding biedt van de

---

¹⁷ Bert Roebben. "Into the void, we have to travel". Jongeren en zingeving anno 2001. - H. De Witte, M. Elchardus, C. Gruwez, K. Raes, B. Roebben, J. Siongers, J. Vandoorne, o.c., p. 16.

¹⁸ Joseph B. Fabry. o.c., p. 12-13

universele orde en van de plaats, identiteit en opdracht die de mens in dit geheel inneemt of dient in te nemen. Deze kennistheoretische verklaring van zin kan op religieuze, maar ook op niet-religieuze basis gebaseerd zijn. Wil deze werkelijk kracht hebben moet zij vertaling en aansluiting vinden in het persoonlijk zingevingsysteem, in de zin van een coherent en alomvattend opvattingen- en waardesysteem dat werkelijk integrerend werkt voor het eigen bestaan en waarop consistent wordt teruggevallen bij het interpreteren van gebeurtenissen en ervaringen.

Het tweede niveau stoelt op de concrete beleving van zin in het leven. Het gaat hier over de orde van de zinvolle ervaringen. Mensen hechten waarde aan concrete zaken en putten zin uit concrete verhoudingen en relaties. Viktor Frankl stelt dat men - om een zinvol leven te kunnen leiden - in de eerste plaats de zin of de betekenis van het moment moet kunnen vinden. In de meeste gevallen is de betekenis van het moment weinig spectaculair: 's ochtends opstaan, ontbijten, veilig rijden, je werk doen, enz. Op andere momenten ligt het wat subtieler: een vriend helpen, naar een ander luisteren, afspraken maken. Of krijgt men te maken met keuzemogelijkheden die elkaar uitsluiten: 's avonds rustig thuisblijven of een vriend opzoeken. Soms is men genoodzaakt vitale beslissingen te nemen: in het huwelijk treden, voor een bepaalde carrière kiezen, met pensioen gaan, enzovoort.

De ervaringsdimensie van zin is het meest essentiële. Zij gaat vooraf aan een mogelijke bewuste, expliciete constatering van zin. Men engageert zich bijvoorbeeld met iets of iemand en op een bepaald ogenblik stelt men de betekenis vast die dat gekregen heeft voor het eigen leven. Coherente levenszin op het niveau van de reflectie (het bewuste weten) is steeds vermengd met het meer vitale ervaren en beleven van zin.¹⁹

Weinig mensen zijn in staat de eigen levenszin expliciet en helder in woorden uit te drukken. Het is niet eenvoudig je persoonlijk zingevingsysteem volledig in kaart te brengen. Als mensen er al toe overgaan hun zingevingsvragen te beantwoorden, dan gaan zij meestal fragmentarisch en eclectisch te werk.²⁰

9. Een verbroken eenheid

Op het vlak van de zingeving verschillen wij op twee terreinen van meer traditionele of eerdere samenlevingen.²¹

Ten eerste heeft sinds de late middeleeuwen het verklarende element van de zingeving geleidelijk aan overtuigingskracht ingeboet. Vandaag is het leven niet langer gecentreerd rond gedeelde religieuze of filosofische interpretaties van zin. Er is niet langer een allen bindend inzicht in wat een zinvol leven is. Daardoor moet de ervaringsdimensie het alleen trachten te beredderen, zonder de steun of bevestiging van een overkoepelend kader. Ook in traditionele of eerdere

---

¹⁹ G.M. Van Asperen. Eén temidden van velen: Zingeving en ethiek. - G.A. Van Der Wal en F.C.L.M. Jacobs (red.), o.c., p. 97.

²⁰ Jef Bulckens. Zoals eens op de weg naar Emmaus. Handboek voor Catechetiek. Leuven-Amersfoort, 1994, p. 105.

²¹ G.M. Van Asperen, o.c., p. 91-97.

samenlevingen ging de ervaringsdimensie van zin vooraf aan de bewuste en expliciete constatering van zin. Hierin verschillen we niet. Het onderscheid rust op de ontstane breuk tussen de twee niveaus van zingeving. De eenheid tussen ervaring en zinvolle duiding is niet langer vanzelfsprekend. In vroegere samenlevingen was men als individu al lang opgenomen in allerlei zingevende verbanden alvorens de zinvolle duiding van die verbanden plaats greep. Maar zodra die duiding begrepen kon worden, was de ervaring van zin al aanwezig.

Een tweede verschil betreft het verdwijnen van de in gemeenschap gedeelde belevingen van de concrete en meer fundamentele vormen van zingeving. De zinvolle duiding was voorhanden en werd op een wijze die de hele gemeenschap omvatte, regelmatig gearticuleerd en ritueel uitgedrukt. De zinvolle duiding maakte op die wijze deel uit van het zelfbewustzijn.

Waarin wij dus verschillen van meer traditionele of eerdere samenlevingen is dat duiding van zin niet langer noodzakelijkerwijze algemeen geformuleerd is of kan worden en dat ze bovendien niet regelmatig en op rituele wijze wordt uitgedrukt. In vergelijking met traditionele samenlevingen is er bij ons – aldus Van Der Wal – eerder sprake van zinervaring zonder articulatie. G.M. Van Asperen gaat ervan uit dat de poverheid aan de kant van de articulatie van zin zoals wij die nu in onze samenleving ervaren, ook onvermijdelijk zal resulteren in een armoede aan de kant van ervaring van zin.

De maatschappelijke veranderingen van de voorbije eeuwen die recent een versnelling te zien hebben gegeven, hebben de mens eenzaam achtergelaten. De zin van het leven lijkt niet langer vanzelfsprekend aanwezig. De Gentse rechtsfilosoof en ethicus Koen Raes legt hierbij een vinger op de wonde als hij stelt dat in een individualistische cultuur, waar het primaat gelegd wordt op zelfgekozen verbintenissen en relaties, er in toenemende mate groepen zullen ontstaan die niet gekozen worden en eenzaam moeten vechten tegen verlatenheid en kennelijke ongewenstheid.²² Ook Van Asperen vreest dat de hedendaagse nadruk op autonomie, mondigheid en het belang van het individu vooral aantrekkelijk is voor een intellectueel publiek en anderen berooid worden achtergelaten.

10. Zin en de waarde van een traditie

Ondanks de maatschappelijke omwentelingen, is het toch een groot misverstand te denken dat mensen nu als het ware ab nihilio (vanuit het niets) het eigen bestaan zin moeten geven.²³ De fundamentele vragen waarmee mensen geconfronteerd worden zijn immers van alle tijden. De antwoorden en opvattingen over de diepere betekenis van ons leven liggen (lagen?) ingebed in bepaalde waardesystemen. Dergelijke waardesystemen zijn geleidelijk ontstaan. Ze werden door de tijd beproefd als zijnde waardevol en richtinggevend en werden vervolgens door opvoeding en scholing aan latere generaties doorgegeven. Hierdoor hebben zij het karakter van tradities gekregen. Deze tradities vormen het reservoir waaruit voor de zinbeleving kan worden geput. De overgeleverde waardesystemen vormen

---

²² Koen Raes. Waarden van en waarden in het jongeren-uitgaansleven. Instant sex, fast drugs en black sabbaths?, p. 40.

²³ G.M. Van Asperen, o.c., p. 98.

onder normale omstandigheden een nuttige leidraad om tot de zin van iets te komen. Zich kunnen inschrijven in overgeleverde waarden is comfortabel. Zij zijn echter historisch-contingente cultuurproducten. Dit maakt dat men van tijd tot tijd deze waarden zal moeten aanvullen, zo niet vervangen door andere of door een meer persoonlijke reactie op de specifieke zin van het moment. Dit geldt in het bijzonder voor onze tijd waarin de traditionele waarden door de technologische en economische ontwikkelingen enerzijds en door de grotere nadruk op het autonome individu anderzijds snelle en ingrijpende veranderingen ondergaan. Zo moet in een wereld van atoomwapens en andere langeafstandswapens de traditionele visie op de oorlog als een dappere en eervolle onderneming worden herzien. Ondanks alle nu aanwezige, al dan niet terechte kritiek op de traditie en haar waarden, zou het fout zijn deze zonder meer totaal onder tafel te vegen. Er zijn situaties die bepaalde aspecten gemeen hebben en zo dat bijna alle leden van een samenleving er dezelfde zin aan geven, die zelfs de geschiedenis door blijft bestaan. Bepaalde waarden zijn niet afhankelijk van de unieke situaties, maar vormen een integrerend bestanddeel van het mens-zijn.²⁴ Het incest-taboe is er het sprekende voorbeeld van.

De waarden die eerdere generaties hebben geïnspireerd kunnen vandaag op weinig vertrouwen rekenen. Hier en daar zagen nieuwe inspiratiebronnen het levenslicht. Maar zij hebben de toets van de deugdelijkheid nog niet doorstaan. Nieuwe denkbeelden, die achteraf blijken vals te zijn, houden ook gevaren in. In het bijzonder wanneer vooral jonge mensen hun zingeving eraan verbonden hebben. Als dergelijk nieuw zingevingsysteem niet de verhoopte standvastigheid en blijvende voldoening aanreikt, lopen zij die erin geloofden bij een eventuele demystificatie extra ontgoocheling en frustratie op. De Witte Beweging en Greenpeace (na hun foute berichtgeving over de Brent Spar) hebben de hoop van velen opgewekt, maar velen zijn intussen een desillusie rijker.

We moeten ons ervoor behoeden om zonder meer datgene wat ons door de traditie is overgeleverd, aan de kant te schuiven. Dit geldt zeker zolang er nog geen algemeen aanvaard alternatief aanwezig is. Niet iedereen heeft de tijd, de gelegenheid of de mogelijkheden om op eigen initiatief en kracht erachter te komen wat juist en onjuist is, wat goed en kwaad is en waar de zin van het leven te vinden is. Blinde aanvaarding van de traditie is echter even gevaarlijk als een regelrechte verwerping. Dit kan er immers toe leiden dat waarden mummificeren en helemaal niet meer aansluiten bij het leven in een veranderde wereld.

Ook in een periode waarin de traditionele waarden in diskrediet raken en toch heel wat mensen geconfronteerd worden met gevoelens van zinloosheid, zijn er altijd mensen met een alert intuïtief vermogen om in de veranderde situatie de unieke zin te ontdekken. Anderen volgen hen na en uit deze individuele ontdekkingen zullen zich nieuwe waarden ontwikkelen. Zo zal het ooit ook gebeurd zijn in een stam van kannibalen. Het individuele geweten van één onder hen zal tot de vaststelling zijn gekomen dat het meer zin heeft om het leven van een vijand te sparen dan hem te doden. Zo is ook de afschaffing van de slavernij tot stand

---

²⁴ Joseph B. Fabry. *o.c.*, p. 102-115.

gekomen. Eerst hebben enkele individuen geprotesteerd om vervolgens heel de samenleving te besmetten.²⁵

We moeten niet alleen voorzichtig zijn in het afbreken van bestaande tradities, maar ook attent uitkijken naar die mensen die waardevolle ideeën koesteren en hen alle ruimte geven om deze te kunnen delen met anderen. De zingeving aangeboden in religies en andere tradities zal zich eerder als inspirerende bron moeten presenteren dan als een gesloten orthodoxie.

11. Hedendaagse zingeving begrepen als verbondenheid, steun vanuit de wetenschap

Traditionele en eerdere samenlevingen leefden sterk vanuit de idee dat alles in verbinding stond met alles. De onderliggende mens- en wereldvisie werd echter sterk statisch ingevuld en begrepen. De Leuvense hoogleraar Willy Wielemans komt in zijn boek "Voorbij het individu" op basis van de recentste wetenschappelijke bevindingen tot eenzelfde interpretatie van wat zingeving inhoudt, namelijk verbondenheid. Het verschil is echter dat hij verbondenheid op een meer dynamische manier interpreteert. Zingeving duidt Wielemans als de onweerstaanbare behoefte van de mens om een coherent beeld te vormen van zichzelf in relatie tot de wereld. De invulling van de ultieme levenszin is steeds historisch bepaald, omdat mens- en wereldbeelden voortdurend in beweging zijn, en omdat bijgevolg de verlangde coherentie telkens opnieuw gezocht moet worden. De geschiedenis leert trouwens dat alle grote wijsheidssystemen, religies en godsdiensten, vooral gedurende hun ontstaansperiode, consistent waren met de inzichten in de natuur van mensen en dingen. De zingevingbehoefte heeft zich dan ook op velerlei wijze gemanifesteerd in het verloop van de menselijke geschiedenis. Op vele plaatsen, in verschillende tijden, en onder inspiratie van diverse culturele hoogtepunten, werden zingevingverhalen uitgedacht. Eerst in wijsheid en wijzen geconcentreerd, werden ze daarna overgeleverd aan bredere lagen van de bevolking en aan daarop volgende generaties. In het westen werd één systeem, met name het christendom, zo dominant dat het de andere, concurrerende zingevingssystemen wegdrukte of op zijn minst naar de rand verdrong. De explosieve ontwikkeling van de moderne wetenschappen heeft intussen grondige twijfels gezaaid in de relatief homogene zingeving van de westerse wereld. Als reactie op dit starre zingevingssysteem heeft de moderne mens zichzelf met autonomie en individualiteit omhuld. Zin werd geïndividualiseerd en geprivatiseerd. Wielemans stelt dat de opvatting over de mens als een onafhankelijk individu in de westerse maatschappijen op een te extreme wijze wordt benadrukt. Onder invloed van de nieuwste wetenschappelijke bevindingen is dit dominante liberalistische mensbeeld immers opnieuw voorwerp van discussie. Hij relativeert de autonomie van de moderne zingeving. Levenszin wordt niet uitgevonden, maar in hoofdzaak aangereikt en doorgegeven.²⁶

---

²⁵ *Ibidem*, p. 75-88.

²⁶ Willy Wielemans. *Voorbij het individu. Mensbeelden in wetenschappen*. Leuven-Apeldoorn, 1993, p. 188-203.

12. Het ontstaan van persoonlijke zingeving

Hoe mensen tot hun persoonlijke levenszin komen, is niet eenvoudig te beantwoorden. Er bestaan geen patronen van denken of handelen die voor iedereen met zekerheid leiden tot succesvolle zingeving. Om de zin van het bestaan te ontdekken kunnen we ons niet laten leiden door onze instincten, maar ook de weg van de zuivere rationaliteit kan ons niet helpen. De vraag naar de zin van het bestaan kan niet theoretisch worden opgelost, de levenszin ontstaat door de ervaring(en). In deze postmoderne tijd kan de inhoud van de persoonlijke zingeving verschillen van individu tot individu. De vraag die hier aan de orde is, gaat niet zozeer over de inhoud van iemands persoonlijke levenszin, maar over de algemene voorwaarden of aangewezen weg om tot een persoonlijke levenszin te komen. Viktor Frankl deelde deze overtuiging en wij zullen hem nu volgen in zijn redenering.²⁷

De Weense psychiater-psychotherapeut Viktor Frankl is de grondlegger van de logotherapie, een psychotherapeutische stroming die zingeving als de centrale kracht in de menselijke levensloop beschouwt. Frankls filosofie over de zin van het leven vindt haar basis in de ervaringen die hij opdeed tijdens de Tweede Wereldoorlog. Gedurende drie jaar verbleef Frankl in verschillende concentratiekampen (Auschwitz en Dachau), waar hij zijn vrouw en bijna zijn hele familie verloor. Frankls logotherapie verschilt op belangrijke punten van de theorieën van Freud en Adler. Waar Adler de mens gedreven ziet door een wil-tot-macht en Freud meent dat de mens gestuurd wordt door een wil-tot-lust, gaat Frankl uit van de wil-tot-betekenis als belangrijkste drijfveer van de mens. Volgens Frankl is de mens continu bezig met het ontdekken van betekenis en zin in het leven. Als deze wil-tot-betekenis gefrustreerd wordt, wordt de betekenis in en van het leven verstoord. Frankl spreekt in zulke gevallen van een existentiële frustratie. Dergelijke frustraties kunnen aanleiding geven tot neurosen, die in de logotherapie noögene neurosen genoemd worden.

De logotherapie stelt zich niet tot doel de psychische inhoud van het probleem op te diepen zoals in de psychoanalyse gebruikelijk is, maar probeert de patiënt te helpen bij het herontdekken van de zin van zijn of haar leven.

Als fundamenteel uitgangspunt hanteert de logotherapie dat iedereen de zin van zijn of haar leven kan en moet vinden. De uiteindelijke zin van het eigen bestaan blijft steeds een basishypothese die alleen in het dagelijkse leven tot uitdrukking kan komen.

De mens heeft drie algemene wegen of methoden ter beschikking om de zin van zijn leven op het spoor te komen.

---

²⁷ Joseph B. Fabry. Geef zin aan je leven. Werken met Frankl's logotherapie. Rotterdam, 1980, 175p.

Victor E. Frankl. De wil zinvol te leven. Logotherapie als hulp in deze tijd. Rotterdam, 1980, 133p.

Victor E. Frankl. De zin van het bestaan. Een inleiding tot de logotherapie. Rotterdam, 1978, 176p.

1. Dit kan door het stellen van een daad of het vervullen van een taak. Mensen ervaren zin in het leven door de toewijding aan een waardevolle zaak. Karl Jaspers heeft in deze zin ooit de volgende gevleugelde woorden uitgesproken: "Wat de mens is, dat is hij door de zaak, die hij tot de zijne maakt." Ook Maslow stelde dat de zelfactualisatie de meeste kans op slagen heeft, wanneer men zich wijdt aan een belangrijke taak of bezigheid.

Ter illustratie: bejaarden die een huisdier hebben, leven langer en de kwaliteit van hun leven is meer bevredigend.

2. Het kan door de reële verbondenheid met een ander persoon (liefde en vriendschap) of het ervaren of ondergaan van de natuur en het beleven van cultuurscheppingen.

3. Het kan doorheen het lijden.

Lijden op zich heeft geen zin. Lijden leidt vaak tot wanhoop en angst. Men kan echter ook zin geven aan op zich zinloze gebeurtenissen door de houding die men er tegenover inneemt. Uit een onafwendbare en hopeloze situatie kan betekenis gewonnen worden door het lijden om te vormen tot een menselijke/persoonlijke prestatie.

13. De 3 categorieën van waarden

Deze drie mogelijke wegen tot het ontdekken van de zin van het leven staan in verband met wat we als waarden beschouwen. Wie zijn leven wijdt aan zulke waarden, leidt een betekenisvol leven. Om een zinvol leven te leiden, dient de mens zijn leven te verbinden met iets van waarde.

Een waarde is dat waar je je voor inzet, waar je je op richt in je leven, dat wat de moeite waard is om voor te leven. Een waarde is niet alleen iets waarvoor je leeft, het is ook een inspiratiebron van waaruit je leeft, die je op de been helpt en je overeind houdt, die zin en richting geeft aan het leven. Waarden zijn met andere woorden zingevingbronnen.

1. Creatieve waarden: wat de mens *geeft* aan de wereld in de vorm van scheppingen. Voorbeelden: het schrijven van een artikel, het opvoeden van kinderen.

2. Ervaringswaarden: wat de mens neemt van de wereld door ervaringen en contacten (contact met anderen, natuur, kunst,...). Voorbeeld: een natuurwandeling, werken met gehandicapten, schilderen.

3. Houdingswaarden: het innemen van een eigen standpunt ten opzichte van situaties die men (al dan niet) kan veranderen.

14. Begeleiding in het proces van zingeving: 5 situaties

Zingeving is een hoogst persoonlijke act. Niemand kan die aan een ander geven. Zijn buitenstaanders (ouders, opvoeders, therapeuten,...) dan helemaal gedoemd

tot passiviteit, rest hen enkel de rol van toeschouwer? Neen, zij kunnen zowel voorwaardenscheppend optreden als gidsen zijn in deze zoektocht. Vanaf een bepaald ogenblik kunnen zij de zinzoeker niet meer verder helpen en moet deze alleen verder gaan. Toch kunnen zij hem in de juiste situatie binnenloodsen, zodat een ervaring van zin mogelijk wordt en kan ontstaan.

Een gids kan een persoon in een situatie brengen die hem de mogelijkheid biedt om zin te vinden. Er zijn ten minste 5 soorten situaties waarin dit het geval is.

1. De situaties waarin je een waarheid over jezelf ontdekt. Een dergelijk inzicht kan teweeggebracht worden door iets dat je meegemaakt, gezien, gehoord, gelezen, gefantaseerd of gedroomd hebt, maar het moet in ieder geval je eigen ontdekking zijn. Dit kan je bereiken door meditatie, door ideeën te bestuderen van wijze mannen en vrouwen, door kunstwerken en de schoonheid van de natuur op je te laten inwerken en door een eerlijke omgang met anderen.
2. De situaties waarin je een keuze moet maken, hoe beperkt ook. Fundamenteel moet je ervan uitgaan dat je steeds kunt kiezen: kiezen met betrekking tot dingen die je kunt veranderen en kiezen met betrekking tot onze houding tegenover dingen die we niet kunnen veranderen. We kunnen in de val zitten, maar we zijn nooit zonder keuze: we kunnen besluiten het op te geven, medelijden met onszelf te hebben, op te tornen tegen een niet veranderbare situatie of om ons af te vragen wat we ondanks onze hopeloze situatie toch nog kunnen doen. Een van de aspecten van het vinden van een zin door het kiezen van een houding heeft betrekking op het verleden. Je kunt de feiten van je verleden niet veranderen, jeugdtrauma's laten verdwijnen, je fouten herstellen noch je kinderwereld veranderen. Je keuze bestaat daarin dat je je door het verleden kunt laten ontmoedigen of dat je van je ervaringen kunt leren. Je kunt je jeugdtrauma's als een excuus gebruiken voor je huidige falen of als een uitdaging om ze te overwinnen. Een zin vinden we bovenal door het onvermijdelijke te accepteren en het zodoende in een uitdaging te veranderen. Ieder mens is een uniek individu dat altijd een laatste rest vrijheid overhoudt om een standpunt in te nemen, desnoods alleen innerlijk.
3. De situaties waarin je ervaart dat je uniek bent. Vooral op twee gebieden ben je onvervangbaar, uniek: in
  - 3.1. je persoonlijke relaties. Vele mensen vinden de meeste voldoening in intieme relaties en goede vriendschappen.
  - 3.2. je artistieke bezigheden. Mensen voelen zich enorm tevreden wanneer zij succes ervaren in persoonlijke ontwikkeling of in het realiseren van levensdoelen.
4. De situaties waarin verantwoordelijkheid vereist wordt. Wie zorg draagt voor iets of voor iemand verleent daarmee zin aan het dagelijkse leven. Mensen die geen levensvervullende bezigheden hebben of die geen uitdaging hebben om er voor iets of iemand te zijn, vallen vaak ten prooi aan zinloosheid. Dat is de reden waarom niet alleen materieel verwende kinderen maar ook

bejaarden die men te veel uit handen genomen heeft, kwetsbare groepen zijn.²⁸

5. De situaties van zelf-overstijging. Het gevoel opgenomen te worden in een groter geheel. Bijvoorbeeld tijdens een bergwandeling, het beleven van een zonsondergang. Cf. maturing-out bij drugverslaafden. Het plots stoppen met gebruik na een bepaalde ervaring.

15. Zingeving in de opvoeding

In de dagelijkse pedagogische en sociale contexten van gezin en onderwijs wordt over de zin van het leven meestal niet expliciet gesproken. Zij wordt er hoofdzakelijk aangereikt en doorgegeven. Nu we in een tijd zijn aanbeland waar het vinden van een zin in het leven eerder een kwestie is van een persoonlijke reflectie op de gestelde vragen, weet de opvoeding zich dan ook voor nieuwe uitdagingen geplaatst. Lange tijd heeft het volstaan – in het bijzonder gold dit voor het onderwijs – om de collectief gedeelde waarden en zingevingmogelijkheden van generatie op generatie over te dragen. En dit geldt zeker nog voor kleine kinderen en voor de vroegste vormen van onderwijs. Kleine kinderen zijn niet in staat om al het volledig ontwikkelde intuïtieve vermogen te hebben om zin te geven. Zij moeten geleid worden door wat eerdere generaties als nuttig en zinvol hebben leren zien. De vroegste opvoeding moet dan ook de vorm hebben van een overdracht van de waarden van ouderen. Kinderlijke regels enerzijds en verhalen en rituelen (situaties) waarin de ervaring van verbondenheid en betekenis centraal staan anderzijds moeten dan ook aangereikt worden. Maar naarmate kinderen ouder worden, moet dit aangevuld worden met aandacht voor de ontwikkeling van het intuïtieve vermogen tot zingeving, om zo te ontdekken wat waardevol is en kan helpen om zingeving te verkrijgen. Hiertoe moeten we kinderen en zeker jongeren in contact brengen met situaties die zingeving kunnen genereren, hen een gevoeligheid leren ontwikkelen voor de drie hierboven beschreven categorieën van waarden en hen helpen een persoonlijke keuze te maken op het gebied van deze waarden. In feite komt dit neer op een stimuleren van het vermogen tot zelfonderzoek. Zelfonderzoek stelt de mens in staat om werkelijk inzicht te krijgen in zichzelf, zijn mogelijkheden, zijn voorkeuren en in het bijzonder in zijn diepste waardeoordelen. Dat dit een geleidelijk en nooit eindigend proces is, zal niemand betwijfelen.

16. Het aanbieden van uitdagingen

Geestelijke gezondheid is gebaseerd op een zekere mate van spanning, de spanning tussen datgene wat men al bereikt heeft en wat men nog moet voltooien. We moeten de mens dan ook uitdagen tot het vervullen van een potentiële levensbetekenis. Slechts op deze wijze kunnen wij zijn latente wil-tot-betekenis activeren.

Mensen die geen spanningen ervaren, zullen die ongetwijfeld zelf gaan zoeken, op een gezonde of ongezonde manier. Een positieve manier van spanningsinductie en -reductie vinden we bijvoorbeeld in de sportbeoefening. In de sport vinden mensen

---

²⁸ Mia Leijssen. Zingeving en zingevingproblemen perspectief. - Wetenschappelijk denken: een laboratorium voor morgen? Lessen voor de eenentwintigste eeuw. Leuven, 2004.

de gelegenheid om hun behoefte aan spanning te bevredigen. Dit kunnen zij door zich uit vrije wil eisen op te leggen, die hun door de weinig eisende samenleving worden onthouden. Zo ontstond in het begin van de 19de eeuw het alpinisme. Anno 1855 berichtte The Times over een heuse "Mont Blanc-rage" in Victoriaans Engeland, waar het leven intussen zo risicool was geworden dat de burgerij zich begon te vervelen. De Alpen werden de favoriete speelplaats waar jonge Britten met gevaar voor eigen leven de confrontatie met besneeuwde toppen aangingen.²⁹ Ongezonde manieren zijn er ook bij de vleet. In Oslo wordt het vandalisme bestreden door voormalige vanden. Iedere avond patrouilleert een dozijn vrijwilligers, tussen de 14 en 18 jaar, in het zwembad en in de stadstrams om vandalisme te voorkomen. Meer dan de helft van deze jongens behoorde vroeger zelf tot jeugdbendes. Ze vinden het blijkbaar even opwindend voor als tegen de wet te vechten. Wat betekent dat zij op zoek waren naar opwinding en spanning.

17. Besluit: werken aan zingeving als preventieve strategie

Elke mens heeft periodes in zijn leven dat hij twijfelt aan de zin van zijn bestaan. De meeste mensen slagen er ook in deze periodes zonder veel problemen te boven te komen. Anderen daarentegen lukken hier minder goed in, en proberen aan de zinsverduistering te ontsnappen door zich bijvoorbeeld te verdoven met drugs. Zingevingproblemen kunnen ook tot uiting komen in relatieproblemen, slaapstoornissen, conflicten, depressies, verslavingen en zelfdodingen. Zinverlies kan zich ook uiten in naar buiten gerichte vormen van agressie zoals vandalisme, geweld en mishandeling.

Als al deze ongewenste gedragingen een gevolg zijn van zinverlies, moet er niet op het niveau van de gevolgen gewerkt worden, maar is effectieve preventie slechts daar te vinden waar de zin in het bestaan terug te vinden is.

Aandacht hebben voor de zingevende dimensie in ieders bestaan, zowel op individueel als op collectief vlak, is de missing link in iedere hedendaagse preventiestrategie. Maatschappelijk, maar ook in ieders organisatiebeleid dient opnieuw ruimte gecreëerd te worden voor het zoeken naar en beleven van zin.

Bibliografie

Peter Aertsen en Eric Nysmans. Drugpreventie in helikopterperspectief. Een bloemlezing. Antwerpen, 2000, 62p.

Arnold Burms en Herman De Dijn. De rationaliteit en haar grenzen. Kritiek en deconstructie. Leuven-Assen/Maastricht, 1986, 105p.

Jef Bulckens. Zoals eens op de weg naar Emmaus. Handboek voor Catechetiek. Leuven-Amersfoort, 1994.

Richard de Brabander. Zingeving van belang voor iedereen. Werkboek voor het hanteren van zingevingsvragen in het educatieve werk. Tilburg, 1996, 170p.

---

²⁹ Gilbert Rook, De bergen in ons hoofd. Robert Macfarlane over de obsessie met de top. – Standaard der Letteren, 13 november 2003, p. 8-9.

- Herman De Dijn. Hoe overleven we de vrijheid? Modernisme, postmodernisme en het mystiek lichaam. Kapellen-Kampen, 1993, 143p.
- H. De Witte, M. Elchardus, C. Gruwez, K. Raes, B. Roebben, J. Siongers, J. Vandoorne. Openheid of leegte? Over zingeving bij jongeren. Dieroo-cahier, nr. 7. Leuven-Leusen, 2001, 120p.
- Joseph B. Fabry. Geef zin aan je leven. Werken met Frankl's logotherapie. Rotterdam, 1980, 175p.
- Victor E. Frankl. De wil zinvol te leven. Logotherapie als hulp in deze tijd. Rotterdam, 1980, 133p.
- Victor E. Frankl. De zin van het bestaan. Een inleiding tot de logotherapie. Rotterdam, 1978, 176p.
- J. Kruithof. De zingeving. Een inleiding tot de studie van de mens als betekend, waardend en agerend wezen. Hilversum, 1968.
- Mia Leijssen. Zingeving en zingevingproblemen perspectief. - Wetenschappelijk denken: een laboratorium voor morgen? Lessen voor de eenentwintigste eeuw. Leuven, 2004, p. 241-268.
- Robert Nozick. Philosophical Explanations. Cambridge/Massachusetts, 1981.
- Robert Nozick. The Examined Life. New York, 1989.
- Koen Raes. Waarden van en waarden in het jongeren-uitgaansleven. Instant sex, fast drugs en black sabbaths?.
- Gilbert Roex. De bergen in ons hoofd. Robert Macfarlane over de obsessie met de top. - Standaard der Letteren, 13 november 2003, p. 8-9.
- Gustav Schwab. Griekse mythen en sagen. Utrecht, dertigste herziene druk, 1994, 347p.
- Klaas A. D. Smelik (red.) Etty. De nagelaten geschriften van Etty Hillesum, 1941-1943. Amsterdam, 1986, XVI +874p.
- Paul Tillich. De moed om te zijn. Over de redding van de menselijke persoonlijkheid. Utrecht, 1955, 168p.
- G.A. Van Der Wal en F.C.L.M. Jacobs (red.) Vragen naar zin. Beschouwingen over zingevingproblematiek. Baarn, 1992, 240p.
- Hans Van Munster. Meer uitdaging dan belofte. De waarde van De celestijnse belofte voor een christelijke spiritualiteit. - Benedictijns tijdschrift. Egmond-Binnen, 1996/4, p. 146-160.
- Mariet Van Zanten-Van Hattum. Leren omgaan met zingevingsvragen. Baarn, 1994, 137p.
- Willy Wielemans. Voorbij het individu. Mensbeelden in wetenschappen. Leuven-Apeldoorn, 1993, VIII+230p.

Het recht op zelfbeschikking. Ook voor het gebruik van drugs?

1. Inleiding

Een meer tolerante houding ten aanzien van druggebruik sluit aan bij een algemene culturele en maatschappelijke ontwikkeling. Het gebruik van alcohol en/of andere drugs wordt steeds meer tot het domein van de persoonlijke levenssfeer gerekend, waarbij de overheid eerder regulerend dan wel verbiedend optreedt. Ook het drugbeleid ontkomt niet aan de toenemende individualisering van de samenleving, met het recht op zelfbeschikking als het leidende ethische grondbeginsel.

Deze ontwikkeling betekent een wezenlijke omkering van de fundamentele en uitgangspunten waarop onze maatschappij steeds met drugs is omgegaan. Niet langer de heteronomie, maar de autonomie van het individu geeft richting aan visie, beleid en appreciatie ten aanzien van drugs.

In dit artikel willen we beide ethische perspectieven - heteronomie versus autonomie - grondiger bekijken en evalueren. Wat betekenen heteronomie en autonomie voor onze kijk op en omgaan met alcohol en andere drugs? Is het recht op zelfbeschikking de ideale benadering van drugs en druggebruik? Of is een zekere mate van heteronomie inzake drugs een noodzakelijk kwaad en is het goed dat we ons dienen te houden aan bepaalde regels die ons buiten onze vrijheid worden opgelegd? We schrijven dit artikel tegen de achtergrond van het nog niet definitief beslechte legaliseringsdebat waaraan onze westerse wereld reeds enkele decennia is onderworpen. We eindigen met de vraag of de overheid überhaupt het recht of de plicht heeft (bepaalde vormen van) druggebruik te verbieden. Starten doen we met enkele beschouwingen over het gebruik van drugs.

2. Het druggebruik vroeger en nu, en met enkele toekomstverwachtingen

Mensen gebruiken psychoactieve stoffen voor hun plezier en om zich beter te voelen.¹

Een van de gemeenschappelijke kenmerken van drugs is dat ze binnen korte tijd een effect sorteren op het mentale apparaat, in casu het gevoel, de waarneming en het denken.

Vanaf het moment dat mensen de psychoactieve werking van bepaalde planten ontdekten, hebben ze daar ook gebruik van gemaakt.² In de twintigste eeuw zijn naast allerlei natuurproducten ook synthetische producten gefabriceerd die voorzagen in eenzelfde mogelijkheid om invloed uit te oefenen op de geest. Het valt te verwachten dat in de nabije toekomst de variëteit aan middelen met psychoactieve werking nog verder zal uitbreiden. Hiermee vergroot ook de

---

¹ Jaap van der Stel. De toekomst van drugpreventie gericht op jongeren – de noodzaak van modernisering. – Handboek verslaving. 2001. p. 4.

² Ibidem, p. 5.

mogelijkheid producten te gebruiken die precies en onmiddellijk doen wat de gebruiker ervan verlangt.³ Middelen bovendien waarvan het effect nauwkeurig te doseren valt, met zo min mogelijk neveneffecten of risico's, waaronder een geringere kans op verslaving.⁴

In het verlengde hiervan kunnen we ook verwachten dat het aantal gebruikers van andere drugs dan alcohol of tabak eerder zal toenemen. Er zullen meer mensen ervaring krijgen met een steeds groter aantal middelen.⁵

In Vlaanderen beleefde het illegale druggebruik in de herfst van 1992 zijn omslagpunt.⁶ Voorheen was het gebruik van illegale drugs beperkt tot een aantal stereotype gebruikersgroepen met typerende gedragswijzen en leefstijlen. Het behoorde tot een aantal jeugdsubculturen. Sinds oktober-november 1992 is het aantal jongeren en volwassenen dat daadwerkelijk ervaring heeft opgedaan met het gebruik van door de wet verboden drugs gestaag toegenomen. De resultaten van de leerlingenbevragingen uitgevoerd door de Vereniging voor Alcohol- en andere Drugproblemen (VAD) in opdracht van de Vlaamse regering, bevestigen deze trend. Terwijl het aantal schoolgaande jongeren dat in de periode 1988 - 1990 experimenteerde met illegale drugs, schommelde rond 4%⁷, bedraagt dit aantal in 1999-2000 25,4%.⁸ Op nog drie terreinen zijn sindsdien opmerkelijke veranderingen opgetreden. Ten eerste is de prijs van de (meeste) illegale drugs sterk gedaald. Terwijl een xtc-pilletje in het midden van de jaren '90 van vorige eeuw nog 37 euro bedroeg, schommelt die prijs nu tussen 6 en 12 euro. Ook cocaïne of speed kende een vergelijkbare daling in kostprijs. Ten tweede is het aantal psychoactieve producten op de (illegale) markt fors toegenomen, waarbij het niet altijd meer duidelijk is of zij al dan niet illegaal zijn. Denk hierbij maar aan de zogenaamde alcoholpops en aanverwante dranken. Ten derde is de leeftijd waarmee jongeren voor het eerst in aanraking komen met, eventueel experimenteren met illegale producten in het bijzonder gedurende de voorbije 5 jaar sterk gedaald. Opnieuw de leerlingenbevraging, hieruit blijkt dat ongeveer 8,1% van de leerlingen uit de eerste graad secundair onderwijs al effectief een illegale drug heeft gebruikt.⁹ Sindsdien is het druggebruik eerder gestagneerd.

---

³ Ibidem, p. 6-7.

⁴ Ibidem, p. 21.

⁵ Ibidem, p. 8.

⁶ Over de betekenis van een omslagpunt, zie artikel in deze bundel Eric Nysmans. Spreken is zilver, zwijgen is goud. Praten over drugs?, p.X

⁷ Vereniging voor Alcohol- en/of andere Drugproblemen (VAD). Een drugbeleid op school. Discussietekst, p. 24. Hier wordt verwezen naar onderzoeken uitgevoerd onder leiding van dr. B. De Ruyver van de Universiteit van Gent in Oost-Vlaanderen in 1988 en in West-Vlaanderen in 1990. Eenzelfde onderzoek in Antwerpen, uitgevoerd door SODA in 1991, leverde een percentage van 8,1% stoppers en 5,7% gebruikers van illegale drugs.

⁸ Hilde Kinable. Bevraging van Vlaamse leerlingen in het kader van een Drugbeleid Op School. Syntheserapport schooljaar 1999-2000. Bijlagen. Brussel, z.d., p. 3.

⁹ Hilde Kinable. Bevraging van Vlaamse leerlingen in het kader van een Drugbeleid Op School. Syntheserapport schooljaar 1999-2000. Bijlagen. Brussel, z.d., p. 4.

3. Het legaliseringsvraagstuk is een bij uitstek ethische vraag: autonomie versus heteronomie

Een groot deel van de ethische vragen kan herleid worden tot de tegenstelling autonomie versus heteronomie. Autonomie wil zeggen zichzelf de wet te kunnen stellen in volle vrijheid, los van de druk van taboes of opgelegde ideeën, alleen op grond van eigen redelijk inzicht.¹⁰ Heteronomie betekent het onderworpen zijn aan vreemde regels, het bepaald worden door of afhankelijk zijn van externe regels of voorschriften.¹¹

Ook op het vlak van druggebruik en drugpreventie ontkomt men niet aan de tegenstelling tussen enerzijds het recht op zelfbeschikking en anderzijds door de gemeenschap gedicteerde vormen van getolereerd en verboden druggebruik. Terwijl de eerste positie bij de notie van de autonomie aansluit, verwijst de tweede positie naar de idee van de heteronomie.

3.1. Het recht op zelfbeschikking

Een eerste benadering ten aanzien van druggebruik vertrekt vanuit het zelfbeschikkingsrecht van het individu. Volgens deze positie zijn zelfontplooiing en zelfexpressie op basis van autonomie de voorwaarden om goed te kunnen leven, omdat mensen op die manier hun leven zelf kunnen bepalen volgens eigen wensen en verlangens. Iedereen mag naar zijn geluk streven langs de weg die hem de juiste lijkt. De enige beperking waaraan dit recht op zelfbeschikking onderworpen is, zit vervat in het klassieke liberale schadebeginsel. De individuele keuzevrijheid kent zijn grenzen in het verbod anderen schade toe te brengen of te hinderen in hun particulier streven naar geluk. In deze visie gaat men uit van de vooronderstelling dat individuen competent zijn om autonoom de beste keuzes te maken.

Toegepast op het gebruik van psychoactieve producten betekent dit recht op zelfbeschikking dat iedereen vrij zou moeten zijn om de keuze te maken al dan niet dergelijke middelen te gebruiken, zolang men hierdoor maar geen schade aanricht aan anderen. Zelfs problematisch gebruik behoort tot de privé-sfeer, net zoals er nu ook geen wettelijke sancties bestaan op het feit dat iemand alcoholverslaafd is. Enig logisch en consistent gevolg van dit denkspoor is dus de legalisering van bepaalde, in feite alle (!), drugs.

Vanuit het perspectief van het recht op zelfbeschikking is elk verbod op het gebruik van drugs ongepast en onzinnig. Mensen (althans toch de overgrote meerderheid) zijn in staat zelfstandig en zelfbewust te beslissen om al dan niet drugs te gebruiken. Consequent doorgedacht houdt dit dus bijvoorbeeld in dat men bij het uitgaan ook xtc zou mogen gebruiken. Als dit de aangewezen manier is om de doorheen de week opgebouwde stress te reduceren, dan is er geen enkele reden waarom dit dan eventueel verboden zou moeten worden.

---

¹⁰ Herman De Dijn. Hoe overleven we de vrijheid?, p. 15-16.

¹¹ Heteronomie. – Van Dale. Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, deel 1, p. 1309.

Het recht op zelfbeschikking betekent een principiële 'ja' aan de mogelijkheid van het gebruik van drugs. Pas in tweede orde kunnen er bijvoorbeeld om de veiligheid van anderen te waarborgen beperkingen aan dit vrije gebruik aangebracht worden. Het recht op zelfbeschikking betekent dus helemaal niet dat het gebruik onder alle omstandigheden moet kunnen. Zo kan bijvoorbeeld het gebruik door minderjarigen steeds verboden blijven, net zoals het onder invloed rijden van om het even welke drug.

3.2. Een heteronome invulling van het druggebruik

Een tweede positie ten aanzien van druggebruik is thuis te brengen onder de notie van de heteronomie. De mens wordt in essentie bepaald door datgene wat buiten zichzelf ligt. De mens is onderworpen aan externe gebeurtenissen en voorschriften. Van nature beschikt de mens niet over de nodige interne mechanismen die hem beschermen tegen gevaar en risico.¹² Voor zijn eigen veiligheid en welbevinden is de mens aangewezen op anderen en op de ruimere samenleving. De maatschappij heeft op zijn beurt de plicht de mens voor onheil te behoeden.

De vraag luidt bijgevolg: welke strategieën kunnen samenlevingen ontwikkelen om de mensen te beschermen tegen de risico's inherent aan (onverantwoord) druggebruik?

Hierboven is al gesteld dat het gebruik van drugs iets is van alle tijden en culturen. Altijd en overal heeft de mens producten gebruikt die zijn geest beïnvloeden. Druggebruik hoort bij de mens.

Elke samenleving erkent dit intrinsiek menselijke verlangen naar het gebruik van (bepaalde) psychoactieve middelen en incorporeert daarom ook bepaalde vormen van getolereerd druggebruik. In de westerse samenleving betreft dit voornamelijk het gebruik van alcohol, cafeïne en tabak. In mindere mate geldt dit ook voor psychoactieve geneesmiddelen.¹³

Het gebruik van drugs (ook legale) is evenwel in geen enkele cultuur compleet vrijblijvend geweest. Men was (en is) zich bewust van de mogelijke gevaren die aan een ongelimiteerd gebruik van geestbeïnvloedende producten verbonden zijn. Er zijn daarom in elke cultuur steeds allerlei beperkingen en verboden geweest ten aanzien van het gebruik van wat wij nu drugs noemen. De naleving van deze regels werd bovendien (streng) bewaakt. Het druggebruik bleef hierdoor meestal beperkt en zo kon men vermijden dat de gemeenschap en het individu er te veel problemen door ondervonden. Het druggebruik lag stevig ingebed in een geheel van (sub)culturele gegevens en waarden.

Deze omkadering van het druggebruik gaf antwoord op vragen wie drugs mocht gebruiken en waar, wanneer, hoe en hoeveel, en ook welke drugs gebruikt mochten worden en welke niet.

---

¹² Eric Nysmans. De veilige grens. -Peter Aertsen en Eric Nysmans. Drugpreventie in helikopterperspectief. Een bloemlezing, p. 47-62.

¹³ Stichting welzijnszorg provincie Antwerpen. School voor de spiegel. Naar een eigen schoolbeleid voor (drug)problemen, p. 25-26.

Een aantal voorbeelden uit onze westerse traditie toont aan hoe die regels vorm kregen:

- wie?

Alcohol was eeuwenlang een typische mannenzaak. Pas vanaf de 19de eeuw begonnen ook vrouwen – het eerst in de burgerij - alcohol te drinken. Er werden typische vrouwenlikeuren op de markt gebracht.

De eerste keer dat jongens alcohol mochten drinken, was tijdens het feest van hun plechtige communie. Traditioneel had dit feest de betekenis van een overgangsritueel, waarbij men het stadium van het kind-zijn verliet om te gaan behoren tot de leefwereld van de volwassenen. Net zoals in de meeste andere culturen ging die gebeurtenis gepaard met een inwijding in het gebruik van de in onze cultuur toegestane drugs. Voor kinderen was het gebruik van drugs een taboe.

- waar?

Er werd op café, in een herberg alcohol gedronken, bijvoorbeeld 's zondags na de mis. Thuis werd niet gedronken.

- wanneer?

Alcohol en arbeid hoorden niet samen. Als het werk gedaan was, dan kon er gefeest worden en daar hoorde drinken bij. Een restant uit een vroegere traditie is bijvoorbeeld het drinken wanneer bij de bouw van een huis het hoogste punt bereikt wordt en op de schouw een meiboom geplant wordt. Dan wordt iedereen die meegeholpen heeft, uitgenodigd om te komen meedrinken.

- hoe en hoeveel?

De regels die verband hielden met hoe en hoeveel er gedronken mocht worden, hebben er uiteindelijk toe geleid dat een standaardglas bier, wijn, aperitief of gedistilleerde drank allemaal ongeveer dezelfde hoeveelheid pure alcohol bevatten, namelijk circa 12 gram. De regels in verband met alcoholgebruik slaan bijvoorbeeld ook op welke drank je bij welke gelegenheid drinkt en hoe je je gedraagt als je gedronken hebt.

- welke?

In onze westerse cultuur werd sinds de 16de – 17de eeuw het gebruik van bewustzijnsveranderende drugs, zoals de vliegenschwam, eerst verdacht gemaakt om vervolgens helemaal verboden te worden. Voorheen werden deze bij rituelen gebruikt. Onder invloed van de veranderende culturele waarden en normen paste het gebruik van bewustzijnsveranderende producten niet langer. Zij strookten niet met de waarden van prestatiegerichtheid en zelfbeheersing, die in onze cultuur steeds meer aan belang wonden.

Uit de hierboven gegeven voorbeelden blijkt duidelijk dat de maatschappelijke regels ten aanzien van druggebruik steeds zowel cultuur- als tijd- en contextgebonden zijn. De regels ten aanzien van druggebruik waren duidelijk en werden streng gecontroleerd en bewaakt, maar konden doorheen de tijd veranderen. Overal zien we echter dat de mensen niet vrij konden beschikken over

de wijze waarop zij wilden omgaan met drugs. Het druggebruik werd ingeperkt door tal van maatschappelijk gedragen gebruiken en verboden.

4. De overwinning van het recht op zelfbeschikking

In de hedendaagse politiek-juridische en cultureel-ethische praxis behoort het respect voor ieders autonomie tot het 'common good'. Sinds de 18de eeuw is de ethische praktijk sterk beïnvloed door het denken van Kant, die stelde dat de basis van de morele wet ligt in het autonome subject, dat kan bepalen wat goed en fout is. Het geldt als een alles doordringend en aan alles voorafgaand moreel principe. De idee van het recht op zelfbeschikking vormt nu de toonaangevende leidraad in het denken over het concrete gedrag en het ethisch handelen van mensen. Autonomie en zelfbepaling zijn de sleutelwoorden in het begrijpen van de levenssituatie van de hedendaagse mens. Men vertrekt vanuit de idee dat iedereen zelf verantwoordelijk is voor de vormgeving van zijn eigen individuele leven. De mens is architect van zijn eigen levensproject.

Het recht op zelfbeschikking is sterk verweven met het proces van individualisering. De wortels van het moderne individualisme reiken volgens Willy Wielemans terug tot in de volle middeleeuwen. Hij situeert het ontluiken van de moderne, individuele geest in 1336, het jaar waarin Petrarca de berg Mont-Ventoux beklom louter en alleen om van het uitzicht te genieten.¹⁴ Vooral vanaf de Renaissance is de belangstelling voor het individu stelselmatig gegroeid. Sindsdien is in het denken én in het politieke, socio-economische en juridische handelen steeds meer prioriteit gegeven aan het individu. Sinds de jaren '50 – '60 van de vorige eeuw is dit individualiseringsstreven in een stroomversnelling gekomen.¹⁵ Terwijl voorheen deze individualisering slechts weggelegd was voor een elite die over de maatschappelijke positie, de geestelijke vrijheid en de materiële mogelijkheden beschikte om het bestaan naar eigen wens vorm te geven, is dit nu in het bereik gekomen van grote delen van de wereldbevolking, in het bijzonder van de westerse mens. De individualisering is het overheersende cultuurpatroon geworden. De westerse mens heeft zich in belangrijke mate weten te emanciperen van verknechtende structuren en gezagsdragers.

Terwijl het autonome individu reeds langer op vele terreinen het pleit gewonnen heeft, beleeft de emancipatie van het druggebruik nog maar zijn eerste succesjes. Zo heeft het Belgische parlement met de goedkeuring van de drugwet in het voorjaar van 2003 het gebruik van cannabis aanzienlijk versoepeld. Een verdere (algemene?) legalisering van drugs valt te verwachten, maar zal niet zonder slag of stoot plaatsvinden. De voorstanders van het recht op zelfbeschikking putten grote kracht en overtuiging uit de praktijk. Het is te verwachten dat in de nabije toekomst nog meer mensen ervaring hebben of zullen krijgen met een steeds groter aantal psychoactieve middelen. Het verbieden van deze stoffen, en in het bijzonder het handhaven van dit verbod, zal moeilijk zijn.

Peter Cohen van de universiteit van Amsterdam stelt dat druggebruik heel menselijk is en niet intrinsiek slecht. Druggebruik behoort - binnen bepaalde grenzen - tot de handelingsautonomie van een individu, zelfs tot de rechten van de

---

¹⁴ Willy Wielemans. Voorbij het individu. Mensbeelden in wetenschappen, p. 11-12.

¹⁵ Veerle Draulans. Traditie met toekomst? Sociale bewegingen en christelijke inspiratie, p. 27.

mens. Cohen vindt dat we druggebruik moeten brengen onder de normale regels van ons gedrag. We moeten leren omgaan met drugs. De omgangsvormen die we al hebben voor alcohol moeten worden uitgebreid. Die omgangsregels zijn niet waterdicht, maar ze dammen ons gebruik van alcohol in, ze leren ons situaties aan waarin we niet drinken, waarin we wel drinken, hoeveel we drinken. Alcohol is gevoelig voor sociale controle, zoals ieder menselijk gedrag.¹⁶

Mensen ontwikkelen inderdaad allerlei afweer- en beschermingsmechanismen, die ervoor zullen zorgen dat het vrije druggebruik toch niet helemaal uit de hand zal lopen. Het gebruik wordt spontaan geritualiseerd en omgeven door sociale sancties voor het geval er misbruik van wordt gemaakt. Hiernaast wordt het gegeven van zelfbeheersing belangrijker. Mensen zijn in staat tot een effectievere zelfbeheersing. Het leren zichzelf beheersen en het zodanig leren beïnvloeden van de eigen sociale omgeving om aan mogelijke druk te kunnen weerstaan, is dan ook essentieel in het leren omgaan met gevaarlijke situaties. Vanuit deze optiek pleiten velen, onder meer Van der Stel, ervoor individuen weerbaarder en veerkrachtiger te maken en te houden. Deze inspanningen vindt men te verkiezen boven allerlei wettelijke maatregelen.¹⁷

5. Postmoderne vraagtekens bij het recht op zelfbeschikking.

Het blijft inderdaad boeiend uitkijken of en hoe de zege van het recht op zelfbeschikking zijn verdere vertaling zal vinden in toekomstige wetgeving inzake drugs en druggebruik. Kritiek op dit liberale principe van zelfbeschikking komt intussen niet alleen vanuit reactionaire en (neo-)conservatieve hoeken. Postmoderne denkers verklaren sinds de jaren '80 van de vorige eeuw de vrije zelfbeschikking als illusoir. Het zogezegde autonome subject is niet autonoom, maar is integendeel in belangrijke mate gedetermineerd op economisch, psychologisch en linguïstisch gebied. De idee van zelfbeschikking is typisch voor het inmiddels aflopende tijdperk van de moderniteit. Volgens Ricouer verkeren alleen subjecten in de ban van het cartesiaanse cogito, of lijdend aan zelfoverschatting, nog in de waan autonoom te zijn.¹⁸

In het bijzonder Michel Foucault leverde een zeer fundamentele en scherpe kritiek op de autonomiegedachte en het recht op zelfbeschikking. In plaats van een grotere vrijheid en meer zelfbeschikking bracht de hedendaagse samenleving de mens onder het juk van een allesomvattende, zachte disciplinerende. Deze disciplinerende wordt als 'zacht' omschreven, omdat de moderne machtstechnieken niet repressief, eerder productief van aard zijn. Het verbod, de censuur of andere inperkingen van de individuele vrijheid zijn weliswaar niet verdwenen, maar deze negatieve vormen van machtsuitoefening worden overvleugeld door een voortdurende en zachte dwang. De moderne mens is met andere woorden niet het vrije en zelfstandige individu dat hij pretendeert te zijn. Zijn leven staat in het teken van de dwang zich voortdurend aan te passen aan de omringende

---

¹⁶ Peter D. A. Cohen. Van onderdrukking naar acceptatie. Een relativerende kijk op drugs, p. 3-4 en 7.

¹⁷ Jaap van der Stel. De toekomst van drugpreventie gericht op jongeren – de noodzaak van modernisering. – Handboek verslaving, p. 6-7.

¹⁸ Annelies Van Heijst. Verlangen naar de val. Zelfverlies en autonomie in hermeneutiek en ethiek, p 33-34 en 165.

maatschappelijke structuren. Vooral vanaf de 20ste eeuw kreeg de westerse samenleving steeds meer het aanzien van een grote instelling, gericht op het disciplineren en normaliseren van mensen. Het meedoen aan het maatschappelijke leven, en niet de uitsluiting, staat in de moderne machtsoptiek centraal. De moderne machtsuitoefening is erop gericht om het individu discipline en algemene normen, kortom, zelfbeheersing, bij te brengen. Het paradoxale van de moderne situatie is dat de mensen weliswaar denken over een 'vrije wil' te beschikken, maar in feite voortdurend voorgeprogrammeerde keuzes maken. Uiteindelijk leven we in een samenleving waarin de staat de burger tot in detail kan voorschrijven hoe deze zich te gedragen heeft. De technieken en strategieën die hierbij gehanteerd worden, zijn – nog steeds volgens Foucault – zo verfijnd en subtiel dat mensen zich dikwijls niet eens realiseren hoezeer zij gevangen zitten in de dwangbuis van een 'geregeld leven'.¹⁹

Rudi Laermans, hoogleraar in de sociale wetenschappen in Leuven, borduurt hierop verder. Vanuit de wetenschappen en de industriële moloch werden er – op een in de geschiedenis nog nooit vertoonde wijze – ideaalbeelden en verwachtingspatronen ten aanzien van hoe mensen zich dienen te gedragen en te zijn, aangevoerd. Sinds de jaren '70 van de 20ste eeuw zag in dit kader een heuse lifestyle-industrie het licht die steeds meer zijn stempel drukt op de leefwereld van mensen. Handige reclamemakers, designers, modeontwerpers zijn de nieuwe leermeesters. Op een magistrale wijze slagen zij erin om aan allerlei uiterlijke tekenen (een mooie gladde huid, verre reizen, kennis van de allernieuwste snufjes van informatica en elektronica) een bepaalde symboolwaarde en status te verlenen. Hun succes schuilt erin dat zij hiermee aan mensen een gemakkelijke, maar vooral zekere manier aan de hand doen om erkenning en waardering van de andere(n) te verkrijgen. Op deze manier houden zij de mensen een spiegel voor waaraan men zich (voor eigen bestwil en geluk) dient te conformeren. Dit alles gebeurt op een zeer subtiel, maar niet minder indringende en dwingende wijze. In de aldus ontluikende mannequinmaatschappij ruimt de ethiek van de priesters en dominees het veld voor de esthetiek van designers en modestylisten en maakt de vroegere normalisatie door bekende 'mensdeskundigen' plaats voor de modellering door anonieme ontwerpers.²⁰

Merkwaardige bondgenootschappen hebben zich intussen geïnstalleerd. Ook ons denken wordt op een subtiel manier steeds meer gestroomlijnd, men noemt dit het politiek correcte denken. Dokters en andere gezondheidswerkers verkondigen zonder ophouden wat gezond is, schrijven je een gezonde levensstijl voor. Zwaarlijvigheid moet bestreden worden. Het getuigt niet alleen van een ongezonde levenswijze, maar het is bovendien een teken van onaangepastheid aan het ideaal van een slank, gespierd en welgevormd lichaam. Het enige wat je trouwens moet doen, is een van de 102 diëten te volgen die jaarlijks in de zogenaamde vrouwenbladen staan. En doe je dit niet, dan moet je daarna niet komen zeuren, je had maar moeten luisteren.

---

¹⁹ Hans Van Der Loo en Willem Van Reijen. Paradoxen van modernisering. Een sociaal-wetenschappelijke benadering, p. 215-223.

²⁰ Rudi Laermans. De mannequinmaatschappij. Over 'look', lijfstijl en lichamelijkeheid. – F. De Wachter (red.). Over nut en nadeel van het postmodernisme voor het leven, p. 69-71 en 79.

In zijn boek "Hoe overleven we de vrijheid?" verwoordt Herman De Dijn dat er in de geneeskunde een grondige evolutie merkbaar is van een beperkte opvatting van geneeskunde gericht op hulp in tijden van ziekte en lijden, naar een zeer brede opvatting van geneeskunde als middel om het hele leven te beheersen in functie van gezondheid en welbehagen, maar dan wel begrepen in termen van de idealen voorgeschreven door reclame en media.²¹

De concrete dagelijkse invulling van het recht op zelfbeschikking ontkomt op deze wijze niet aan een zeer subtiele vorm van moraliseren, in die zin dat er een andersoortige vorm van "victim blaming" ontstaan is. Steeds meer weerklinkt de roep dat diegenen die niet beantwoorden aan de nieuwe ideaalbeelden van een gezonde en voorgeschreven levenswijze, niet meer kunnen genieten van de gezondheidszorg. "Kom op tegen kanker" lanceerde in 2003 een campagne tegen zwaarlijvigheid onder de slogan: "Iedereen op de weegschaal". En dan maar preventiecampagnes organiseren tegen anorexia nervosa. Nee, dat willen we niet meer: een wet die zegt dat we niet te veel mogen eten, maar je moet vanuit jezelf kiezen voor een slank en fit lichaam. We gruwelen van een te dwingend wetgeving, om plaats te maken voor een veel meer dwingend keurslijf van allerlei voorgeschreven ideaalbeelden en normen. In feite vormt het recht op zelfbeschikking een streven naar een grotere zelfregulering waar mensen zelf verantwoordelijkheid dragen voor het goede leven. Niet alleen ten aanzien van wat nu illegale drugs zijn, maar ook ten aanzien van alcohol vereist de samenleving een grotere zelfcontrole. Alcohol drinken mag en is zelfs trendy, maar de dronkenschap als teken van grenzeloosheid wordt steeds meer als 'not done' beschouwd.

6. Concrete bezwaren tegen het recht op zelfbeschikking, zeker vanuit de drugproblematiek.

Eigen aan vele hedendaagse wijsgerige stelsels en/of cultuurfilosofische beschouwingen is dat zij blijven steken op het niveau van de deconstructie en dat zij weinig houvast of antwoorden geven over hoe het nu verder moet. Er wordt volop kritiek geleverd op het principe van zelfbeschikking, een alternatieve benadering dient zich echter niet aan. In het persoonlijke leven en in de maatschappelijke context blijft het verlangen naar autonomie daarom het vormende en leidende principe. Toch zijn er ook tal van concrete, pragmatische bezwaren te formuleren tegen dit recht op zelfbeschikking. Zeker vanuit de context van het druggebruik geeft het recht op zelfbeschikking te denken. Hieronder volgen slechts enkele exemplarische punten van kritiek.

1. Als het recht op zelfbeschikking inhoudt dat anderen zich niet te bemoeien hebben met mijn leven, dan loert het gevaar van groeiende onverschilligheid om de hoek. We mogen dan niet verbaasd zijn dat de aandacht voor beginnend en zich ontwikkelend probleemgebruik van drugs afneemt. Het vroegtijdig herkennen van en reageren op probleemgebruik is echter zeer belangrijk voor een beleid gericht op preventie en zorg. Het is daarom noodzakelijk dat er een reële beschikbaarheid is van vertrouwenspersonen in de directe omgeving van jongeren en volwassenen, die borg kunnen staan

---

²¹ Herman De Dijn, *o.c.*, p. 26.

- voor de nodige opvang, begeleiding en ondersteuning. Een zekere vorm van bemoeizucht is daarom wenselijk.
2. Het professionele preventiewerk meet zichzelf als missie aan om mensen op een verantwoorde manier te leren omgaan met drugs.²² De beoogde zelfbescherming en zelfbeheersing ten aanzien van druggebruik is de resultante van een (langdurig) socialisatieproces. Verantwoord omgaan met drugs is geen a-historisch, universeel gegeven. Het kan zich niet onttrekken aan de waarden en normen geldend in de maatschappij. De individuele keuzevrijheid wordt ingeperkt door collectief gedeelde gedragsregels. Geldt hier dus opnieuw niet het primaat van de samenleving?
  3. Het recht op zelfbeschikking is gesneden op maat van de sterk(st)e individuen in de samenleving. Wanneer je over voldoende financiële middelen, sterke sociale banden en een grote portie individuele weerbaarheid en intelligentie beschikt, lijkt een zo groot mogelijke keuzevrijheid en autonomie een vanzelfsprekend en aantrekkelijk goed. Als je echter tot het kwetsbare en gekwetste segment in de samenleving behoort, lijkt autonomie eerder op een doos van Pandora. Koen Raes, rechtsfilosoof en ethicus van de Universiteit Gent, stelt dit bijzonder scherp aan de orde: "In een individualistische cultuur, waarin het primaat gelegd wordt op zelfgekozen verbintenissen en relaties, ontstaan in toenemende mate groepen die niet gekozen worden en eenzaam moeten vechten tegen verlatenheid en kennelijke ongewenstheid."²³
  4. Mensen met onlustgevoelens zijn geneigd toe te geven aan impulsen om zich beter te voelen. Op dergelijke momenten geven ze vaak de voorrang aan een affectieve regulatie op korte termijn ten koste van andere zelfregulerende doelen, die meer tijdsintensief zijn. Een acuut negatieve gemoedstoestand kan de balans tussen doelen op korte en op lange termijn doen omslaan. Men tracht door impulsieve activiteiten een verbetering van zijn stemming te verkrijgen, zelfs als dit schadelijk is voor doelrealisatie op lange termijn. Alcohol en andere drugs veroorzaken een zeer krachtige en snelle beïnvloeding van het centrale zenuwstelsel en dus van de stemming en de gevoelens. Vanuit preventief en therapeutisch opzicht is het dus belangrijk om mensen te leren dat zij ook op een andere manier dan via onbeheerst gebruik van middelen invloed kunnen uitoefenen op hun affectieve gesteldheid.²⁴
  5. Van der Stel verwacht een toename van de kans op psychische problemen, onder meer ten gevolge van de hoge eisen die gesteld worden aan het persoonlijke welzijn en van het toegenomen risico op psychische stress door de sociale en culturele veranderingen. Dit kan volgens hem resulteren in een stijging van gesignaleerde psychische problemen en in een groter problematisch gebruik van genotmiddelen.²⁵

---

²² Vereniging voor Alcohol- en/of andere Drugproblemen (VAD). Missie preventiewerk A&D CGG. Onuitgegeven document, Brussel, 2000, p. 5.

Peter Aertsen en Bernard Bruggeman. Vingerafdrukken. Een zoektocht naar de identiteit van het drugpreventiewerk in de provincie Antwerpen. Antwerpen, 2001, p. 8-10.

²³ Koen Raes. Waarden van en waarden in het jongeren-uitgaansleven. Instant sex, fast drugs en black sabbaths?, p. 40.

²⁴ Jaap van der Stel. De toekomst van drugpreventie gericht op jongeren – de noodzaak van modernisering. – Handboek verslaving, p. 15-16.

²⁵ Ibidem, p. 13-14.

Een uitputtende lijst van bezwaren tegen het recht op zelfbeschikking is met bovenstaande punten niet gegeven. Opvallend is wel dat geen van al deze aangegeven bezwaren gevat worden door het klassieke liberale schadebeginsel dat stelt iedereen vrij is te doen wat hij wil zolang hij anderen hiermee maar geen schade berokkent. Bescherming tegen zijn intrinsiek verslavende karakter en tegen de vele potentiële risico's die elke vorm van druggebruik kan inhouden, moet dan ook van elders verwacht worden. Aan een libertaire benadering van het drugfenomeen kleven heel wat negatieve elementen, in het bijzonder voor de kwetsbare en gekwetste mensen in onze samenleving. Een heteronome benadering van het druggebruik mag daarom niet bij voorbaat uitgesloten worden. Een grote bemoeienis vanwege de overheid en vanwege de samenleving ten aanzien van het druggebruik blijft aangewezen. Heeft de gemeenschap en de overheid het recht maatregelen te nemen die mensen ertoe aansporen ongezond of risicovol gedrag achterwege te laten? Het gebruik van bepaalde drugs blijven verbieden, betekent niet dat de sancties bij overtreding onaangepast moeten blijven. Er zijn andere sancties mogelijk dan wel een doorgedreven vorm van strafrechtelijke vervolging. Inspirerende voorbeelden in die zin zijn onder meer te vinden in het systeem van de alternatieve maatregelen, zoals cursussen, werkstraffen, sociale inzet.

7. Besluit

Tot voor kort heeft elke gemeenschap en samenleving altijd en overal aangegeven hoe mensen konden en mochten omgaan met drugs. Omwille van zijn intrinsiek negatieve eigenschappen was het gebruik van drugs nooit vrij, maar werd het aan strenge en stringente regels en voorschriften onderworpen. Steeds luider klinkt nu de roep ook het gebruik van drugs te laten invullen door het recht op zelfbeschikking.

In de context van het huidige legaliseringsdebat met betrekking tot het druggebruik blijft de vraag of het het drugthema vanuit het perspectief van de wetgever het meest gebaat is bij een autonomie- of een heteronomie-uitgangspunt?

Preventie is per definitie een dwarsdenken: het is een weten wat goed is voor de mensen en ook in die zin handelen. Het is een inmenging in de persoonlijke levenssfeer van mensen. Het is vertrekken vanuit de noden van de zwakste, meest kwetsbare mensen. Het neemt afstand van een eenzijdige benadrukking van het zelfbeschikkingsrecht van de mensen. De enige vraag die preventiewerkers en maatschappijbeïnvloeders moeten stellen is hoever zij de autonomie van de mensen kunnen en mogen ter zijde schuiven. Dit is geen vanzelfsprekende opdracht. Het verbieden van gedragingen die zich situeren in de persoonlijke levenssfeer, valt moeilijk te rijmen met het postmoderne levensgevoel van de mens als ontwerper van zijn eigen levensproject.

Het emancipatieproces heeft zonder twijfel heel wat positieve uitkomsten. Dit mag echter niet verhinderen dat er ook enige voorzichtigheid geboden is en dat er kantekeningen geplaatst kunnen worden bij het verlangen naar autonomie. Een algemene toepassing en verbreiding van het recht op zelfbeschikking mag niet ten koste gaan van de zorg voor de kwetsbare en gekwetste mensen.

Ik zou willen besluiten met te stellen dat een zekere mate van heteronomie de bestaansvoorwaarde is van welke vorm van autonomie dan ook. De samenleving en de wetgever dienen uit te maken binnen welke grenzen het individu zijn eigen leven op een autonome wijze vorm mag en kan geven. Het illegaal blijven verklaren van bepaalde drugs is hierbij volgens mij een blijvende, legitieme optie.

Bibliografie

Peter Aertsen en Bernard Bruggeman. Vingerafdrukken. Een zoektocht naar de identiteit van het drugpreventiewerk in de provincie Antwerpen. Antwerpen, 2001, 28p.

Peter Aertsen en Eric Nysmans. Drugpreventie in helikopterperspectief. Een bloemlezing. Antwerpen, 2000, 62p.

Peter Aertsen, Eric Nysmans, Petra Van Tricht en Winand de Smet. Behoud het genieten. Achtergronden, strategieën en mogelijkheden voor een gemeentelijk alcoholbeleid. Een uitgave van de Stichting welzijnszorg van de Provincie Antwerpen, Antwerpen, 1995, 90p.

(Aho). Drugsdebat keert terug. - De Standaard, jg. 80, nr. 80, 4 april 2003, p. 1.

Arnold Burms en Herman De Dijn. De rationaliteit en haar grenzen. Kritiek en deconstructie. Leuven- Assen/Maastricht, 1986, VII + 105p.

Peter D. A. Cohen. Van onderdrukking naar acceptatie. Een relativerende kijk op drugs. Onuitgegeven paper bij lezing studiedag VAD in Brussel op 5 december 1994. 8p.

Steeff Davidson. Drugs. Kruiden van hemel en hel. Helmond-Antwerpen, 1982, 128p.

Bertrand J. De Clercq. Ongezond gedrag bestraffen? -Kultuurleven, jg. 61, nr. 4, mei 1994, p. 30-31.

Herman De Dijn. Hoe overleven we de vrijheid? Kapellen-Kampen, 1993, 143p.

Frans De Wachter (red.). Over nut en nadeel van het postmodernisme voor het leven. Kapellen, 1993, 211p.

Veerle Draulans. Traditie met toekomst? Sociale bewegingen en christelijke inspiratie. Leuven-Amersfoort, 1996, 270p.

Malcolm Gladwell. Het omslagpunt. Hoe kleine dingen een groot verschil uitmaken. Amsterdam-Antwerpen, 2001, 240p.

Hilde Kinable. Bevraging van Vlaamse leerlingen in het kader van een Drugbeleid Op School. Syntheserapport schooljaar 1999-2000. Bijlagen. Brussel, z.d., 72p.

Harry Kunneman. Postmoderne moraliteit. Amsterdam, 1998, 140p.

Harry Kunneman. Van theemutscultuur naar walkman-ego. Contouren van postmoderne individualiteit. Amsterdam-Meppel, 1996, 347p.

Koen Raes. Waarden van en waarden in het jongeren-uitgaansleven. Instant sex, fast drugs en black sabbaths?

Jean-Paul Sartre. Over het existentialisme. Parijs, 1965. 92p. Vertaald door C. Hendriks in 1967

Stichting welzijnszorg provincie Antwerpen. School voor de spiegel. Naar een eigen schoolbeleid voor (drug)problemen. Antwerpen, 1994, 70p.

Charles Taylor. De Malaise van de Moderniteit. Kampen-Kapellen, 1994, 130p.

Van Dale. Groot Woordenboek der Nederlandse Taal. Utrecht-Antwerpen, 13de uitgave, 1999, 3 dln.

Hans Van Der Loo en Willem Van Reijen. Paradoxen van modernisering. Een sociaal-wetenschappelijke benadering. Muiderberg, 1990, 293p.

Jaap van der Stel. De toekomst van drugpreventie gericht op jongeren – de noodzaak van modernisering. – Handboek verslaving. 2001. 20p.

Annelies Van Heijst. Verlangen naar de val. Zelfverlies en autonomie in hermeneutiek en ethiek. Kampen, 1992, 335p.

Frans Van Peperstraten. Samenleving ter discussie. Een inleiding in de sociale filosofie. Muiderberg, 1991, 360p.

Vereniging voor Alcohol- en/of andere Drugproblemen (VAD). Een drugbeleid op school. Discussietekst. Brussel, 1992, 24p.

Vereniging voor Alcohol- en/of andere Drugproblemen (VAD). Missie preventiewerk A&D CGG. Onuitgegeven document, Brussel, 2000, 18p.

Willy Wielemans. Voorbij het individu. Mensbeelden in wetenschappen. Leuven-Apeldoorn, 1993, VII + 230p.

Van misdadiger tot slachtoffer, en wat nu? Na het psychologiseren, een maatschappelijk perspectief voor het druggebruik en de drugpreventie

1. Inleiding

De visies en de (publieke) reacties op druggebruikers zijn de voorbije decennia sterk veranderd. De opstelling van de onderwijsinstellingen, hun directies en leerkrachten ten aanzien van het drugprobleem, is een schoolvoorbeeld (sic) van deze gewijzigde houding. Tot begin jaren '90 van de vorige eeuw werd bijna overal elke druggebruikende jongere als een rotte appel bestempeld en liefst zo snel mogelijk van school gestuurd. Nadien onderging het beleid in de scholen een gedaanteverandering. In plaats van een onbespreekbare verwijdering, maakte men een erezaak van een degelijke opvang en begeleiding van deze (probleem)jongeren. Dergelijke metamorfose was mogelijk omdat de maatschappelijke kijk op een druggebruiker veranderde. Na eerst als een potentiële misdadiger bestempeld te worden, kreeg een druggebruikende leerling een slachtofferrol toebedeeld. Iemand die drugs neemt heeft een tekort aan sociale vaardigheden, is iemand met (persoonlijke) moeilijkheden, heeft slechte vrienden, enzovoort; kortom het is niet zijn of haar schuld.

Deze nieuwe benadering van druggebruik en druggebruikers heeft de manier waarop de overheid en in het bijzonder de politie en justitie dien ten dienste hierop reageren, grondig beïnvloed. Van een overwegend repressieve aanpak verlegde de hoofdbekommernis zich naar de hulpverlening en de preventie. Hoe wezenlijk en positief deze gewijzigde invalshoek ook moge zijn, hij blijft gecentreerd op het individu van de druggebruiker. De maatschappij als mogelijke initiator van het druggebruik en -misbruik en als niveau waar ook de oplossingen dienen gezocht te worden, wordt weliswaar opgenomen in enkele theoretische modellen, maar in de praktijk blijft het preventiewerk gefocust op het individu. De wijze waarop druggebruikers benaderd worden en de manier waarop de drughulpverlening en de drugpreventie invulling krijgen, worden bepaald door de dominerende cultureel-maatschappelijke paradigma's. Al enige tijd overheerst de tendens tot psychologiseren van maatschappelijke problemen en van de sociale interventiestrategieën.¹

Intussen moeten we vaststellen dat het drugprobleem misschien wel aan spectaculaire nieuwswaarde ingeboet heeft, maar niettemin even actueel en nijpend is. De vraag rijst daarom of dit psychologiseren wel de juiste weg is om de drugproblematiek te counteren. Of is er een verborgen agenda aanwezig in het reduceren van druggebruik en -problemen tot psychologische overwegingen? Het doel van elke preventie is het zichzelf overbodig maken en de vraag is dan ook hoe wij uit het drugprobleem kunnen geraken. Ik meen dat het psychologiseren van het drugprobleem niet de aangewezen weg is, eerder een handige zet om het gebruik te normaliseren. Waar ligt de oplossing? En mogen of kunnen wij die wel

---

¹ Jeroen Jansz en Peter van Drunen (red.). Met zachte hand. Opkomst en verbreiding van het psychologisch perspectief. Leusden, 3de druk 2001, p. 28-33.

stellen? Francis Fukuyama heeft in zijn magnum opus 'Het einde van de geschiedenis en de laatste mens' het einde aangekondigd van de grote discussies over de maatschappelijke ordening. Wanneer er ernstige sociale problemen zijn of ontstaan, heeft dit - volgens Fukuyama - niets te maken met de bestaande westerse maatschappelijke ordening. De liberale democratie is zonder meer de ideale staatsmacht; sociale problemen zijn hierbij louter technische kwesties die om technische antwoorden vragen.²

De wenselijkheid van een verdere perspectiefverandering in de richting van de samenleving die ik noodzakelijk acht om het drugvraagstuk adequaat van antwoord te dienen, heeft zich in een recent verleden voltrokken in de benadering van het armoedevraagstuk. Sinds enkele decennia wordt hier het accent gelegd op de maatschappelijke context als de veroorzaker én als de aangewezen oplosser van het probleem.

In dit artikel wil ik onderzoeken of dergelijke perspectiefverandering ook mogelijk en nuttig is voor het drugprobleem.

2. Het psychologiseren van het druggebruik: van misdadiger naar slachtoffer

De kentering in de visie op druggebruikers van misdadiger naar slachtoffer is verbonden met de maatschappelijke ontwikkeling van het toenemende psychologiseren van het persoonlijke leven. Het leven van het westerse individu is sinds het eind van de 19de eeuw steeds meer object geworden van psychologische reflectie en bemoeienis. Niet langer artsen, priesters of rechters, maar psychologen gelden vandaag als de vertolkers van het moderne levensgevoel. Het duidelijkst komt dit tot uiting in de talrijke damesbladen en tv-programma's waar de persoonlijke gevoelens van gewone mensen geëtaleerd en besproken worden.

Doorheen een eeuwenlang proces heeft de overheid steeds meer de noodzaak en verplichting gevoeld om zich in te laten met de manier waarop mensen hun leven inrichten. Overheidsmaatregelen bepalen in toenemende mate de vormgeving van het leven en de leefomstandigheden van de bevolking. In de 19de eeuw was dit nog maar in beperkte mate het geval: men spreekt hierbij over de nachtwakersstaat. In de loop van de 20ste eeuw mondde dit overheidsingrijpen uit in de verzorgingsstaat.

Bepaalde vormen van gedragsregulering hebben steeds bestaan. In de 19de eeuw breidde het streven naar gedragsregulering door de nationale overheden sterk uit. Hiervoor deden zij vooral een beroep op het recht en het uitvaardigen van allerlei wetten. Ook andere interventietechnieken werden geïntroduceerd. Als vroege voorbeelden gelden onder meer het aanleggen van rioleringen en de waterleiding en de uitbreiding van onderwijsvoorzieningen. Het recht bleef gedurende deze periode wel de bovenhand voeren. Dit kwam bijvoorbeeld tot uitdrukking in allerlei wettelijke verordeningen die het drankgebruik aan banden moesten leggen en die het gebruik van bepaalde psychotrope stoffen als onwettig verklaarden. Geleidelijk

---

² Francis Fukuyama. Het einde van de geschiedenis en de laatste mens. Amsterdam, 1992, 429p.

won de psychologie aan macht en invloed om het menselijke gedrag te sturen en te beheersen. Als wetenschap van het menselijke bewustzijn en gedrag was de psychologie bij uitstek geschikt om als basis te dienen voor verbeterde, want wetenschappelijk gefundeerde, interventiepraktijken. De psychologie had bovendien het voordeel dat het een aureool heeft meer humaan te zijn.

Het druggebruik werd in de jaren negentig van de vorige eeuw een heus maatschappelijk probleem en de psychologie claimde dat het ook dit probleem zou kunnen oplossen. Exemplarisch voor deze wending naar het psychologiseren van het druggebruik kan de affiecampagne: "Drugs, praat erover" en de VAD-druglijn genoemd worden. 'Praten' is hét middel bij uitstek van de professionele psychotherapeutische hulpverlening van onze tijd.

Het druggebruik heeft lange tijd weerstand geboden aan deze tendens tot psychologiseren, om de eenvoudige reden dat het – in tegenstelling tot vele andere probleemvelden – een marginaal verschijnsel was van randgroepen in de samenleving. Tot circa 1992 werden druggebruikers beschouwd als alternatievelingen, onaangepasten en/of delinquenten. De aanzienlijke toename vanaf begin jaren '90 van het gebruik van allerlei illegale psychotrope stoffen door steeds meer zogenaamd gewone jongeren en jongvolwassenen, leidde tot het verlaten van de tot dan eenzijdig juridisch-politionele benadering en visie. Van een misdadiger, voor wie alleen vervolging en eventueel een gevangenisstraf als de meest rechtmatige manier van optreden gold, werd de druggebruiker een slachtoffer die zo snel en efficiënt mogelijk moest opgevangen, begeleid en geholpen worden.

De psychologie huldigt een bij uitstek individuele benadering. De preventieprogramma's die het druggebruik en -misbruik wenselijk in te dijken of te voorkomen, vertrekken doorgaans vanuit dit individuele slachtofferbegrip. Een druggebruiker heeft een tekort aan sociale vaardigheden, moet leren 'nee-zeggen', moet veerkracht opbouwen, enz. Een resem aan projecten zagen het licht: leefsleutels, contactsleutels, het mega-project, jeugdadviseurs, enz. Telkens opnieuw doen deze preventieprogramma's een beroep op het individuele groeipotentieel, verondersteld aanwezig bij de doelgroep. Eenmaal deze groei gerealiseerd, zal men niet meer toegeven aan de verleiding van de drugs. En als men toch gebruikt, zal men weten om er op een verantwoorde manier mee om te gaan. En wanneer men problemen heeft, zal men erover kunnen praten, waardoor deze geen kans meer (mogen) hebben om uit de hand te lopen.

Kenmerkend voor een psychologiserend perspectief op druggebruik is het verwaarlozen of minimaliseren van de impact van de maatschappelijke en culturele context. Drugproblemen worden gereduceerd tot een in hoofdzaak individueel gegeven. Bij uitbreiding komen eventueel ook zijn of haar familie en hun directe omgeving, zoals de school, het werk, de vrienden, de buurt, enz. in het vizier, maar ook dan blijft de focus liggen op het individu. Hij of zij moet leren om - ondanks alle persoonlijke en sociale omstandigheden - op een verantwoorde manier om te gaan met het ruime aanbod aan psychotrope stoffen. De maatschappij als initiator of als oplosser van het probleem verdwijnt op de achtergrond.

3. Consequenties van een psychologiserend perspectief op druggebruik

Het psychologiseren van het druggebruik leidt tot een individualiseren van de problemen verbonden aan het drugmisbruik. Hierdoor is het drugprobleem opnieuw hanteerbaar en ongevaarlijk geworden voor de maatschappij. Toen bleek dat door het toenemende aantal illegale druggebruikers het niet langer een haalbare kaart was om iedereen die de maatschappelijke regels overtrad op te sluiten in een gevangenis en hen zo onschadelijk te maken, heeft een nieuwe sociale interventiestrategie het roer moeten overnemen. Het mechanisme van het psychologiseren is een perfect alibi om de maatschappelijke ordening die verantwoordelijk is voor het ontstaan en voortduren van allerlei sociale problemen, niet in vraag te moeten stellen. De druggebruikers worden niet langer buiten de maatschappij geplaatst, maar worden als psychologische hulpbehoevenden en individuele slachtoffers genormaliseerd.

De maatschappelijke ordening blijft door het psychologiseren van de sociale problemen vrijgepleit van enige verantwoordelijkheid of schuld. Met de val van de Berlijnse Muur in 1989 zijn de discussies over maatschappelijke alternatieven voor het liberaal-kapitalisme verstomd. Problemen die in onze samenleving optreden/aanwezig zijn, worden – zoals Fukuyama het stelt – niet langer beschouwd als inherente contradicties van het systeem. Het gaat eerder om problemen die door meer technisch-wetenschappelijke ingrepen opgelost kunnen worden. De psychologie in het bijzonder en de samenlevingsopbouw in beperktere mate dienen zich hierbij aan als de geschikte wetenschappelijke interventiestrategieën om vele van deze moderne maatschappelijke problemen, waaronder de drugproblematiek, adequaat op te lossen.

4. Aanwezige aandacht voor de sociale context van het drugprobleem ligt in de lijn van de cultuurbepaalde tendens tot psychologiseren

Ondanks de tendens tot het individualiseren van het drugfenomeen, erkent in het bijzonder het preventiewerk het multi-dimensionele karakter van het druggebruik. Bij wijze van voorbeeld volgen hier eerst drie preventiemodellen en theorieën over de drugproblematiek.³ Erkenning van de sociale component bij drugproblemen betekent niet automatisch een doorbreking van het psychologiseren. Deze ideeën blijven schatplichtig aan de tendens tot psychologiseren van sociale problemen. Hierna worden twee Nederlandse denkers over de drugproblematiek opgevoerd die in hun analyse van de ontstaansvoorwaarden van de drugproblematiek het maatschappelijke aspect verwerken, maar in de door hun aangereikte oplossingen blijven steken in het drugspecifieke en/of het persoonlijke.

4.1. Het concept van de drie M's heeft al jarenlang een vaste waarde verworven in de sector van de alcohol- en drugpreventie. Het drugprobleem draait niet alleen rond het middel alcohol of andere drugs, het gaat niet alleen over de mens als druggebruiker, maar ook het milieu, de omgeving van waaruit mensen psychotrope stoffen gebruiken, is een belangrijke component. De multi-causaliteit van het probleem vormt bij dit model een heel belangrijk uitgangspunt.

---

³ Marijs Geirnaert. Preventie van drugproblemen: een integrale benadering. – Basisvorming drugpreventie. VAD-preventiewerk. Literatuur. Brussel, 2000, p. 2-3.

4.2. Vanuit de gezondheidspromotie wordt vaak een beroep gedaan op het model dat K. Tones ontwikkelde. Zijn model stelt de persoon centraal (!) met daarnaast een veelheid aan factoren. Of iemand al dan niet problemen krijgt als gevolg van alcohol- en/of ander druggebruik wordt door de invloed van die verschillende factoren bepaald. Vanuit dit model worden opnieuw de multi-causaliteit van het drugprobleem en de noodzaak van een intersectorale aanpak benadrukt.

4.3. Een derde model waar het preventiewerk zich op inspireert, is afkomstig van het welzijnswerk. Frits De Cauter situeert preventie op een continuüm met aan de ene kant welzijn en aan de andere kant de probleemzijde, het probleemgebruik. Het preventiewerk erkent de sociale component bij druggebruik en verslaving. Vanuit dit model richt preventie zich zowel op persoonsgebonden als op structurele oorzaken van onwelzijn en ongezondheid.

Een korte tussenbeschouwing bij deze drie preventieconcepten

De herkenning en erkenning van het multi-aspectuele karakter van het drugprobleem is zonder discussie al een belangrijke stap vooruit. Een geïntegreerde aanpak biedt een enorme meerwaarde in het aanpakken van optredende drugproblemen. De vraag die gesteld moet worden, gezien het blijvend hoge problematische druggebruik, is of er ook iets gedaan of veranderd wordt aan de reële oorzaken van deze problematiek?

4.4. Jaap van der Stel⁴ koppelt het toegenomen druggebruik onder meer aan de enorme psychische stress die onze samenleving genereert ten gevolge van de talrijke sociale en culturele veranderingen. Hiernaast noemt hij ook het gebrek aan vaardigheden bij jongeren om met deze gewijzigde maatschappelijke omstandigheden om te gaan als een belangrijke reden voor het ook in de toekomst nog uitbreidende druggebruik. Als oplossing verwacht hij vooral heil in het sterker maken van diezelfde jongeren en hen in staat te stellen om een juiste hulpvraag te stellen. In het bijzonder van de onderwijzers verlangt hij dat zij deze maatschappelijke opdracht ter harte zullen nemen. De scholen zijn de ideale contexten om de geestelijke gezondheid en de sociale vaardigheden van kinderen en jongeren te verbeteren. De belangrijkste setting voor drugpreventie gericht op jongeren is en blijft daarom het onderwijs. Terwijl Van der Stel nog duidelijk de redenen voor het toegenomen problematisch druggebruik situeert bij zowel een te veeleisende samenleving als een gebrek aan vaardigheden bij de jongeren, vermeldt hij nergens maatschappelijke veranderingen die noodzakelijk zouden zijn om dit probleem te reduceren. Hij ziet alleen heil in een sterker wordend autonoom individu.

4.5. Wijnand Sengers⁵ maakt een onderscheid tussen het gebruik van drugs, het eraan verslaafd geraken en de eventueel erop volgende verloedering. Het onderscheid tussen verslaving en verloedering trekt hier onze aandacht. Kenmerkend voor verslaving is dat men niet meer zonder die welbepaalde psychoactieve stof kan. De factor tijd is de enige maatstaf om te spreken van

---

⁴ Jaap van der Stel. De toekomst van drugpreventie gericht op jongeren – de noodzaak van modernisering. – Handboek verslaving. 2001, 20 p.

⁵ Wijnand Sengers. Kenmerken en ontstaansvoorwaarden van gebruik, verslaving en verloedering. – Tijdschrift voor alcohol en drugs. 1990, jg. 16. nr 1, p. 17-26.

afhankelijkheid. Het optreden van onthoudingsverschijnselen bij niet langer gebruik is volgens Sengers geen eenduidig criterium omdat deze ook al kunnen optreden bij gebruik op zich. Pas wanneer binnen een bepaalde tijdseenheid (bijvoorbeeld elke dag) gedurende een lange periode (Sengers stelt 1 jaar voor) telkens opnieuw hetzelfde product gebruikt wordt, is er sprake van verslaving. Verslaving is niet synoniem met problemen. Er zijn zwaar verslaafden die geen klachten hebben. Verslaving kan (tijdelijk) overgaan in een problematiserend ongeremd gebruik, dat al de andere levensdomeinen van de betrokkene in de schaduw stelt. Men is alleen nog maar bezig met gebruik en het verlangen naar de gezochte effecten.

Verloedering is een mogelijke volgende stap in een verslavingsproces, maar kan ook ontstaan zonder enige vorm van druggerelateerde afhankelijkheid. Een verslaafd iemand kan belanden in een toestand van ontredering, gekenmerkt door armoede, vervuiling, psychische verwardheid, chaos, eenzaamheid en vaak een slechte gezondheidstoestand. De kans op verloedering is groter bij illegale producten, maar kan evenzeer optreden ten gevolge van een alcoholverslaving.

Interessant is dat Sengers spreekt over de multifactoriële ontstaansvoorwaarden voor zowel gebruik, afhankelijkheid als verloedering. Drie clusters kunnen onderscheiden worden, namelijk lichamelijke of druggerelateerde factoren, psychische factoren of persoonlijkheidsfactoren en sociale factoren. De onmiddellijke effecten van gebruik zijn sterk gecorreleerd met de eerste groep van factoren. Verslaving wordt in het bijzonder bepaald door persoonlijkheidskenmerken en de actuele psychische toestand. Bij verloedering spelen vooral sociale factoren een rol. De kans op verloedering is groter naarmate het maatschappelijke oordeel over de gebruikte middelen en over de gebruikers ervan negatiever is.

De hulpverlening aan verslaafden is vaak uitgesproken druggericht. De doelstelling is in de eerste plaats "het niet meer gebruiken", terwijl verslaving eerder een probleem is van persoonlijke levenssfeer en psychische moeilijkheden. In het verlengde hiervan is het volgens Sengers ook aangewezen dat in het geval van een verloederde druggebruiker eerst iets gedaan wordt aan zijn sociale, ontredende situatie. Het merkwaardige in Sengers betoog is echter dat hij hierbij in het bijzonder de vigerende drugwet die een aantal producten illegaal maakt, met de vinger wijst. Hij verwacht dat een legalisering (regulering) van alle producten de manier is om verloedering te voorkomen en te stoppen.

Ook Sengers trapt hier in de valkuil om de maatschappelijke ingrepen tegen het proces van verloedering drugspecifiek in te vullen. Hij heeft inderdaad gelijk als hij stelt dat het repressieve beleid tot ernstige onbedoelde gevolgen heeft geleid, zoals het criminaliseren van de gebruikers. Maar stellen dat de verloedering een gevolg is van de drugwet als meest bepalende factor, is een brug te ver. Niet elke verslaafde hoeft in een toestand van verloedering te geraken, net zozeer dat niet elke verloederde verslaafd moet zijn, laat staan dat hij hoeft te gebruiken. In zijn hele vertoog ontbreken belangrijke waarom-vragen? Vanuit welke noden gebruikt iemand (illegale) psychoactieve middelen? Welke maatschappelijke context bepaalt of iemand verslaafd wordt en/of verloedert?

Ik ben wat langer blijven stilstaan bij de ideeën van Sengers omdat hij ten eerste zeer veel aandacht schenkt aan de sociale factoren belangrijk bij het ontstaan van

verloederingsmechanismen en ten tweede omdat hij, zoals zovele anderen, zeer veel heil verwacht van het legaliseren van (alle) drugs. Het is hier niet mijn bedoeling een discussie te starten over de (on)wenselijkheid van een grotere wettelijke tolerantie van bepaalde psychotrope stoffen. Er zijn duidelijke argumenten pro en contra. Ik beperk mij ertoe te stellen dat het eventuele legaliseren past in het normalisatieoffensief van druggebruik.

5. Luis in de pels: de armoedeproblematiek plaatst het maatschappelijke schuldmodel op de voorgrond

De westerse welzijnsmaatschappijen kennen ondanks alle beleidsinitiatieven nog steeds een belangrijke groep armen, eufemistisch kansarmen of mensen uit de vierde wereld genoemd.⁶ In het denken over armoede heeft zich de voorbije eeuw een ware revolutie voorgedaan. Het paternalisme en de liefdadigheid ruimen plaats voor een rechtenvertoog en interventies gericht op emancipatie en persoonlijke ontwikkeling. Stilaan werd duidelijk dat het voor velen toch moeilijk(er) bleek om individueel uit deze situatie te geraken. De idee rijpte dat armoede een structureel probleem is en dat alleen wanneer de mechanismen die leiden tot (kans)armoede opgeheven zouden worden, deze onrechtvaardige situatie opgelost kon geraken. Armoede werd van een individueel een maatschappelijk probleem. Hoe heeft dit nieuwe denken zich gevormd? Welke analyses en probleemoplossingsstrategieën werden er geformuleerd? Zijn er vanuit dit reflecteren over de armoede interessante denkrichtingen te bespeuren met betrekking tot de drugproblematiek? Sprekend over verloedering heeft Sengers ons al gewezen op het feit dat er relevante en significante parallellen bestaan tussen enerzijds het armoedevraagstuk en anderzijds de drugproblematiek.

De Antwerpse hoogleraar Jan Vranken (Ufsia) ontwikkelde ongeveer 30 jaar geleden een verklaringsschema waarin 4 armoedemodellen onderscheiden worden, namelijk het individuele schuldmodel, het individuele ongevalmodel, het maatschappelijke ongevalmodel en het maatschappelijke schuldmodel. Dirk Geldof duidde deze opdeling vruchtbaar om houdingen, vooroordelen en waardeoordelen tegenover armen en armoede te toetsen: bij onszelf, in de hulpverlening of als analyse-instrument van beleidsmaatregelen.⁷

Het **individuele schuldmodel** legt de verantwoordelijkheid voor de armoede bij de arme zelf. Er wordt hierbij een morele veroordeling van het gedrag van de betrokkene uitgesproken.

Het **individuele ongevalmodel** doelt op individuele tegenslagen buiten de wil van het individu die leiden tot armoede. Het gedrag van de arme wordt verontschuldigd omdat hij/zij een tekort heeft aan sociale vaardigheden of doordat zij in de problemen geraakt zijn door onvoorziene omstandigheden zoals ziekte, ongeval, werkloosheid, echtscheiding, enz. De mensen zijn slachtoffer van de omstandigheden waar zij geen vat op hebben.

---

⁶ Jan Vranken, Dirk Geldof en Gerard van Menxel. Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1996. Leuven-Amersfoort, 1996, p. 53-69.

⁷ Dirk Geldof. Wat is armoede? Een aanzet tot referentiekader. -Welzijnsgids, Afl. 12, mei 1994, p. 2-5.

Het **maatschappelijke ongevalmodel** legt de oorzaak van armoede bij evoluties in de samenleving. Armen zijn bijvoorbeeld maatschappelijk achtergesteld (geworden) doordat zij achterblijven in een te snel veranderende samenleving. Onze samenleving is zodanig complex geworden dat bepaalde mensen niet langer in staat zijn om zelf te zorgen voor hun welzijn. Conjuncturele verschijnselen zoals economische recessie, toenemende werkloosheid of scherpe prijsstijgingen worden aangeduid als de veroorzakers van armoede.

Het **maatschappelijke schuldmodel** stelt de maatschappelijke ordening, met als dominante karaktertrek de consumptiecultuur, verantwoordelijk voor het ontstaan of blijven voortduren van armoede. Kredietmaatschappijen, reclamebureaus en andere commerciële actoren maken door hun ongebreidelde mogelijkheden en hun agressieve verkoopstechnieken tal van slachtoffers, die om aan die dwang tot consumptief erbij willen horen, in de armoede verzeild zijn. Er is sprake van dwang omdat geld en luxe bepalen wie meetelt in de samenleving.

De mogelijke reacties vanwege de samenleving en de beleidsverantwoordelijken verschillen volgens het gehanteerde model.

In een visie op armoede die vertrekt vanuit de individuele schuld van de arme kan men ofwel de arme aan zijn lot overlaten ofwel overgaan tot disciplineren, verplichte integratie of verwijdering uit de samenleving. Dit kan door bijvoorbeeld opgelegde behandeling, werkplicht of opsluiting wegens landloperij. Op deze wijze wil men de hinder die armen – door hun eigen schuld - veroorzaken aan de samenleving beperken of ongedaan maken.

Als men armen eerder als slachtoffers ziet van hun individuele situatie, dan heb je als samenleving of als individu de plicht om deze mensen te helpen. Dit kan gebeuren op basis van liefdadigheid of georganiseerd vanuit de samenleving, onder meer via de sociale zekerheid.

Wanneer men armoede beschouwt vanuit het maatschappelijke ongevalmodel, veronderstelt men dat deze armoede wel zal verdwijnen als de maatschappelijke situatie weer normaal wordt. In afwachting moet de samenleving een opvangsysteem uitwerken.

Aanhangers van het maatschappelijke schuldmodel willen de uitsluitings- en armoedeprocessen zelf bestrijden. Zij ijveren voor een structurele oplossing van het probleem. Zij vertrekken niet vanuit de idee van armoede als sociaal probleem, maar wel van de samenleving die armoede voortbrengt. De armoede kan alleen opgelost worden als de maatschappij wordt heringericht. Het komt er hierbij op neer dat gekeken wordt naar de mechanismen die armoede en sociale uitsluiting genereren.

6. Conclusie: druggebruik en -preventie vanuit een maatschappelijk schuldperspectief bekeken. Utopisch of realistisch?

De manier waarop de samenleving het druggebruik en -misbruik beschouwt, bepaalt de invulling zowel van het gevoerde overheidsbeleid, de wetgeving en het

politieele optreden als van preventie en hulpverlening. Het maakt een groot verschil om de drugproblemen te verklaren vanuit een individueel ongevalmodel of vanuit een maatschappelijk schuldmodel.

De voorbije decennia heeft het individueel ongevalmodel, waarbij de druggebruiker eerder als slachtoffer wordt beschouwd, het individueel schuldmodel ten aanzien van de druggebruikers vervangen. Een evolutie die terecht velen tot tevredenheid stemt. Of het ook een goed uitgangspunt vormt in de preventie van drugmisbruik en drugproblemen, is een andere zaak. De aanpak van de armoedeproblematiek suggereert en verwacht heil van een andere keuze, het maatschappelijke schuldmodel.

Vertrekken vanuit het maatschappelijke schuldmodel betekent vooreerst aandacht schenken aan de functionaliteit van het gebruik van psychoactieve middelen in onze samenleving. Waarom gebruiken mensen drugs, en waarom juist die producten, op die wijze en in die hoeveelheden? Dit wetende kunnen we resoluut kiezen voor een afbouw of vermindering van een dergelijk, mogelijk problematiserend gebruikersdoel en gebruikspatroon. Als we de wijze waarop onze maatschappij het leven van haar burgers organiseert, verantwoordelijk stellen voor het drugprobleem, dan zijn er vervolgens twee denksporen mogelijk.

We kunnen er vooreerst voor opteren om mensen individueel sterker te maken zodat zij beter aan de eisen van onze maatschappij kunnen voldoen, in de verwachting dat men op een verantwoorde manier met drugs zal (kunnen) omgaan.

Het tweede denkspoor volgt de weg van een structurele bevraging van onze maatschappij. De drugproblemen zullen maar effectief bestreden kunnen worden als men ook bereid is om de wortels van het zogenaamde kwaad uit te roeien.

Jaap van der Stel kiest duidelijk voor de eerste benadering. Hij vertrekt in zijn analyse en in zijn preventievoorstellen met betrekking tot de drugproblemen vanuit onze stresserende maatschappij en wil mensen sterker maken om met deze stress om te gaan. Hij stelt evenwel niet de vraag waarom onze maatschappij zoveel stress moet opleveren. De tweede benadering is eenvoudiger te stellen dan wel te beantwoorden. Zijn wij in staat onze samenleving fundamenteel te beïnvloeden of te veranderen zodat problematisch druggebruik niet langer hoeft of minder kans heeft om op te treden? Is dit een te utopische verwachting en rest ons niets anders dan remediërend op te treden als preventiewerker, hulpverlener, beleidsverantwoordelijke, politieagent of rechter? Moeten we leren leven met dit toenemende druggebruik en de eraan inherente problemen? Kan onze maatschappij nog anders gestructureerd worden, in de hoop of de verwachting dat het drugprobleem opgelost geraakt? Het is in de huidige omstandigheden belangrijker deze vragen te stellen dan wel ze hier en nu onmiddellijk te kunnen beantwoorden.

7. Uitgeleide

Het grootste verwijt aan het adres van het preventiewerk is dat het in essentie maatschappij- en cultuurbevestigend is. Is het niet de manier van leven en de wijze waarop onze maatschappij haar vorm heeft gekregen, die oorzaak, zelfs schuldig is, aan het feit dat het druggebruik toeneemt en de drugproblemen stijgen, dat meerdere jonge en oudere mensen slachtoffer worden van overmatig druggebruik? Om te kunnen overleven in deze samenleving, om te kunnen blijven meedoen aan deze manier van leven? Is drugpreventie daarom onder het mom van emancipatie niet eerder cultuurbevestigend en werkt ze daarom niet in de mate van onze verwachtingen? Heeft drugpreventie de dwingende opdracht om deze fundamentele vragen te stellen? Door te stellen dat mensen steeds meer persoonlijke sociale vaardigheden moeten ontwikkelen om te kunnen weerstaan aan het drugaanbod, bereiken we mijns inziens het tegendeel van wat ware drugpreventie inhoudt. Mensen zouden niet individueel weerbaar moeten zijn om te kunnen overleven. De maatschappij dient zo georganiseerd te worden dat ook de zwakkeren en kwetsbaren erin hun geluk op hun manier kunnen vinden. Niet de mensen moeten aangepast worden, de maatschappij dient geherstructureerd te worden op maat van de mens. Het psychologiseren van het druggebruik staat daarom ware preventie meer in de weg dan dat het eraan bijdraagt.

Bibliografie

Francis Fukuyama. Het einde van de geschiedenis en de laatste mens. Amsterdam, 1992, 429p.

Marijs Geirnaert. Preventie van drugproblemen: een integrale benadering, 9p. – Basisvorming drugpreventie. VAD-preventiewerk. Literatuur. Brussel, 2000.

Dirk Geldof. Wat is armoede? Een aanzet tot referentiekader. – Welzijnsgids, Afl. 12, mei 1994, 18p.

Jeroen Jansz en Peter van Drunen (red.). Met zachte hand. Opkomst en verbreiding van het psychologisch perspectief. Leusden, 3de druk 2001, 276p.

Wijnand Sengers. Kenmerken en ontstaansvoorwaarden van gebruik, verslaving en verloedering. – Tijdschrift voor alcohol en drugs. 1990, jg. 16. nr 1, p. 17-26.

Jaap van der Stel. De toekomst van drugpreventie gericht op jongeren – de noodzaak van modernisering. – Handboek verslaving. 2001. 20 p.

Jan Vranken, Dirk Geldof en Gerard van Menxel. Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1996. Leuven-Amersfoort, 1996, 360p.

Is drugpreventie een normale wetenschap?

There is nothing so practical as a good theory (Kurt Lewin, 1890-1947)

1. Inleiding

Preventie van alcohol- en andere drugproblemen is niet alleen sociologie of criminologie of psychologie of geneeskunde of pedagogie, laat staan alleen filosofie of antropologie. Preventie hoort al deze vakgebieden toe. Al deze wetenschappelijke disciplines laten er hun licht op schijnen. Preventie vormt in die zin een containerwetenschap, niets van dit alles en toch van alles een beetje. Preventie is een relatief jonge wetenschap. De vraag rijst of het preventiewerk intussen zo geëvolueerd is dat zij zich als aparte discipline tot een normale wetenschap heeft ontwikkeld? Zoekende naar een antwoord op deze vraag stootten we op nog enkele andere relevante en actuele wetenschapsfilosofische vragen met betrekking tot preventie. Ook zij zullen voorwerp van bespreking zijn. Vier vragen trekken onze bijzondere aandacht:

1. Wat is de relatie tussen alledaagse ideeën over preventie en de meer wetenschappelijk onderbouwde preventietheorieën?
2. In de loop van de geschiedenis hebben diverse preventiemodellen elkaar opgevolgd. Is de theorie van Kuhn over de wetenschappelijke revoluties en de paradigma-wisselingen hier van toepassing of is het naast elkaar bestaan van verschillende theorieën een onvermijdelijk iets dat we moeten koesteren en toejuichen?
3. Hoe moeten we de groeiende vraag naar Evidence Based werken in het preventiewerk verklaren en beoordelen?
4. Hebben de wetenschappen in het algemeen en preventie in het bijzonder een onderdrukkende rol?

Voorafgaand willen we de geschiedenis van het preventiewerk en het statuut van preventie als menswetenschap toelichten.

2. De geschiedenis van het preventiewerk voor alcohol- en andere drugproblemen.

Preventie van alcoholmisbruik kent een lange voorgeschiedenis. Vanaf de 17de eeuw werden preventiemaatregelen uitgewerkt om misbruik van alcohol te voorkomen. De voornaamste controlemechanismen waren toen de wetgeving (repressieve maatregelen) en het sensibiliseren (voornamelijk via moraliserende campagnes, waarbij godsdienst een cruciale rol speelde).

Preventie van illegale drugs is van recentere datum. Pas in het begin van de 20ste eeuw werden bepaalde drugs illegaal verklaard. Nadien verdween de aandacht voor deze producten naar de achtergrond. In de jaren '60 van de 20ste eeuw kwam hierin opnieuw een kentering toen het illegale druggebruik ingeburgerd raakte in

alternatieve jeugdculturen. Opmerkelijk is dat uit diezelfde periode, ongeveer 50 jaar geleden, ook de eerste tabakspreventie dateert.¹

De laatste 30 jaar is heel wat wetenschappelijk onderzoek verricht naar de ontstaansfactoren van drugmisbruik en drugproblemen. Hieruit komt duidelijk naar voor dat het om een zeer complexe, multifactoriële problematiek gaat, waarvoor geen eenvoudige oplossingen voorhanden zijn. Dit onderzoek resulteerde in een aantal specifieke verklaringsmodellen voor drugmisbruik. Zij leidden tot de ontwikkeling van verschillende preventiemodellen, voornamelijk gebaseerd op modellen voor gedragsverandering. Diverse educatieve benaderingen werden uitgewerkt met telkens specifieke accenten. De eerste preventiemodellen zijn daarom persoonsgericht (tegenover omgevingsgericht) en focussen op informatie (moraliserend, waarschuwend of op basis van objectieve informatie), attitudes (waarden en normen), persoonlijke en sociale vaardigheden (probleemoplossing, assertiviteit, weerstaan van groepsdruk).

In de tweede helft van de jaren '80 van de voorbije eeuw werden nieuwe modellen ontwikkeld die in tegenstelling tot de vroegere modellen, minder de nadruk legden op individuele gedragsverandering en meer aandacht schonken aan sociale, economische en politieke factoren als oorzaken van drugmisbruik. De twee bekendste nieuwe modellen zijn het sociaal-ecologische model en het empowerment-model.²

Uit dit verhaal kunnen we concluderen dat een wetenschappelijke benadering van preventie van zeer recente datum is. Wetenschappelijke preventie kan maar bogen op minder dan een halve eeuw geschiedenis. Het is daarom op zich al te vroeg te gewagen van een volgroeide wetenschappelijke traditie. Preventie staat nog in zijn kinderschoenen en is voortdurend aan veranderingen en nieuwe inzichten onderhevig. Het is bijgevolg niet verbazingwekkend dat het preventiewerk leentjebuurt speelt bij al langer levende wetenschappelijke tradities en dat er een beperkt aantal standvastige theorieën en concepten zijn ontwikkeld.

De laatste jaren staat het evidence based werken in het alcohol- en drugpreventiewerk prominent op de voorgrond. Steeds meer dient het preventiewerk zich te verantwoorden naar zijn doelmatigheid of effectiviteit en zijn doeltreffendheid of efficiëntie.

3. Het statuut van preventie als een sociale wetenschap.

3.1. Ontstaan van de sociale wetenschappen

De klassieke natuurwetenschap die in de 17de eeuw ontwikkeld werd, geldt als voorbeeld bij uitstek van wat men wetenschap noemt. Het revolutionaire van de 17de eeuwse wetenschap zit in de koppeling van experimentele en mathematische

---

¹ Ilse De Maeseneire en Marijs Geirnaert. Preventie van drugproblemen. Nieuwe trends, beleid en evaluatie. – Welzijnsids. 2000, afl. 38, p. 141.

² Ibidem, p. 141-149.

methoden.³ De nieuwe natuurwetenschap wordt gekenmerkt door haar interne techniekbetrokkenheid. De theorie ontstaat vanuit de praktijk en wil op haar beurt praktische resultaten opleveren. Het werd een praktijkbetrokken kennis en hield een radicale breuk in met traditionele vormen van weten. In de oudheid en de middeleeuwen bestond er een strikte scheiding tussen theorie en techniek.⁴ De sleutel van het succes van Galilei en Newton bestond in het afscheid nemen van de alledaagse voorstelling van zaken.⁵

Pas in de 19de eeuw ontstaat de wens het menselijke gedrag en de samenleving expliciet langs wetenschappelijke weg te bestuderen. En het is nog wachten tot het laatste kwart van die eeuw vooraleer de academische institutionalisering van de sociale wetenschappen zich voltrekt. In 1879 richt Wundt het eerste psychologische laboratorium op in Leipzig. Het eerste sociologische instituut ontstaat in 1892 in Chicago. Vanaf het begin heerst in de sociale wetenschappen een grote methodestrijd die tot op vandaag voortduurt. Sommigen menen dat de menswetenschappen moeten werken volgens de methode die in de natuurwetenschappen zo succesvol is gebleken. Anderen betogen dat deze methode niet geschikt is voor de studie van mens en maatschappij. Tegenover de verklarende werkwijze stellen zij de "verstehende" methode. Om de subjectieve betekenis van gedrag te leren kennen, moet men begrijpend te werk gaan.⁶ Zolang deze methodestrijd niet is beslecht, zit de meerstemmigheid met andere woorden ingebakken in de menswetenschappen.

Een wetenschappelijke benadering van preventie heeft pas gestalte gekregen in de jaren 70 van de vorige eeuw. Bij mijn weten is zij nog nergens uitgegroeid tot een zelfstandige academische discipline. De gezondheidsvoorlichting en -opvoeding genieten daarentegen aan de universiteit van Maastricht wel een volwaardig statuut.

3.2. De legitimatie van wetenschappelijk onderzoek⁷

Wetenschappelijk onderzoek kan op een grote maatschappelijke waardering rekenen. Deze legitimatie berust op drie argumenten. Ook het preventiewerk bedient zich van deze argumenten om zichzelf te wettigen en om bijkomende fondsen te verwerven, teneinde zichzelf verder te ontwikkelen en een grotere claim te kunnen leggen op het werkveld.

1. Het neutraliteitsargument.

Wetenschappelijke activiteiten verstoren de bestaande maatschappelijke orde niet.

2. Het verlichtingsargument

Wetenschappelijke activiteiten brengen maatschappelijke vooruitgang.

3. Het utiliteitsargument

---

³ Gerard De Vries. De ontwikkeling van de wetenschap. Een inleiding in de wetenschapsfilosofie, p. 10-11.

⁴ Rob Devos, De slaap van de rede. Over rationaliteit in wetenschap en samenleving, p. 72-73.

⁵ Gerard De Vries, o.c., p. 13.

⁶ Ibidem, p. 25-30.

⁷ P. E. Van der Vet. De maatschappelijke functies van de wetenschappen. - M. Korthals (red.), Wetenschapsleer. Tekstboek, hoofdstuk 11, p. 201-204.

Wetenschappelijke activiteiten bevorderen het maken van producten of bewerkstelligen omstandigheden die als gewenst (nuttig of prettig) ervaren worden. De beoefening van de sociale wetenschappen ontleende haar wervende kracht in het bijzonder aan haar praktische doeleinden. Ook in de preventie kan men deze neiging constateren om wetenschappelijk werk direct met praktische kwesties te verbinden.

Deze argumenten zijn niet onomstreden. Zij staan bloot aan allerlei kritiek omdat er twijfels zijn gerezen over de finaliteit en het nut van vele wetenschappelijke uitkomsten.

Ad. 1. Kritiek op het neutraliteitsargument

De wetenschappen leveren wel degelijk bepaalde resultaten die een enorme impact op de maatschappij (kunnen) hebben. De meest tot de verbeelding sprekende voorbeelden zijn de atoombom en allerlei ontwikkelingen op het gebied van de biotechnologie (cf. de genetisch gemodificeerde gewassen, het fertiliteitonderzoek, het klonen). Daarnaast kunnen we ook aanstippen dat tal van nieuwe drugs synthetische producten zijn, aangemaakt in zowel officiële als clandestiene laboratoria.

Er worden vele kanttekeningen geplaatst bij de wetenschappelijke neutraliteit. Voornamelijk in de sociale wetenschappen ontmoeten we vele experts die expliciet als doel hebben de maatschappelijke ontwikkelingen aan een kritisch onderzoek te onderwerpen en ze - als noodzakelijk geacht - in gewenste richting trachten te veranderen. Desondanks blijft dit neutraliteitsargument populair, voornamelijk in academische kringen. Men stelt dat niet de onderzoekers verantwoordelijk zijn voor wat met bepaalde wetenschappelijke ontdekkingen gebeurt, maar dat dit politieke of samenlevingskwesties zijn.

De neutraliteit van de preventie zou slechts gegarandeerd kunnen worden als het druggebruik en -misbruik geïsoleerd worden van de ruimere maatschappelijke context. Als preventie haar maagdelijke neutraliteit wil behouden, dan zal zij zich noodgedwongen moeten beperken tot het netjes opruimen van het puin, zonder te mogen peilen naar mogelijke maatschappelijke oorzaken. De maatschappelijke context is immers op zijn minst faciliterend in het ontstaan en het continueren van druggebruik en -misbruik. Als preventie de problematiek in zijn diepste wortels wil aanpakken, dan zal zij niet zonder enige maatschappijkritiek en -verandering kunnen. Preventie en maatschappelijke neutraliteit horen per definitie niet samen. Anders verwordt preventie tot een louter geruststellingritueel.

Ad. 2. Kritiek op het vooruitgangsoptimisme

Op dit ogenblik ontbreekt elke consensus over wat maatschappelijke vooruitgang in algemene zin inhoudt. Diverse groeperingen huldigen verschillende meningen over wat maatschappelijk, politiek, economisch en cultureel gerealiseerd zou moeten worden. Ook ten aanzien van de drugthematiek lopen de meningen ver uiteen. Over het uiteindelijke doel van het preventieve optreden circuleren de meest extreme standpunten. Sommigen vinden een drugvrije samenleving nog steeds het ultieme doel, terwijl bijvoorbeeld de aanhangers van de "harm

reduction"-strategie enkel de schade ten gevolge van het druggebruik zoveel mogelijk wensen te beperken.

Twijfels zijn ook gerezen over de maakbaarheid van de samenleving.

Ad 3. Kritiek op het nuttigheidsargument

Een zekere behoefte of een bepaald verlangen vormt de grondslag van nagenoeg elk uitgevonden of gemaakt menselijk artefact. In de oudheid en de middeleeuwen was er geen nood aan preventie. Het voorkomen van problemen ten gevolge van alcoholgebruik lag ingebed in de cultuur. Het in oorsprong rituele karakter van alcoholgebruik heeft eeuwenlang een impliciete en vanzelfsprekende beschermende functie tegen misbruik uitgeoefend. Het feit dat ongeveer 300 jaar geleden de eerste preventieve maatregelen tegen overmatig alcoholgebruik werden uitgevaardigd en 30 jaar geleden een wetenschappelijke benadering van de preventie van alcohol- en/of andere drugproblemen het levenslicht zag, duidt dan ook op een grondige verandering. Omdat misbruik niet langer op een spontane en natuurlijke manier werden tegengegaan, ontstond de noodzaak van een andere, doelbewust geïnitieerde en nagestreefde benadering. In het bijzonder gedurende de voorbije 20 jaar werden heel wat inspanningen ter zake geleverd. Preventie werd een hoge nuttigheidsgraad toegemeten. Intussen is al heel wat terughoudendheid gerezen over zowel de haalbaarheid van de vooropgestelde doelen als over de effectiviteit en de efficiëntie van de gehanteerde technieken en strategieën. Ondanks alle inspanningen is de drugproblematiek niet van het toneel verdwenen, integendeel. Het gevolg is dat vragen worden gesteld bij de zin en het nut van preventie. Op dergelijke momenten van twijfel zijn er twee mogelijkheden. Ofwel verlaat men moedeloos de idee dat preventie iets zou kunnen oplossen. Ofwel worden de inspanningen (zowel op wetenschapstheoretisch als op concreet-praktisch vlak) opgedreven om alsnog aan de doelstellingen te kunnen voldoen. Het modieuze evidence based werken in het alcohol- en drugpreventiewerk wil op basis van wetenschappelijk bewijsmateriaal het kaf van het koren scheiden en richtlijnen of principes aanreiken om de effectiviteit van een preventie-initiatief te verhogen.⁸

3.3. Doelrationaliteit en de grenzen van de wetenschap

Er is een verschil tussen enerzijds doelrationaliteit en anderzijds waarderationaliteit. Bij doelrationaliteit gaat het om efficiëntie en planning. Een waarderationaliteit vertrekt vanuit een waarom van de doelen. In de praktijk merken we vaak een verwaarlozing van de waarderationaliteit. Een discussie over doelen kan vermeden worden door doelen te formuleren die zo abstract zijn dat vrijwel iedere discussiepartner het ermee eens kan zijn. Een weigering om een dergelijk doel te onderschrijven kan steeds uitgelegd worden als onwil. Men mag de nagestreefde doelen niet in twijfel trekken. Wanneer dit toch gebeurt, wordt het als onfatsoenlijk beschouwd.

Het professionele preventiewerk hanteert "het verantwoord leren omgaan met ..." als hun mission-statement. Deze missie is zo algemeen geformuleerd dat iedereen

---

⁸ VAD. Evidence based werken in alcohol- en drugpreventie, p. 1-5.

er zich wel enigszins kan in terug vinden. Want tegelijk wordt aan mogelijke criticasters gezegd dat het ook betekent dat sommige producten beter niet gebruikt worden.

In het preventiewerk merken we dat er ondanks alle geloof in evidence-based werken nog steeds zeer snel concrete acties worden opgezet en dat er zeer weinig tijd gestoken wordt in fundamenteel wetenschappelijk onderzoek. Het probleem wordt zo acuut ervaren dat er snel tot actie moet overgegaan worden. Baat het niet, dan schaadt het niet.

4. De verhouding tussen wetenschappelijke en alledaagse kennis?

De moderne natuurwetenschappen kenmerken zich onder meer door de scheiding die aangebracht werd tussen alledaagse en wetenschappelijke kennis. Zij verschillen op dit punt fundamenteel van de geesteswetenschappen. Deze kunnen immers geen afstand nemen van de alledaagse ervaringen, omdat deze tot de kern van hun studieobject behoren.

Met betrekking tot de preventie van alcohol- en andere drugproblemen zijn er vele hardnekkige common sense-gedachten. We beperken ons tot enkele voorbeelden.

1. Afschrikking werkt. Men gaat ervan uit dat waarschuwen voor de risico's en inspelen op de hiermee gepaard gaande angstgevoelens automatisch leidt tot een vermijding of een daling van het (probleem-)gebruik. Concreet zien we deze idee onder meer opduiken in de veelvuldig gebruikte getuigenissen van ex-verslaafden, in de eerste BOB-campagnes met affiches waarop de slogan "Je vader zit in de gevangenis" schitterde, in de opschriften op sigarettenpakjes. Voorzichtigheid is echter geboden bij deze vorm van preventie. Aandacht schenken aan ongewenst gedrag, maakt dit gedrag voor sommigen juist interessant, met een contraproductief effect, namelijk een toename van het aantal gebruikers en van het gebruik.
2. Druggebruik is een gevolg van slechte vrienden. Enige nuancering is ook hier op zijn plaats. Wie kiest immers die slechte vrienden? Kiest men niet die vrienden die juist bij hem of haar horen? En als druggebruik bij die vrienden horen, dan neemt men dat erbij? Vriendengroepen beschermen jongeren voor het gebruik van drugs of juist niet. En de keuze of aansluiting bij een bepaalde vriendengroep bepaalt dus in belangrijk mate ook het druggebruik.
3. De Stepping Stone-theorie. Men begint met een joint en eindigt onvermijdelijk als heroïnejunk. De Stepping Stone-theorie zegt dat cannabis een biologisch proces op gang zet dat onvermijdelijk leidt tot het gebruik van andere illegale drugs (van soft naar hard). Deze theorie is echter volledig achterhaald en zou niet meer ter discussie mogen staan. Epidemiologische gegevens bewijzen dit overvloedig: van alle cannabisgebruikers gaat slechts een kleine minderheid over tot het gebruik van andere drugs.

Vele mensen hebben een bepaalde overtuiging over wat preventie is en hoe preventie werkt. Het is nagenoeg onmogelijk dat de preventie geen rekening houdt met deze alledaagse kennis en er op de één of andere manier door beïnvloed wordt. Dit neemt niet weg dat ook in de sociale wetenschappen en in het preventiewerk de alledaagse ervaring steeds meer in de verdrukking komt. Op

twee manieren komt dit duidelijk tot uiting. Ten eerste hebben de wetenschappen een steeds grotere greep weten te verwerven op de persoonlijke levenssfeer. En ten tweede wordt in de besluitvorming steeds meer een beroep gedaan op wetenschappers.

4.1. Protoprofessionalisering

Protoprofessionalisering betekent zowel de incorporatie van medisch en vooral psychologisch jargon in het dagelijkse taalgebruik, als de gewoonte om de eigen, persoonlijke problemen te bekijken vanuit een psychotherapeutisch perspectief. Men rouwt niet langer om een overledene, maar heeft last van een rouwreactie. De rouwreactie leidt niet tot verdriet, maar tot een depressie. Men kent een aantal depressiebestrijdende technieken uit de literatuur.⁹ Men wantrouwt de eigen ervaring zolang die niet is omgezet in professioneel ogend jargon. Het motief voor deze verwetenschappelijking van het dagelijkse leven ligt voor de hand: men meent zo de greep op het eigen leven weer enigszins terug te krijgen. Of dat werkelijk lukt, is nog maar de vraag. De vervreemding van de eigen ervaring wordt dan een structureel kenmerk van het functioneren.

Wetenschappen spelen een steeds ingrijpendere rol in het dagelijkse leven van de individuele mens en van de gehele samenleving. In de opvoeding hebben de deskundige adviezen de plaats ingenomen van het gezonde verstand. Een heuse opvoedingsindustrie zag het levenslicht, met de idee van opvoedingsondersteuning als ultieme remedie tegen al wat fout dreigt te kunnen gaan.

Volgens Feyerabend heeft de wetenschap – en daarmee de wetenschapper – zich in onze samenleving een onverantwoord aanzien en overdreven macht toegeëigend. Zij maakt een exclusieve aanspraak op de waarheid. Zij claimt het monopolie van redelijkheid. Zij pretendeert maatschappelijke problemen op een verantwoorde en succesvolle manier aan te pakken. De wetenschap die ooit de verdediger bij uitstek van verdraagzaamheid was, stelt zich zelf heel intolerant op en gunt alternatieve kennisvormen geen kans. Vooral het onderwijs en de opvoeding zijn helemaal in de greep van de wetenschap. Wie durft nog met zijn kinderen omgaan volgens zijn eigen aanvoelen? Zelfs het speelgoed heet 'pedagogisch verantwoord'. De school voedt kinderen op met een heilig respect voor de wetenschap: hun nieuwsgierigheid, creativiteit en fantasie worden binnen de kortste keren verstikt.¹⁰

4.2. De inschakeling van deskundigen bij besluitvormingsprocessen¹¹

Vooralsinds de tweede wereldoorlog is de besluitvorming sterk onder invloed gekomen van deskundigen. Er vond een grootschalige inschakeling plaats van mens- en maatschappijwetenschappers in het besluitvormingsproces. Dit heeft vooral te maken met de toegenomen waardering die de sociale wetenschappen de voorbije decennia te beurt is gevallen. Het hoogtepunt van deze ontwikkeling situeerde zich in de jaren 1960, maar heeft sindsdien nauwelijks aan belang

---

⁹ P.E. Van der Vet, *o.c.*, p. 212.

¹⁰ Rob Devos, *o.c.*, p. 164.

¹¹ P. E. Van der Vet, *o.c.*, p. 208-210.

ingeboet. Resultaat is dat de alledaagse ervaring aan waardering heeft ingeboet. Wat men zelf ervaren heeft, moet door deskundigen worden bekrachtigd.

Voor besluitvormers vloeit de inschakeling van deskundigen voort uit de verwachting dat onderzoek een middel is om de toekomst minder onzeker te maken. Onderzoekers kunnen op twee manieren aan deze verwachting voldoen. Ten eerste kunnen zij processen die zich in onze samenleving afspelen op het spoor komen en in kaart brengen. Daarmee zijn gebieden geïdentificeerd waar de besluitvorming aandacht moet aan besteden of rekening mee houden. Ten tweede trachten onderzoekers om de gevolgen van bepaalde ingrepen te voorspellen.

Verstandig handelen en het innemen van een standpunt lijken zo goed als onmogelijk zonder deskundigheid. Dit is de afgelopen jaren goed merkbaar geworden door de inschakeling van steeds meer deskundigen op voor iedereen vitale gebieden, zoals het geestelijke welbevinden, de seksualiteit, de opvoeding, het woonbeleid, de mobiliteit, enzovoort. De betrokken deskundigen handelen meestal vanuit een door hen zelf als onomstreden ervaren expertise. Een merkwaardige tegenbeweging bevestigt in essentie deze tendens. Het recente pleidooi van de armoedebewegingen om kansarmen als ervaringsdeskundigen te betrekken in het gevoerde beleid is in die zin illustratief. Ook op het gebied van de drugproblematiek eisen de belangenbehartigingsgroepen een grotere inspraak in het kapittel.

5. Een opeenvolging van preventiemodellen. Een zoektocht naar het meest efficiënte programma?

5.1. Een historisch overzicht

Wetenschap is geen tijdloos geheel van voorschriften en constatering. De laatste decennia groeide het inzicht in de veranderlijkheid van de wetenschap. Ideeën kunnen nuttig zijn, maar liggen nooit vast; zij zijn onderhevig aan de darwinistische wetten van evolutie en competitie. Wetenschap biedt een samenhangend systeem van beweringen dat aanspraak maakt op geldigheid. Wat waar is en geldige uitspaken betreft, is steeds cultuurhistorisch bepaald.

De geschiedenis van de alcohol- en drugpreventie kent een grillig verloop van opeenvolgende, elkaar uitsluitende en zelfs tegensprekende theorieën, modellen en methodes. Is hier sprake van vooruitgang door de introductie van nieuwe theorieën en achterhoedegevechten van zichzelf overlevende visies of moet eerder gesteld worden dat elke theorie zijn eigen waarheid en geldigheidsaanspraken heeft?

Hoe goed een preventietheorie erin slaagt zich aan te passen en te overleven als discipline is afhankelijk van:

- de maatschappelijke (historische) context. Of iets een probleem is, hoe belangrijk het is en hoe bevredigend een oplossing ervoor is, is afhankelijk van de historische situatie. Wat als oplossing wordt aangezien op een bepaald tijdstip, hoeft dit niet te blijven.
- de doelstellingen. De inhoud en het overleven van modellen is afhankelijk van de vooropgestelde doelstellingen.

- de mate van efficiëntie en effectiviteit van de eigen methodologie en strategieën. Er bestaat zeer weinig onderzoek - zowel analytisch als empirisch - om de waarde van de verschillende preventiemodellen te testen. Ook is het niet duidelijk welke professionele groepen welke modellen hanteren.

- de internwetenschappelijke evoluties

In wat volgt passeren een 10-tal verschillende preventiemodellen de revue. Voor een meer gedetailleerde beschrijving en evaluatie van deze modellen verwijs ik naar de artikels opgenomen in de Welzijnsgids. Het eerste artikel, van 1991, is van de hand van Marijs Geirnaert en draagt als titel 'Strategieën voor drugpreventie'. Voor het tweede artikel, 'Preventie van drugproblemen. Nieuwe trends, beleid en evaluatie.', uit 2000, tekent naast Marijs Geirnaert ook Ilse De Maeseneire. Voor mijn beknopt overzicht put ik voornamelijk uit beide bronnen.¹²

1. Het proscriptieve model

Het proscriptieve model streeft zowel een totale onthouding van druggebruik als een verbod op productie en distributie na. Drugproblemen worden veroorzaakt door de verslavende werking van drugs, waaraan mensen door hun intrinsieke zwakheid niet kunnen weerstaan. Als men er in slaagt deze middelen uit te bannen, dan zullen automatisch ook de problemen verdwijnen. De aangewende methodes zijn wetten tegen productie, distributie en consumptie van de geviseerde middelen en strafrechterlijke sancties bij overtreding. Toepassingen op basis van deze visie zijn onder meer het internationale beleid met betrekking tot illegale drugs, de drooglegging (Prohibition) in de Verenigde Staten tussen 1917 en 1933, de Islam met zijn verbod op het drinken van alcohol en de geheelonthoudersbewegingen.

2. Het consumptie-distributie-model

Dit model vertrekt vanuit de (controversiële?) vaststelling dat het aantal probleemgebruikers afhankelijk is van het gemiddelde gebruiksniveau door de hele bevolking. Preventie moet zich daarom richten op een vermindering van het totale gebruik in een samenleving. Dit model is niet toepasbaar op illegale middelen. Concrete maatregelen ter beperking van de consumptie zijn onder meer een controle op productie en invoer en op het aantal verkoopplaatsen, een verhoging van de wettelijke minimumleeftijd voor gebruik, een verhoging van de kostprijs en een beperking van de reclame. Enkele van deze maatregelen worden gehanteerd in de tabakspreventie.

3. Het didactische model

In dit model kunnen we twee benaderingen onderscheiden.

---

¹² De modellen 1-8 worden beschreven in Marijs Geirnaert. Strategieën voor drugpreventie. - Welzijnsgids, afl. 1, mei 1991, p. Gei 6-Gei 18 en de modellen 9 en 10 in Ilse De Maeseneire en Marijs Geirnaert. Preventie van drugproblemen. Nieuwe trends, beleid en evaluatie. - Welzijnsgids. 2000, afl. 38, p. 144-149.

a. De waarschuwendende benadering

Vanuit dit model wil men de mensen overtuigen en overreden om hun individuele gedrag te veranderen en dit vooral via waarschuwendende of afschrikwekkende methoden. Getuigenissen van ex-verslaafden en dramatische films over verslavingsproblemen zijn tot de verbeelding sprekende voorbeelden van deze strategie. De bedoeling is om via het opwekken van angstgevoelens mensen af te schrikken en hen te brengen tot het aannemen van het voorgeschreven of gewenste gedrag. Omdat artsen of andere hulpverleners deze strategie veelvuldig hanteerden spreekt men ook wel van het medische model. Zij vonden hun motivatie voor deze handelwijze in de overtuiging dat deskundigen de verantwoordelijkheid hebben om vanuit hun kennis het juiste gedrag voor te schrijven. Druggebruik geeft immers aanleiding tot verschillende gezondheidsproblemen en houdt psychische risico's in.

b. De informatieve benadering

Op basis van waardevrije en volledige informatie zijn mensen in staat om een persoonlijke keuze te maken voor gezond gedrag. Men veronderstelt dat deze informatie leidt tot een negatieve houding tegenover druggebruik en in het verlengde hiervan tot gedragsverandering (of gedragsbehoud). De informatieve benadering zoekt vaak aansluiting bij de 'staging'-theorie van Hamburg en Kandel. Zo wordt in de basisschool gestart met snoep en frisdrank. Bij de 11 tot 13-jarigen behandelt men het thema roken. Daarna volgt alcohol, om ten slotte bij de 16 tot 18-jarigen informatie te geven over medicatie en illegale drugs.

4. Het affectieve model

In dit model gaat de aandacht vooral naar attitudes, waarden en opinies over drugs. Nadat eerst de informatie over drugs zo volledig en waardevrij mogelijk wordt aangeboden, met onder andere alle voor- en nadelen van druggebruik, helpt men de doelgroep om eigen opinies en waarden ten opzicht van drugs te verduidelijken. De geïnformeerde, vrije keuze staat centraal en de vaardigheid wordt aangeleerd hoe men beslissingen kan nemen door het afwegen van alle voor- en nadelen van een bepaald gedrag. Heel wat nadruk ligt ook op het stimuleren van een positief zelfbeeld en op het vergroten van de zelfwaardering. Druggebruik wordt verklaard als deviant gedrag en hangt samen met factoren als lage zelfwaardering, gebrek aan zelfvertrouwen, een negatieve houding tegenover het leven, enz.

5. Het situationele model

Centraal in deze benadering staan de concrete situaties waarin mensen met drugs in contact komen. De aandacht gaat naar het aanleren van vaardigheden die nodig zijn om keuzes, die een persoon in verband met drugs gemaakt heeft, te realiseren in situaties waarin drugs worden aangeboden. Ankerpunten bij deze benadering zijn de bewustwording van de invloed van de sociale omgeving op druggebruik en het aanleren van specifieke vaardigheden (onder meer leren neen-zeggen en assertiviteit) om weerstand te bieden aan groepsdruk.

6. Het emancipatorische model

Doelstellingen bij dit model zijn het verbeteren van de zelfwaardering en het ontwikkelen van persoonlijke en sociale vaardigheden. Deze vaardigheden zijn onder meer het omgaan met gevoelens, angst en onzekerheden, het ontdekken van eigen mogelijkheden en beperkingen en het opbouwen van een positief zelfbeeld. Het accent ligt op de noden van de doelgroep en men leert de eigen noden verkennen en daarvoor oplossingen zoeken. Aandacht gaat daarom ook naar het zoeken van alternatieve gedragingen met dezelfde functionele betekenis als druggebruik (cf. zinvolle vrijetijdsbesteding). Deze aanpak staat vaak heel ver af van de specifieke middelen en heeft meestal ruimere gezondheidsbevorderende doelstellingen dan louter drugpreventie.

7. Het 'harm reduction'-model.

Omdat vermindering van druggebruik geen haalbare doelstelling is, moeten voorlichting en opvoeding zich richten op het leren verstandig gebruiken van drugs. Zo kan men het aantal en de ernst van de problemen als gevolg van druggebruik beperkt houden. Als gebruikers problemen ontwikkelen, komt dit doordat zij te weinig juiste informatie bezitten en een gebrek aan relevante vaardigheden hebben. Deze benadering is quasi algemeen aanvaard voor alcoholpreventie en kan voor wat de illegale middelen betreft op een nog steeds groeiende toepassing rekenen. In het bijzonder past men deze strategie toe in het voorkomen van aids en hepatitis bij drugsputers. Men voorziet in de mogelijkheid om steriele naalden aan te schaffen en te gebruiken.

8. Het 'health promotion'-model.

'Health promotion' wordt gebruikt als verzamelnaam voor zowel gezondheidsvoorlichting en -opvoeding als voor wettelijke, fiscale en andere maatregelen die tot doel hebben gezond gedrag te bevorderen. Dit model integreert een aantal van de eerdere modellen in een globale strategie.

9. Het sociaal-ecologische model

In dit model staat de interactie tussen de mens en de ruime sociale, culturele en institutionele omgeving centraal. Het is gebaseerd op de systeemtheorie. Het gaat om een combinatie van een persoonsgerichte aanpak en gemeenschapsgerichte interventies. De omgeving bepaalt en beperkt het individuele gedrag. Een veranderende omgeving resulteert bijgevolg in gedragsveranderingen bij de participanten.

10. Het 'empowerment'-model.

Empowerment duidt op het proces waarin mensen en organisaties controle of meesterschap krijgen over hun leven. Empowerment staat tegenover de paternalistische modellen van preventie waarin men ongezond of riskant gedrag wil voorkomen. Het empowerment-model vertrekt vanuit een positieve invalshoek, namelijk groei en ontwikkeling en erkent het recht van individuen en

gemeenschappen om hun eigen noden te identificeren, hun eigen keuzes te maken en zelf actie te ondernemen om deze keuzes effectief te realiseren. De empowerment-aanpak werkt niet alleen aan de specifieke risicofactoren van drugmisbruik maar voegt een nieuwe dimensie toe, waarbij participatie en betrokkenheid van de doelgroep centraal staat.

5.2. Wetenschapsontwikkeling volgens Kuhn

Thomas Kuhn (1922-1996) geeft in zijn boek "The structure of scientific revolutions" een geschiedkundige beschrijving van de wetenschappelijke praktijk. Kuhn maakt een onderscheid tussen periodes van betrekkelijk rustige wetenschapsbeoefening en momenten van wetenschappelijke revoluties. In perioden van rust wordt een bepaalde theorie niet ter discussie gesteld. Van een wetenschappelijke revolutie is sprake wanneer een bestaande, algemeen erkende zienswijze wordt vervangen door een nieuwe visie die zo goed als onvergelijkbaar is met de oude. Er grijpt dan een paradigmaverandering plaats: een bepaalde theorie wordt als voorbeeld (paradigma) voor de wetenschapsbeoefening vervangen door een andere. Daarbij spelen rationele elementen een ondergeschikte rol. Wetenschap is volgens Kuhn geen geleidelijke cumulatieve verwerving van steeds meer waarheid.

Thomas Kuhn vertolkte een nieuwe benadering in de wetenschapsleer. Kernbegrippen in Kuhns denken zijn:¹³

1. Wetenschappelijke gemeenschap

Een wetenschappelijke gemeenschap bezit een afgebakend onderzoeksterrein en bestaat uit een groep individuen die een soortgelijke opleiding kregen. Binnen de groep wordt intens gecommuniceerd, informatie uitgewisseld en gediscussieerd. Naar buiten uit verloopt de communicatie veel ingewikkelder. Een wetenschappelijke gemeenschap verzorgt onderwijs: ze staat in voor de vorming van toekomstige leden. In de groep heerst een bepaalde hiërarchie. Iemands lidmaatschap van een wetenschappelijke gemeenschap kan worden vastgesteld op grond van de verenigingen waartoe hij behoort, de congressen waaraan hij deelneemt, de vaktijdschriften waarop hij geabonneerd is en waarin hij publiceert. Een verfijnd systeem van sanctionering beloont conformisme, bestraft en ontmoedigt dissidentie. Een wetenschappelijke gemeenschap wordt vooral gekenmerkt door een gedeeld paradigma.

2. Paradigma

Een paradigma is een wetenschappelijke modelprestatie, waarover een spontane consensus binnen een wetenschappelijke gemeenschap heerst. Het paradigma dient als grondslag voor het onderzoek: het levert modelproblemen en modeloplossingen aan de onderzoeksgemeenschap. Een paradigma wordt gekenmerkt door zijn spectaculair karakter en zijn kneedbaarheid. De modelprestatie moet voldoende opzienbarend zijn om de instemming van de wetenschappelijke gemeenschap te verwerven en te behouden, zodat ze de leden

---

¹³ Rob Devos, *o.c.*, p. 59-66.

van de groep afhoudt van alternatieven. Ze moet ook voldoende soepel zijn om nieuwe problemen en oplossingen binnen het paradigma te laten aanpakken. De aanwezigheid van een paradigma wijst volgens Kuhn op de rijpheid van een wetenschappelijke discipline. In de natuurkunde is dat meestal het geval. In de menswetenschappen zijn nog maar weinig paradigma's aanwezig waarover zich een echte consensus gevormd heeft. De strijd tussen de verschillende scholen is dan ook veel sterker. Ze verkeren volgens Kuhn nog in een pre-paradigmatische periode. Er bestaat geen brede overeenstemming over één centraal geheel van opvattingen, regels en normen.

3. Normale wetenschap

Normale wetenschap is de activiteit waaraan de meeste wetenschappers al hun tijd en alle wetenschappers de meeste tijd spenderen. Het is met andere woorden de wetenschappelijke research-activiteit die meestal beoefend wordt. Kuhn noemt dit een puzzeloplossende activiteit. Een probleem wordt binnen het heersende paradigma aangepakt en opgelost zoals een stukje puzzel ingepast wordt. Men zoekt naar de ontbrekende puzzelstukjes. Sommige stukjes laten zich natuurlijk moeilijker inpassen dan andere. De huidige stand van de puzzel suggereert bovendien in welke richting moet worden gezocht.

4. Wetenschappelijke revolutie

Op sommige momenten botst een wetenschappelijke discipline op hardnekkige problemen: problemen die tegen de poging tot puzzeloplossende activiteit vanwege de meest competente en gezaghebbende leden van de wetenschappelijke gemeenschap weerstand blijven bieden. Een dergelijk probleem kan het karakter krijgen van een anomalie. Het probleem wordt niet langer ervaren als een oplosbare puzzel binnen het paradigma: het druist in tegen de verwachtingen van de wetenschappelijke gemeenschap.

Op die manier kan een paradigma in crisis geraken. Steeds vaker zien de onderzoekers zich gedwongen ad-hoc-hypotheses in te roepen. Ze verliezen gaandeweg hun vertrouwen in het paradigma. Maar een paradigma kan ook in een crisis belanden omdat het gewoon is uitgeput: het levert geen nieuwe interessante problemen meer op. Op dat moment duiken nieuwe paradigma's op die in een onderlinge strijd om de macht verwickeld zijn. Daaruit komt eventueel een nieuw paradigma als overwinnaar naar voren. Dat noemt Kuhn een wetenschappelijke revolutie. Een voorbeeld: de introductie van het heliocentrisme in de plaats van het geocentrisme.

In periodes van normale wetenschap is de doorsnee-wetenschapper vrij onverschillig voor expliciete discussies met betrekking tot de gehanteerde methodes en de wetenschapsfilosofische problemen. Revolutionaire periodes laten een opflakking zien qua aantal en intensiteit van methodologische kwesties. Er wordt zelfs over metafysische problemen en over gehanteerde waarden gediscussieerd. Het paradigma staat immers op het spel. Op die manier verklaart Kuhn dat de menswetenschappen een veel grotere belangstelling voor grondslagenproblemen aan de dag leggen dan de natuurwetenschappen. Pre-paradigmatische periodes vertonen in dit opzicht veel gelijkenis met revolutionaire periodes.

Binnen een paradigma kunnen we over vooruitgang en groei van wetenschappelijke kennis spreken: steeds meer puzzels raken opgelost. Maar tussen paradigma's onderling is het begrip vooruitgang veel problematischer.

5.3. Is het preventiewerk op weg van een pre-paradigmatische naar een normale wetenschap?

In Vlaanderen heerste tot voor kort een ideeënstrijd over het juiste preventiemodel en over de meest effectieve preventiestrategieën en -methodes. Verschillende actoren bewogen zich op het terrein van de preventie, zonder een duidelijke leiding of eensgezinde visie. In deze pre-paradigmatische fase van wetenschapsontwikkeling streeden kortom verschillende preventietheorieën om erkenning en geldigheid. Iedere speler op het veld hechtte geloof aan zijn eigen overtuigingen en werkwijzen. De onderlinge communicatie bleef beleefd, maar nam vaak het karakter aan van een naast elkaar spreken of verzandde in een dovemansgesprek. Bij uitzondering gaf het aanleiding tot een stellingenoorlog. Tal van gelegenheidsargumenten werden aangevoerd om het eigen grote gelijk te bevestigen, zonder ooit met harde bewijzen tevoorschijn te komen. Dit zijn allemaal kenmerkende elementen voor een wetenschap die zich in een pre-paradigmatische fase bevindt.

Intussen is de Vereniging voor Alcohol- en andere Drugproblemen uitgegroeid tot de leidende en spraakmakende school binnen dit bonte kleurenpalet. Stilaan neemt zij de gedaante aan van een ware wetenschappelijke gemeenschap, die haar eigen opleidingen verzorgt, haar eigen communicatiekanalen met bijhorend tijdschrift en nieuwsbrief heeft en haar eigen normen, standaarden en impliciete sanctiemogelijkheden kracht van wet kan geven. Tegelijkertijd met deze aan dominantie winnende positie van VAD in het Vlaamse preventielandschap beleefden we de opkomst van het evidence based denken en werken. Is dit niet kenmerkend voor een wetenschap die neigt een normale wetenschap te worden? Niet meer de grote vragen over welk model en welke strategie zinvol en aangewezen is beheersen het debat. De discussie wordt beheerst door de vraag of wat we al doen wel zo efficiënt en effectief is dat het verantwoord(baar) is?

5.4. Paul Feyerabend en het wetenschappelijk pluralisme.

Kuhn spreekt over het bestaan van een feitelijk pluralisme in de pre-paradigmatische fase van wetenschapsontwikkeling of ten tijde van een wetenschappelijke revolutie. Paul Feyerabend¹⁴ gaat nog een stap verder en bepleit een theoretisch pluralisme. Hij is een voorstander van de ontwikkeling van verschillende theorieën naast en tegen elkaar. Zijn devies luidt 'anything goes', waarmee hij bedoelt dat iedereen zelf maar zijn eigen methode moet kiezen. Hij bestempelt de normale wetenschap in de zin van Kuhn als dogmatisch, autoritair en onwenselijk. Hij hamert op de noodzaak om meerdere, elkaar tegensprekende en incommensurabele theorieën op een bepaald gebied te ontwikkelen. Hij wil permanente revolutie in de wetenschap. Er zijn geen dwingende redenen ten voordele van de ene of andere theorie. Men kan geen eenduidig rationele

---

¹⁴ Ibidem, p. 157-172.

argumenten aanvoeren om een theorie te verkiezen of te verwerpen. Alles is een kwestie van individuele smaak, esthetische waardering, subjectieve preferenties.

Feyerabend concretiseert zijn pluralisme en anarchisme via twee anarchistische aanbevelingen, twee anti-regels.

1. Durf tegen vaststaande theorieën ingaan!
2. Durf tegen vaststaande feiten ingaan!

Wetenschappelijke innovaties zijn voorbehouden aan de durvers.

Feyerabend verwerpt elke vorm van een demarcatiecriterium tussen wetenschap en niet-wetenschap en tussen succesvolle en doodlopende theorieën. Ieder idee, hoe foutief of gek dit ook moge zijn, kan elementen bevatten waardoor het kan evolueren tot een vast bestanddeel van een sterke wetenschap.

5.5. Boekt preventie vooruitgang?

Waarom wordt de ene wetenschappelijke theorie als meer wetenschappelijk en waar beschouwd dan een andere? Om dit onderscheid te kunnen maken is het nodig dat er een universeel geldig demarcatiecriterium bestaat. Op basis hiervan zouden we dan de verschillende theorieën tegen het licht kunnen houden. Dan zouden we ook ware wetenschap van pseudo- of non-wetenschappen kunnen onderscheiden en is het misschien ook mogelijk om rivaliserende theorieën met elkaar te vergelijken, eventueel te verzoenen. Toegepast op preventie komt dit erop neer om ten eerste wetenschappelijk gefundeerde of authentieke preventie te onderscheiden van andere vormen van preventie en om ten tweede de opvolging (en voortbestaan) van de verschillende preventietheorieën en – modellen naar waarde te schatten.¹⁵

Kuhn, en nog meer Feyerabend, tonen aan hoe moeilijk het is om een rationeel criterium te formuleren om theorieën te aanvaarden dan wel te verwerpen. Zij huldigen een relativistische houding tegenover de wetenschappen.

Toch kunnen we niet om de vraag heen: onder welke omstandigheden is het zinvol, of gerechtvaardigd, om een bepaalde theorie te omarmen, om aan een bepaald programma door te blijven werken, en op welk moment zo'n programma voor een ander ingewisseld moet worden?

Een voor de hand liggend antwoord is namelijk: zolang het onderzoeksprogramma succesvol of vruchtbaar is. Maar wat is succesvol of vruchtbaar? Larry Laudan beschouwt de wetenschap als een probleemoplossende activiteit die zich tot doel stelt om de problemen op te lossen die ze zichzelf stelt. Rationaliteit is wat bijdraagt tot het oplossen van deze problemen. De meest rationele keuze is de keuze voor de meest progressieve theorie, namelijk deze die erin slaagt om de meeste problemen op te lossen. Een theorie dient beoordeeld te worden op basis van haar probleemoplossende effectiviteit. Verschillende theorieën kunnen dus wel

---

¹⁵ Don Rawson. The growth of health promotion theory and its rational reconstruction. Lessons from the philosophy of science. – Robin Bunton and Gordon Macdonald (ed.) Healthpromotion: disciplines, diversity, and developments. Chapter 10. p. 204-214.

met elkaar vergeleken worden, namelijk door na te gaan wat hun probleemoplossende vermogens zijn.¹⁶

Of en in welke mate een bepaalde preventiestrategie, een bepaalde methodiek of een bepaald programma probleemoplossend werkt, vormt de kern van de Evidence Based Practice, wat een door wetenschappelijke bevindingen geleide praktijk betekent. Deze oorspronkelijk medisch-farmacologische traditie heeft nu ook een vertaling gevonden in de mens- en maatschappijwetenschappen, en is daar nu volop in opmars. Het doel van de Evidence Based Practice is om voor beleidsmakers, organisatieverantwoordelijken en veldwerkers het meest actuele en het beste bewijsmateriaal voor een efficiënte en effectieve preventieve aanpak op te sporen en te beoordelen op zijn methodologische kwaliteit en zijn bruikbaarheid in die specifieke context en voor die specifieke doelgroep.¹⁷

Toch kan er getwijfeld worden of evidentie aanleveren voor wat (al dan niet) effectieve preventie is, een sluitend, laat staan een definitief oordeel velt over wat vooruitgang betekent in het preventiewerk. Ten eerste is een bewijs van efficiëntie en effectiviteit niet eenvoudig te onderzoeken, onder meer omwille van de complexiteit van de drugproblematiek en het vaak voortkomende verschil tussen gezondheidswinst op korte en op lange termijn. Ten tweede betekent de afwezigheid van een bewijs van efficiëntie of effectiviteit niet dat de methode niet werkt of zinvol is. Ten derde werkt wachten tot er zekerheid is over de werkzaamheid van een preventie-initiatief op zijn minst sterk vertragend, vaak verhindert het ook vernieuwing. Ten vierde is wat wetenschappelijk effectief is niet per definitie aanvaardbaar voor beleidsmakers of voor de bevolking. Wetenschappelijke vooruitgang betekent niet automatisch maatschappelijke vooruitgang.¹⁸ Ten vijfde kan een labeling van 'evidence based' snel misleidend werken. Wat effectief is in de ene cultuur, hoeft dit niet automatisch ook te zijn in een andere cultuur.

Evidence based werken is niet zozeer een nieuw wetenschappelijk paradigma, maar veeleer een professionele houding. Het is een houding waarbij men zich voortdurend afvraagt op grond waarvan beslissingen worden genomen en of een bepaalde actie of strategie moet worden ingezet, gecontinueerd, stopgezet of geheroriënteerd.

De vraag naar de vooruitgang van preventie veronderstelt niet alleen wat het probleemoplossende vermogen is van de elkaar opvolgende preventietheorieën en -modellen. Ook een zicht op de historische context en duidelijkheid over het doel van preventie zijn noodzakelijke ingrediënten.

---

¹⁶ Diderik Batens. *Wetenschapsfilosofie*, p. 17-21.

¹⁷ Greta Noordenbos en Ineke van der Vlugt. *Evidence based onderzoek en seksespecifieke zorg: een (on)gelukkige relatie?*, p. 2

¹⁸ VAD. *Evidence based werken in alcohol- en drugpreventie*, p. 5-9.

6. De onderdrukkende rol van de wetenschappen¹⁹

In de 19de eeuw ontstaat twijfel over de positieve betekenis van de wetenschappen voor het maatschappelijke leven. In het bijzonder Marx heeft enkele interessante beschouwingen gewijd aan de maatschappelijke rol van de wetenschappen. Hij bekritiseerde in scherpe verwoordingen het misbruik van de wetenschappen door de heersende klassen. In de 20ste eeuw verruimt de kritiek en komen de wetenschappen in hun totaliteit onder vuur te liggen. Vooral de leden van de Frankfurter Schule (Herbert Marcuse, Max Horkheimer, Theodor Adorno, Louis Althusser en Jürgen Habermas) en enkele Franse denkers (Claude Levi-Strauss, Michel Serres, René Girard, Michel Foucault, Jacques Derrida, e.a.) oefenen felle kritiek uit op de moderne wetenschappen en hun inherent onderdrukkende karakter. Het treffendst wordt deze kritiek tot uitdrukking gebracht door Michel Foucault.

Foucault stelt dat de politieke macht gebaat is bij een zodanige vorming van haar burgers dat zij economisch nuttige en politiek volgzame leden van de samenleving worden. Dit staatsbelang is nooit expliciet als doelstelling geformuleerd. De invloed van de staatsmacht gebeurt op een subtiele wijze. Hij duidt dit aan met de term *biopouvoir*, dat beheer en beheersing van het leven betekent. Dit denk- en handelingspatroon kwam na 1800 geleidelijk aan het licht in verschillende maatschappelijke instellingen. Doel was de moderne regulering van het menselijke gedrag, aangeduid met de term 'disciplinerings'. De wetenschappen hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan het normaliseren van afwijkend gedrag. Foucault verwijt de mens- en maatschappijwetenschappen dat zij hun diensten hebben aangeboden aan de eisen van sociaal beheer. Bij het disciplineren spelen de menswetenschappen een centrale rol.

Op dit ogenblik zijn de kritische stemmen wat verstomd. Zijn zij in slaap gewiegd door een perfect geslaagde disciplinerings of hebben zij zich weer volledig in dienst gesteld bij de grote maatschappelijke doelstellingen, namelijk het beheersen van alles wat deviant is? In het bijzonder voor preventie loert dit gevaar om de hoek? Welke al dan niet verborgen agenda beheerst het preventievertooft?

7. Besluit

Preventie is een van de jongste disciplines van de menswetenschappen. Terwijl de noodzaak van preventie al 300 jaar erkend wordt en verscheidene toepassingen kende, is de academische en wetenschappelijke interesse voor preventie van recente datum.

Kenmerkend voor preventie was tot voor kort het ontbreken van een consensus over de grondslagen van de discipline. Men was het oneens over de inhoud, het doel en de werkwijze van preventie. Preventie bevond zich - naar de ideeën van Thomas Kuhn - nog in een pre-paradigmatisch stadium van wetenschapsontwikkeling. Er bestond geen harde kern van opvattingen en

---

¹⁹ Henk Manschot. Over de grenzen van de wetenschappelijke kennis heen. - M. Korthals (red.) Wetenschapsleer 2. Theoretische en maatschappelijke grondslagenproblemen, p. 143-145 en 152-160.

methoden waarover eensgezindheid was gegroeid. Diverse preventietheorieën en -modellen bestonden naast elkaar. Iedere strekking behartigde en verdedigde de eigen visie en overtuigingen. Deze meerstemmigheid in de preventie belemmerde een eensgezinde en gedeelde aanpak. De veelheid aan theorieën en modellen leidde onvermijdelijk tot veel overbodigheid en vertraagde de theoretische groeimogelijkheden. Het is alvast duidelijk dat wanneer preventie vooruitgang wil boeken en de juiste preventiemethodes wil inzetten, dat er dan dringend en dwingend geïnvesteerd zal moeten worden in degelijk onderzoek. Dan zullen we ook in de mogelijkheid komen om onwetenschappelijke vormen van preventie, onder meer gebaseerd op common-sense gedachten, van antwoord te dienen.

Door een gestage professionalisering van het preventiewerk, in Vlaanderen in het bijzonder onder impuls van de VAD, is het preventiewerk stilaan een normale wetenschap geworden. De heftige ideologische debatten zijn verstomd. Een verzakelijking van het preventiewerk heeft zich aangediend. Evidence Based werken is nu al wat de klok slaat. De vraag naar evidence based drugpreventie is groot. Preventie dient gebaseerd te worden op 'evidence', op wetenschappelijk bewijsmateriaal dat de effectiviteit van de preventieve aanpak aantoonst. Over de noodzaak van en het belang van evidence-based interventies en strategieën bestaat er in de alcohol- en drugsector weinig discussie. Als relatief jonge discipline moet de preventiesector zijn wetenschappelijkheid en effectiviteit steeds meer bewijzen en de aan haar toegekende subsidies verantwoorden.

De toenemende eis tot verantwoording van de eigen effectiviteit maakt het preventiewerk ook kwetsbaar. Niet zozeer omdat er te weinig effectieve en efficiënte strategieën, methodieken en programma's zouden bestaan. Maar omdat wachten op wetenschappelijk bewijs voor de werkzaamheid van preventie-initiatieven vertragend werkt en vernieuwing tegenhoudt. Is de ontwikkeling van het preventiewerk richting normale wetenschap daarom slechts een tijdelijk verschijnsel onder druk van het modieuze evidence based werken? De toekomst zal dit uitwijzen. Toch hopen we dat de toekomst niet alleen gekenmerkt zal worden door het streven naar wetenschappelijk bewijs van de effectiviteit en de efficiëntie van preventie-initiatieven, maar dat er ook ruimte en creativiteit overblijft om te zoeken naar nieuwe visies, modellen en strategieën van preventie.

Bibliografie

Diderik Batens. Wetenschapsfilosofie. Gent, z.d., 38p.

Ilse De Maeseneire en Marijs Geirnaert. Preventie van drugproblemen. Nieuwe trends, beleid en evaluatie. – Welzijnsids. 2000, afl. 38, p. 141-166.

Rob Devos. De slaap van de rede. Over rationaliteit in wetenschap en samenleving. Leuven-Amersfoort, 1994, 205p.

Gerard De Vries. De ontwikkeling van de wetenschap. Een inleiding in de wetenschapsfilosofie. Groningen, 1984, 165p.

Marijs Geirnaert. Strategieën voor drugpreventie. – Welzijnsids, afl. 1, mei 1991, p. Gei 1-Gei 22.

M. Korthals (red.) Wetenschapsleer. Tekstboek. Heerlen, 1987, 287p.

M. Korthals (red.) Wetenschapsleer 2. Theoretische en maatschappelijke grondslagenproblemen. Heerlen, 1988, 275p.

Greta Noordenbos en Ineke van der Vlugt. Evidence based onderzoek en seksespecifieke zorg: een (on)gelukkige relatie? Utrecht, 2003.

Don Rawson. The growth of health promotion theory and its rational reconstruction. Lessons from the philosophy of science. – Robin Bunton and Gordon Macdonald (ed.) Healthpromotion: disciplines, diversity, and developments. Chapter 10. p. 202-234.

VAD. Evidence based werken in alcohol- en drugpreventie. Brussel, (z.d.), 10p.

Het presenteren van deze bundel ging gepaard met de nodige aarzeling,
het uitspreken van een dankwoord des te minder.

Mijn dankbaarheid is vanzelfsprekend, zonder veel woorden,
voor Peter en Bernard
voor het provinciebestuur van Antwerpen
voor iedereen met wie ik samen mocht denken, plannen en werken.

Hartelijk dank!

Eric Nysmans
6 oktober 2009

